

Լ ՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1901 թ.

Ա. ԳՐԳԻ

ՅԱՆԵԼՈՆԱԺ

Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ԺՈՂՈՎՈՅ

ԳՈՐԾ ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍ. ԴԱԽԵԱՆԻ

32—48 էր. (շարունակելի)

Բ.

ԿՈՅՐ ԵՐԱԺԻԾՏԸ

ՎԼ. ԿԱՐԱԼԵՆԿՈՒ

ԹԱՐԿԻ. ՄՈՒՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

113—206 էր. (վերջ)

VII

Այն ժամանակ Էւելինան հանգիստ կերպով ծալեց ձեռագործը և վերկացաւ տեղից:

— Ներեցէք, պարոններ, — ասաց նա հիւրերին: —

Մի առ ժամանակ ձեզ մենակ եմ թողնելու:

Նա գնաց մութ ծառուղու երկարութեամբ:

Միմիայն Էւելինային չէր, որ վրդովել էր այդ երեկոն: Ծառաստանի պտուղաբույս, ուր նստարան կար դրուած, աղջիկը լուզուած ձայներ լսեց: Մակսիմը խօսում էր քրոջ հետ:

— Այո, այս դիպուածում մտածելով Պետրոսի մասին, ոչ նուազ հոգս եմ քաշում նաեւ աղջկայ համար, — խստութեամբ ասում էր ծերունին: — Մի միտք արա, նա դեռ երեխայ է և չգիտէ ինչ է կեանքը: Չեմ ուզում հաւատալ, թէ դու ուզում լինիս նրա անգիտութիւնից օգտուել...:

Երբ Աննա Միխայլովնան պատասխանեց, նրա ձայնից զգացւում էր, որ արտասուել է:

— Հապա՛ եթէ, Մակս... եթէ Էւելինան...: Ի՞նչ կ'լինի այն ժամանակ զաւակիս վիճակը:

— Թող ինչ ուզում է լինի, — հաստատութեամբ և խոժոռած պատասխանեց հնաւուրց զինուորականը: — Այդ էլ այն ժամանակը կ'նայենք: Յամենայն դէպս նրա վրայ պէտք չէ ծանրանալ այն գիտակցութիւնը, թէ ինքը խորտակել է ուրիշի կեանքը...: Հէնց նոյն իոկ մեր խզի վրայ ևս...: Լաւ միտք արա, Անիա, — ասաց նա աւելի մեղմ կերպով:

Ծերունին բռնեց իւր քրոջ ձեռքը և քնքշութեամբ համբուրեց: Աննա Միխայլովնան խոնարհեց իւր գլուխը:

— Խեղճ... խեղճ զաւակս...: Երանի երբէք հանգիպած չլինէր նրան...:

Աղջիկն աւելի զգաց, քան թէ լսեց այդ խօսքերը՝—
այնքան կամաց դուրս պրծաւ մօր շրթունքներից այդ
թառանջը:

Էւելինայի դէմքը կարմրատակեցաւ: Նա ականայ
կանգ առաւ ճեմելիքի պտոյտքի մօտ... Եթէ այժմ դուրս
գալու լինի, նրանք երկուսն էլ պիտի տեսնեն, որ ծա-
ծուկ ականջ է դրած եղել նրանց գաղտնի մտքերին...:

Բայց մի քանի րոպէից Նա հպարտութեամբ բարձ-
րացրեց գլուխը: Նա չէր ուզում ծածուկ ականջ դնել
նրանց խօսակցութեանը, և յամենայն դէպս, կեղծ ա-
մօթը չպիտի լինի իւր ճանապարհից կոսեցնողը: Մա-
նաւանդ որ այդ ծերունին էլ շատ է բանի մէջ մտնում:
Ինքն էլ կարող է իւր կեանքը տնօրինել:

Նա դուրս եկաւ շաւղի պտոյտքից և անմիջապէս
գլուխը բարձր բռնած անցաւ երկու խօսակիցների մօտով:

Մակսիմն ականայ քաշեց իւր անթացուպերը, որ-
պէս զի նրան ճանապարհ տայ, իսկ Աննա Միխայլով-
նան սիրոյ, համարեա պաշտելու և երկիւղի մի տեսակ
ճնշուած արտայայտութեամբ նայեցաւ նրան:

Նա իբրեւ մայր կարծես զգաց, որ այս հպարտ, դեղ-
ձան մազերով աղջիկը, որ հէնց նոր այնպիսի ցասկոտ-
կոււի պատրաստ կերպարանքով անցաւ, բաղդ կամ ան-
բաղդութիւն էր բերում իւր զաւակի ամբողջ կեանքի
համար:

VIII

Պարտիզի հեռաւոր կողմում մի հին, անխնամ թո-
ղած ջրաղաց կար: Անիւնները վաղուց է դադարել էին
պտտելուց, մամուռը պատել էր նրա գլանները, և ջու-
րը մի քանի բարակ, անլուռ հնչուն հոսանքներով հո-
սում էր ջրարգելի արանքներից: Սա կոյրի սիրած տեղն

էր: Նա այստեղ ամբողջ ժամերով նստում էր հողակուտի վրայ ու ականջ դնում ծորող ջրի զրոյցին. և նա այդ զրոյցը շատ գեղեցիկ կերպով կարողանում էր արտայայտել դաշնամուրով: Բայց այժմս դա բոլորովին չէր զբաղեցնում կոյրին... Սիրտը դառնութեամբ լցուած, ներքին ցաւից այլակերպուած դէմքով, նա արագ-արագ ման էր գալիս շաւիղի վրայ:

Կոյրը լսեց աղջկայ թեթեւ քայլափոխի ձայնը և կանգ առաւ: Եւելինան ձեռքը դրեց նրա ուսին ու լըրջօրէն հարցոյց.

— Մի ինչ ասա, Պետրոս, այս ինչ է եղել քեզ: Ինչի՞ ես այսպէս տխուր:

Կոյրն արագութեամբ շուռ եկաւ ու սկսաւ դարձեալ քայլել շաւիղի վրայ: Եւելինան էլ նրա կողքովն էր գնում:

Աղջիկը հասկացաւ նրա յանկարծական շարժումների պատճառն ու լռութիւնը, և մի առ վայրկեան գլուխը քաշ գցեց: Ապարանքից երգի ձայն էր գալիս: Երիտասարդական, զօրեղ ձայնը, տարածութեան մէջ մեղմացած, սէր և երջանկութիւն էր երգում, և այդ ձայնի հնչիւնները, խլացնելով պարտիզի ծոյլ շշուկը, տարածւում էին լռութեան մէջ...

Այնտեղ երջանիկ մարդիկ պայծառ և լիալիր կեանքի մասին էին խօսում. Եւելինան ինքն էլ մի քանի ընկալեալ նրանց մէջն էր՝ արեւցած այդ կեանքի ցնորքներով, որի մէջ կոյրի համար տեղ չկար: Նա մինչև անգամ չէր էլ նկատել կոյրի հեռանալը, և ո՞ գիտէ, որքան երկար պիտի թուած լինէին նրան՝ այս մենակ վշտի ընկալները...

Այս մտքերն էին պաշարել աղջկան այն միջոցին, երբ նա Պետրոսի հետ կողք կողքի ճեմում էր ծառուղիով: Երբէք նրան այնքան դժուար չէր թուացել կոյ-

րի հետ խօսակցութիւն սկսելը, նրա տրամադրութեան իշխելը: Բայց և զգում էր, որ իւր ներկայութիւնը կամաց-կամաց մեղմացնում է կոյրի մռայլ մտախոհութիւնը:

Յիրաւի, կոյրի քայլուածքն աւելի դանդաղ դարձաւ, դէմքն առաւել խաղաղ: Նա իւր կողքին լսում էր Եւելինայի քայլերը և կամաց-կամաց հոգու սուր ցաւը մեղմանում էր՝ տեղի տալով մի այլ զգացմունքի: Նա այդ զգացմունքի մասին հաշիւ չէր տալիս իրեն, բայց դա ծանօթ էր նրան և դիւրութեամբ էլ ենթարկւում էր դրա բարերար ազդեցութեանը:

— Ի՛նչ է եղել քեզ, — կրկնեց Եւելինան իւր հարցը:

— Ի՛նչ պիտի լինի, — սլափափանեց կոյրը դառնութեամբ, — այն, որ ինձ թւում է, թէ ես բոլորովին տւելորդ եմ այս աշխարհում:

Տան կողմից լսուող երգը մի առ ժամանակ դադարեց և մի քիչ լսող մի նոր երգ սկսուեց: Երգի ձայնը հազիւ էր լսելի լինում. երիտասարդը հին «խոհերից» էր երգում՝ նմանելով գուսանների մեղմ եղանակին: Երբեմն-երբեմն ձայնն ասես թէ բոլորովին լռում էր, մտախոհութեան ըրալէ հասնում, նսեմ անուրջքը տիրում էր մարդուս երևակայութեանը, և ապա մեղմ մեղեդին վերստին լսելի դառնում տերեւների սօսաւիւնի միջից...:

Կոյրն ակամայ կանգ առաւ և ականջ դրեց:

— Գիտես, — ասաց նա տխրագին: — Երբեմն ինձ թւում է, թէ ծերունիներն իրաւունք ունին գանգատուելու, որ քանի գնում աշխարհս տարէց տարի փչանում է, Հին ժամանակները մինչև անգամ կոյրերի համար էլ լաւ էր: Այն ժամանակ ես էլ, փոխանակ դաշնամուրի, կ'սովորէի փանդիռ ածել ու քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ ընկած կ'ըջէի...: Մարդկանց բազմութիւնը կ'խռնուէր իմ չորս բոլորքս և ես կ'երգէի՝ նրանց հայրերի գործերը, նրանց փառքն ու քաջազնութիւնները:

Այն ժամանակ գոնէ ես էլ մի նշանակութիւն կ'ունենայի կեանքի մէջ: Իսկ այժմ: Մինչև անգամ այդ փոքրիկ, ճշացող ձայնով կաղեւոր, մինչև անգամ նա էլ, լսեցէր, ամուսնանալու, զօրաբաժնի հրամանատար լինելու մասին է խօսում: Նրա վրայ ծիծաղեցան. իսկ ես... իսկ ինձ մինչև անգամ այդ էլ անմատչելի է:

Աղջկալ կապույտ աչքերը երկիւղից լայն-լայն բացուեցան և արտասուքի կաթիլները փայլեցին նրանց մէջ:

— Ուսանողի ճառն է ազդել քու վրայ, — ասաց նա շփոթուած՝ ջանալով անհոգ կատակի ձև տալ իւր ձայնին:

— Այո՛, — մտքի մէջ ընկած ասաց Պետրոսն ու աւելացրեց: — Նա շատ ախորժելի ձայն ունի: Գեղեցիկ է:

— Այո՛, լու է, — մտախոհ, համարեա քնքշութեամբ հաստատեց Էւելինան, բայց յանկարծ գլխի ընկնելով, մի տեսակ զայրացմամբ աւելացրեց խիստ կերպով. — Ոչ, նա ամենևին դիւր չէ գալիս ինձ: Չափազանց անձնապաստան է և հէնց ձայնն էլ անախորժ է ու խիստ:

Պետրոսը զարմացած լսում էր այս զայրոյթի գրգռիւր: Աղջիկը ոտքը գետնին խփեց ու շարունակեց.

— Բոլոր ասածները լիմարութիւն է: Գիտեմ, այս ամենը Մաքսիմի սարքածն է: Ա՛խ, ինչպէս այժմ ատում եմ նորան:

— Ինչէր ես ասում, Վելիա, — զարմացած հարցրեց կոյրը: — Ի՞նչն է Մակսիմի սարքածը:

— Ատում եմ, ատում եմ Մակսիմին. — յամառութեամբ կրկնեց աղջիկը. — Նա իւր հաշիւներով ոչնչացրել է իւր մէջ զգացմունքի ամեն մի նշույլ...: Մի, մի խօսիլ ինձ նրանց մասին...: Եւ ո՞վ է նրանց իրաւունք տուել ուրիշի վիճակը տնօրինելու:

Նա յանկարծ ուժգնօրէն կանգ առաւ, հուպ տուեց իւր բարակ ձեռները, այնպէս որ մատները չրչրթացին, և սկսաւ երեխի նման լաց լինել:

Կոյրն ապշած ու կարեկցաբար բռնեց նրա ձեռքից։ Այս անվրդով և միշտ ինքն իրեն զսպող աղջկայ յուզմունքը բոլորովին անսպասելի էր և անբացատրելի։ Պետրոսը միաժամանակ ունկնդրած լսում էր թէ նրա լացը և թէ այդ լացի տարօրինակ արձագանգը, որ հընչում էր իւր սրտի մէջ։ Նա յիշեց առաջուայ տարիները՝—ինքը նստած էր բլրի վրայ՝ դարձեալ այսպէս վրշտաբեկ, իսկ Էւելինան իւր կողքին լաց էր լինում, ինչպէս այժմս...։

Բայց յանկարծ Էւելինան քաշեց իւր ձեռքը, և կոյրը դարձեալ զարմացաւ՝—աղջիկը ծիծաղում էր։

—Ի՛նչ յիմարն եմ եղել։ Եւ ինչի՞ համար էի լաց լինում։

Նա աչքերը սրբեց ու յետոյ սկսաւ յուզուած ու բարի ձայնով խօսել։

—Ո՛չ, պէտք է արդարադատ լինել։ Նրանք երկուսն էլ պատուական երիտասարդներ են։ Եւ այն, ինչ որ այս րոպէին խօսում էին, այդ էլ էր լաւ։ Բայց հօ այդ ամենքի համար չէ։

—Ով որ կարող է՝ ամենքի համար է, — ասաց կոյրը։

—Դատարկ բան է, — պատասխանեց աղջիկը որոշակի, թէեւ նրա ձայնի մէջ ժպիտի հետ արտայայտւում էր նաեւ դեռ նոր թափուող արտասուքը։ Ահա հէնց Մակսիմը, քանի կարողանում էր՝ պատերազմում էր, իսկ այժմ ապրում է՝ ինչպէս որ կարողանում է։ Ուրեմն մենք էլ...

—Մենք մի ասել։ Քու բանդ բոլորովին ուրիշ է։

—Ոչ, ուրիշ չէ։

—Ինչի՞։

—Որովհետեւ... Դէ նրա համար, որ դու հօ ինչ հետ պսակուելու ես, հետեւաբար նշանակում է, որ մեր կեանքն էլ ժխտեսակ կ'լինի։

կոյրը զարմացած կանգ առաւ:

— Ե՞ս... քեզ հետ...: Ուրեմն դու ինչ... գալիս ես...

— Ի հարկէ, ի հարկէ, անշուշտ, — պատասխանեց աղջիկը հապճեպ շփոթութեամբ: — Ի՞նչքան անհասկացող ես: Միթէ երբէք մտքովդ անցած չէր այդ: Շատ հասկանալի բան է: Ել ո՛ւմ հետ ես ամուսնանալու, եթէ ոչ ինչ հետ:

— Ի հարկէ, — մի տեսակ տարօրինակ եսականութեամբ համաձայնեցաւ կոյրը: Բայց իսկոյն աւելացրեց.

— Լսիր, Վելիա, — ասաց նա Էւելինայի ձեռքը բռնելով. — Հէնց նոր նրանք ասում էին՝ — մեծ քաղաքներում աղջկերքն ամեն բան էլ սովորում են. քու առաջդ էլ կարող էր ընդարձակ ճանապարհ բացուել...: Իսկ ես...

— Դու ի՞նչ:

— Իսկ ես... կոյր եմ, — վերջացրեց նա բոլորովին անկապ կերպով:

Եւ կոյրը դարձեալ լիշեց իւր մանկութիւնը, գետի խաղաղ ճգփիւնը, Էւելինայի հետ առաջին ծանօթութիւնը, և «կոյր» բառը լսելիս նրա լացը...: Նա բնազդամբ զգաց, որ այժմ էլ նոյնպիսի վէրք է հասցնում նրան, և կանգ առաւ: Մի քանի վայրկեան լուռութիւն տիրեց. միայն ջրարգելից հոսող ջուրն էր գլգլում խաղաղ ու փաղաքուշ: Էւելինան ձայն ծպուտ չէր հանում, կարծես անհետացած լինէր: Եւ լիրաւի, աղջկայ դէմքը ջղաձգաբար ցնցուեց, բայց նա զսպեց իրեն, և երբ սկսեց խօսել, նրա ձայնը կատակով էր ու զուարթ հնչում:

— Ի՞նչ անենք որ կոյր ես, — ասաց նա. — Եթէ մի աղջիկ կոյրի սիրէ, պէտք է ուրեմն նրա հետ էլ ամուսնանայ: Միշտ այդպէս է լինում, մեք էլ ինչ անենք:

— Միթէ... — մտքի տունն ընկած ասաց կոյրը և

յոնքերը կիտեց. նա ահանջ էր դնում այդ ծանօթ խօսքի իրեն համար նոր հնչիւններին...—Սիրէ,—կրկնեց նա առաւելող լուզմունքով:

—Անշուշտ: Ես էլ, դու էլ, մենք երկուսս էլ սիրում ենք միմեանց...: Ի՞նչ անհասկացողն ես: Դէ ինքդ մտածիր,—կարող էիր դու այստեղ մենակ, առանց ինձ մնալ...:

Կոյրի դէմքը լանկարծ գունատուեց, և նրա անլոյս աչքերը կանգ առին՝ խոշոր ու անշարժ:

—Կ'մեռնէի,—խուլ ձայնով ասաց կոյրը:

Էւելիինայի շրթունքները դողդողացին, ինչպէս իրենց հանդիպման առաջին օրը, և նա դժուարութեամբ, թոյլ ու մանկական ձայնով ասաց.

—Ես էլ նոյնպէս...: Առանց քեզ, մենակ... Հեռու աշխարհում...

Կոյրը աղջկայ մանրիկ ձեռքը հուպ տուեց իւր ձեռքի մէջ: Նրան տարօրինակ էր թւում, որ Էւելիինան մեղմօրէն էր սլատասխանում իւր ձեռք սեղմելուն, որ բոլորովին նման չէր առաջուանին՝—նրա մանրիկ մատների թոյլ շարժումն արձագանգ էր տալիս իւր սրտի խորքում: Առ հասարակ բացի նախկին, իւր մանկութեան ընկեր Էւելիինայից, նա մի այլ, նոր աղջիկ էր զգում նրա մէջ: Նա ինքն իրեն թւում էր զօրաւոր և ուժեղ, իսկ Էւելիինան՝ թոյլ և լաց լինող: Այն ժամանակ խորին զգացմունքի ազդեցութեամբ, մի ձեռքով գրկախառնեց աղջկան, իսկ միւս ձեռքով սկսաւ նրա մետաքսանման մազերը շօյել:

Եւ նրան թուաց, թէ իւր բոլոր վիշտը լռեց իւր սրտի խորքում և թէ ոչ մի բուռն յոյզ ու ցանկութիւն չունի այլ ևս, այլ ներկայ ընդէն էր, որ գոլութիւն ունէր:

Սոխակը, որ քանի ժամանակ է իւր ձայնն էր փոր-

ձուժ, սուլեց և անգուսպ դալլալիկը սփռեց պարտիզի մէջ: Աղջիկը սթափուեց և ամօթխածութեամբ հեռացրեց Պետրոսի ձեռքը:

Կոյրը չընդդիմացաւ և նրան բաց թողնելով լիակուրծն շունչ քաշեց: Նա լսում էր, թէ ինչպէս էլեւլինան իւր մաղերն էր ուղղում: Նրա սիրտը ուժգին, բայց հուսահարաչափ և հաճելի կերպով բաբախում էր. զգում էր, թէ ինչպէս տաք արիւնը մի կեդրոնացած ոյժ էր տարածում ամբողջ մարմնի մէջ: Երբ մի րոպէից էլեւլինան իւր սովորական ձայնով ասաց. «Դէ, այժմ գնանք հիւրերի մօտ», նա զարմացմամբ լսում էր այդ սիրալիւր ձայնը, որի մէջ այժմ բոլորովին նոր հնչիւններ էին լսւում:

IX

Հիւրերն ու տանտէրերը փոքրիկ ընդունարանումն էին հաւաքուել. միայն Պետրոսն ու էլեւլինան էին պակաս: Մակսիմը իւր հին բարեկամի հետ էր խօսում. երիտասարդները լուռ նստած էին լաց պատուհանների առաջ. փոքրիկ հասարակութեան մէջ տիրած էր այն մի առանձին խաղաղ տրամադրութիւնը, որի խորքում, թէպէտ ոչ ամենքի համար պարզ, բայց բոլորին էլ հասկանալի դրամա է զգացւում: Խիստ զգալի էր կոյրի ու աղջկայ բացակայութիւնը: Մակսիմը խօսակցութեան միջոցին մերթ ընդ մերթ կարճ, ակնկալու հայեացք էր ձգում դրան կողմը: Աննա Միխայլովնան տիւրը ու տսես թէ մեղապարտ դէմքով յայտնապէս աշխատում էր ուշադիր և հաճելի տիրուհի լինել. միայն ինչպէս միշտ, բարեհոգի և բաւական կլորացած պան Պոպելսկին էր, որ ընթրիքի սպասելով ներհում էր բազկաթուռի մէջ:

Երբ պարտիզից ընդունարան տանող դաշտակերտի վրայ ոտքի ձայն լսուեց, բոլորի աչքն էլ այն կողմը դարձաւ: Լայն դրան խաւար քառակուսու մէջ երևեցաւ Էւելինայի պատկերը, իսկ նրա ետեւից աստիճաններով ծանր-ծանր բարձրանում էր կոյրը:

Նորատի աղջիկը զգաց ամենքի՝ իւր վրայ կեդրոնացած, ուշադիր հայեացքը. բայց այդ նրան չշփոթեցրեց: Նա իւր սովորական համաչափ քայլուածքով անցաւ սենեակի միջով և մի վայրկեան միայն, Մակսիմի լոնքերի տակից ձգած կարճ հայեացքին հանդիպելով, թեթեւակի ժպտաց և նրա աչքերը ծաղրական ու կոսեսե մարտաւէրի փայլ արձակեցին: Պանի Պոպելսկայան ուշադրաւ իւր զաւակն էր դիտում:

Երիտասարդն աղջկայ ետեւից էր գնում կարծես ինքն էլ լաւ չհասկանալով, թէ ո՛ր էր տանում իրեն: Երբ դրանը երևաց նրա դժգոյն դէմքը, բարակ իրանը, նա լանկարձ կանգ առաւ այս լուսաւորուած սենեակի շեմքում: Բայց լետոյ անցաւ շեմքն ու արագութեամբ, թէպէտ նոյն կիսամոլոր ու կէսուշադիր կերպարանքով մօտեցաւ դաշնամուրին:

Թէև դաշնամուրը անդորր ապարանքի մէջ սովորական տարր էր կազմել, բայց միևնոյն ժամանակ մըտերմական, այսպէս ասած, զուտ ընտանեկան տարր էր դա: Այն օրերը, որ ապարանքը լցուել էր եկուոր երիտասարդների խաղ ու տաղով, Պետրոսը ոչ մի անգամ դաշնամուրին չէր մօտեցել, միայն Ստաւրուչենկոի աւագ որդին էր նուագում, որ երաժիշտ էր արուեստով: Այսպիսով Պետրոսն աւելի ևս աննկատելի էր մնում կենդանի հասարակութեան մէջ, և մայրը ցաւ ի սիրտ դիտում էր իւր զաւակի մոլթ կերպարանքը, որ կորչում էր այս ընդհանուր փայլի և կենդանացման մէջ: Այժմ առաջին անգամն էր, որ Պետրոսը

Համարձակ և մինչև իսկ կարծես ոչ լիովին գիտակցա-
բար մօտենում էր իւր սովորական տեղին... Ըստ երե-
ւութիւն նա մոռացել էր օտարների ներկայութիւնը:
Ասենք նրա ներս մտնելու միջոցին ընդունարանում
մի այնպիսի լուսութիւն էր տիրած, որ կոյրը կարող էր
սենեակը դատարկ համարել:

Նա բաց արու դաշնամուրի խուփը, թեթեակի
դիպաւ ստեղներին և մի քանի արագ, թեթեւ դաշնակ-
ներ հնչեցրեց: Թւում էր, թէ նա մի բան է հարց-
նում ո՛չ գիտես գործիքին, ոչ գիտես՝ իւր սեփական
տրամադրութեանը:

Ապա, ձեռները ստեղների վրայ մեկնած, նա մտքի
ծովն ընկաւ և ընդունարանի լուսութիւնն աւելի ևս
խորը դարձաւ:

Պատուհանների խաւար բացուածքից նայում էր
գիշերը. լամպարի լուսով լուսաւորուած տերեւների կա-
նաչ խումբերը պարտիզից, տեղ տեղ, հետաքրքրութեամբ
գիտում էին ներսը: Հիւրերը, դեռ նոր լոած դաշնա-
մուրի նսեմ գորդից նախապատրաստուած, մասամբ էլ
կոյրի գունատ դէմքի վրայ սաւառնող տարօրինակ ո-
գեւորութեամբ համակուած, նստած էին լուռ սպասու-
ղութեան մէջ:

Իսկ Պետրոսը, կոյր աչքերը վեր ամբարձած, լուռ
էր դեռ և կարծես շարունակ դեռ մի բանի ականջ էր
դնում: Բազմազան զգացողութիւնները, խռովուած ա-
լիքների նման, բարձրանում էին նրա հոգու մէջ: Ինչ-
պէս ծովի ալիքներն ափին, աւազի վրայ, երկար և
հանգիստ մնացած նաւակը կորզում են տանում, այն-
պէս էլ անյայտ կեանքի յորձանքն ընդգրկել էր նրան...
Դէմքի վրայ արտայայտուում էր ապշութիւն, հարցում,
— իսկ մի տեսակ էլ առանձին յուզում արագասահ-

ստուերի նման անցնում էր նրա վրայով: Կոյր աչքերը խորն էին թուում և մոլթը:

Մի առ վայրկեան կարեւի էր կարծել, թէ նա իւր հոգու մէջ չէ գտնում այն, ինչ բանի որ այնպիսի անյագ ուշադրութեամբ ունկնդրում էր: Բայց յետոյ, թէպէտ դարձեալ միւսնոյն ապշած կերպարանքով և դարձեալ ասես թէ իւր ցանկացածին չհասած, նա ցնցուեց, ստեղները շարժեց և խուժած զգացմունքի նոր կոհակին մատնուած, անձնատուր եղաւ լիալիւր սահուն, քաղցրահունչ, երգով դաշնակներին... ¹⁾:

X

Առ հասարակ կոյրի համար շատ դժուար բան է ձայնախագեր գործածելը: Ինչպէս և սովորական գրերը, ձայնախագերն էլ դուրս են ցցուած լինում. ձայները (տոն) ²⁾ նշանակում են առանձին նշաններով և

¹⁾ Ինչպէս յայտնի է, հիմնական ձայները 7 են՝ փո, է, վէ, բէ, խո, նէ, պա (դո, բէ, մի, ֆա, սոլ, լա, սի). երբ դրանցից առնուազն երեքը, մէջ ընդ մէջ առած, միանան՝ կազմում են ակորդ, դաշնակ, օրինակ՝ փո վէ-խո կամ է-բէ-նէ, կամ վէ խո պա: Բայց ակորդը կարող է կազմուել նաև 4 ձայներից, արտակարգ դէպքերում նոյն իսկ 5, 6, 7 ձայներից և լինում է երկու տեսակ՝ ներդաշնակ (կոնսոնանս) և անդաշնակ (դիսսոնանս). ներդաշնակ են, երբ ձայներն իրար բռնում են, ինչպէս վերևում բերած օրինակներում, իսկ անդաշնակ—երբ ձայներից մէկն ու մէկը չի բռնում միւսներին. օրինակ փո-վէ-խո-պա, ուր առաջին և վերջին ձայներն իրար չեն բռնում: Դաշնակ կազմող ձայները միանուազ, մէկ անգամից են երգում կամ ածում իբրև մի ձայն, ինչպէս օրինակ եռաձայն կամ քառաձայն երգեցողութեան միջոցին կամ դաշնամուր ածելիս, և դաշնակի ձայները սովորական միջոցին գրւում են իրար տակ, իսկ կոյրերի համար գրւում են մի շարքով, իբրեւ ետեւից՝ հարցական նշաններով իրար հետ միացած:

²⁾ Հայերէն ձայն բառը դործ է ածւում անխտիր—մարդու ձայն, զանգակի ձայն, քամու ձայն, ոտքի ձայն: Չայնը, ինչպէս յայտնի է, առաջանում է մարմնի մասնիկների տատա-

շարունակ են լինում մի կարգի, ինչպէս գրքի տողերը: Յոյց տալու համար, թէ ձայներից դաշնակ է կազմուած, նրանց միջև դնում են հարցական նշաններ: Հասկանալի է, որ կոյրը պէտք է բերան անէ այդ ամենը, և այն էլ իւրաքանչիւր ձեռքի համար առանձին: Այսպէսով դա մի շատ բարդ և դժուար աշխատանք է: Սակայն այս անգամ էլ Պետրոսին օգնեց այն սէրը, որ նա ունէր դէպի աշխատանքի բաղադրիչ մասերը: Իւրաքանչիւր ձեռքի համար մի քանի դաշնակ անգիր սովորելուց յետոյ նստում էր դաշնամուրի առաջ, և հրը այդ դուրս ցցուած նշանագրերի միութիւնից լանկարծ, իրեն համար էլ անակնկալ կերպով վախճակազմ ներդաշնակութիւն էր կազմուած, մի այնպիսի հաճութեւն էր ստանում և այնպիսի բուռն հետաքրքրութեամբ բորբոքում, որ այդ տաղտկալի աշխատանքը կարճանում, նոյն իսկ գրաւիչ էր դառնում:

նումներից (այլընտրանք): Այն տառանումները իրար անկանոն կերպով են յաջորդում, առաջանում է աղմուկ (քամու հունչը), եթէ կանոնաւոր ընդմիջումներով յաջորդում, առաջանում է զողանջիւն, իսկ եթէ դրանք պարզ, այսպէս ասած ձօճանակաւոր են, առաջանում է իսկական ձայնը, տոն, որը լինում է բարձր կամ ցած՝ նայելով, թէ որքան արագ կամ դանդաղ տատանումն է գործում մարմինը մի վայրկեանում:

Տոնը ձայնն է, նոտը՝ ձայնի նշանը, ինչպէս հնչիւն և տառ: Երաժշտական ձայնն ունի ոյժ, բարձրութիւն և երանգ: — Այն դանդաղ ուժով հնչեցնենք կամ երկու հատ միատեսակ լարած լար կամ ստեղն միաժամանակ հնչեցնենք, ձայնի ոյժն էլ աւելի զօրեղ կ'լինի. միևնոյն կ'լինի նաև նման դաշնակներ հնչեցնելիս: Տօնի բարձրութիւնը զանազանում ենք ականջով ջութակը կարելի է լարել բարձր կամ ցած տոնով, միևնոյն բանը կարելի է բարձր և ցած տոնով երգել: Հեշտ չէ տարբերել, աւելի ևս բացադրել տոնի երանգը: — միևնոյն ձայնը տարբեր գործիքների վրայ միևնոյն աստիճանում տարբեր երանգ ունի — սրինգը, ջութակը, դաշնամուրը օրինակ, Այդ առաջանում է նրանից, որ իւրաքանչիւր ձայն, բացի հիմնական ձայնից, տոնից, ունի նաև լրացուցիչ, բարձր երաժշտական տոն, որը իւրաքանչիւր գործիքի համար տարբեր է լինում. ահա այդ տարբեր լրացուցիչ տոներն են, որ երանգ են տալիս:

Բայց և այնպէս թղթի վրայ նշանագրած պիէսի ու այդ պիէսը եղանակի վերածելու միջև, այս դէպքում խիստ շատ միջանկեալ գործողութիւններ կային լինելու: Մինչև որ նշանագրերը մարմնանային ու մեղեդի դառնային, պէտք է դրանք անց կենային կոյրի ձեռների տակով, հաստատուէին յիշողութեան մէջ և այնուհետև յետագայում շուղով հասնէին մինչև մատների ծայրը: Միևնոյն ժամանակ կոյրի խիստ զարգացած երաժշտական երևակայութիւնը միջամտում էր սերտողութեան բարդ աշխատանքին և նկատելի կերպով իւր անձնական դրոշմը դնում ուրիշի պիէսի վրայ: Պետրոսի երաժշտական զգացումը ձուլուել, հէնց այն ձևերն էր ստացել, ինչ ձևերով որ նա սկզբում ըմբռնել էր մեղեդին, իսկ յետոյ էլ՝ ինչ ձևերով որ արտայայտուում էին մօր նուազները: Այդ ժողովրդական երաժշտութեան ձևերն էին, որ անխափան հնչում էին իւր հոգու մէջ, և որոնց միջոցով իւր հոգու հետ խօսում էր հարազատ բնութիւնը:

Եւ այժմ, երբ թրթռուն սրտով և խանդալից հոգով իտալական մի պիէս էր նուագում, հէնց որ առաջին դաշնակը հնչեցրեց, նրա ածուածքի մէջ մի այնպիսի ինքնուրոյն բան էր արտայայտուում, որ ունկրնդիւններն ապշեցան: Սակայն մի քանի րոպէից հիացումը պատեց բոլորին և միայն Ստաւրուչենկօի աւագ որդին, որ արուեստով երաժիշտ էր, դեռ երկար ժամանակ ուշադրութեամբ ունկնդրած լսում էր ածուածքը՝ աշխատելով ըմբռնել այդ ծանօթ պիէսը և միևնոյն ժամանակ վերլուծել դաշնակահարի ինքնատեսակ ածելու եղանակը:

Լարերը հնչում էին, զգորդում և լքցուելով սենեակը, տարածւում լուռ պարտիզի մէջ....

Երիտասարդների աչքերը աշխուժութեամբ ու հե-

տաքրքրութեամբ փալլում էին: Սկզբում ծերունի Ստաւ-
րուչենկոն գլուխը քաշ նստած լուռ ականջ էր դնում,
բայց յետոյ սկսաւ աւելի ու աւելի ոգևորուել, արմու-
կով հրհրում էր Մակսիմին ու շշնջում:

— Ա՛յ ինչ կ'ասեմ. ածելը սրան կ'ասեն: Հ՞ը: Այն-
պէս չէ:

Դաշնամուրի ձայների աճելովը, ծերունի վիճաբա-
նի միտքը բան էր ընկնում, երևի իւր երիտասարդու-
թիւնը յիշեց. սրովհետեւ աչքերն առ կայծեցին, դէմքը
կարմրեց, մարմինն ուղղուեց և, ձեռքերը վեր բարձ-
րացնելով, մինչև անգամ ուզում էր բռնանքով սեղա-
նին զարնել, բայց ինքն իրեն զսպեց և առանց մի ձայն
հանելու, ձեռքը ցած թողեց: Նա արագ հայեացք ձը-
գեց իւր կտրիճների վրայ, շփեց բեխերը և դէպի Մակ-
սիմը կռանալով ասաց.

— Ուզում են ծերերին դէն ձգել...: Ո'նց չէ...: Մի
ժամանակ մենք էլ, եղբայր, նոյնպէս...: Հէնց այժմս
էլ...: Ուղի՞ղ է թէ չէ:

Մակսիմը, որ սովորաբար բաւական անտարբեր էր
վերաբերւում դէպի երաժշտութիւնը, այս անգամ մի
ուրիշ բան էր զգում իւր ստնի ածուածքի մէջ և, ծխի
բարդերով շրջապատուած, լսում էր, գլուխը շարժում
և աչքերը Պետրոսի վրայից Էւելինային դարձնում: Այս
անգամ էլ նրա ծրագրի մէջ խուժել էր անմիջական
կեանքի բուռն ոլժը ո՛չ այնպէս, ինչպէս ինքն էր ու-
զում...: Աննա Միխայլովնան նոյնպէս հարցական նշան
էր ձգում Էւելինայի կողմը և ինքն իրեն հարց տալիս,
— Ինչ է սա. երջանկութիւն է հնչւում իւր զաւակի
նուագի մէջ, թէ՛ վիշտ...: Էւելինան նստած էր լուսամ-
փոփի ստուերում, և լոկ նրա խոշոր ու մթափնած աչ-
քերն էին երևում կիսամութի մէջ: Միայն նա էր ու-
րոյն, իւր հանգի հասկանում այդ հնչիւնները, — այդ

նուագի մէջ նա լսում էր հին ջրարգելի արանքներից հոսող ջրի խոխոջը և մթնած ճեմելիքում կեռասենու շշուռնը:

XI

Եղանակը վաղուց արդէն փոխուել էր: Պետրոսը խալական պիէսը թողած իւր երեւակայութեանն էր անձնատուր եղել: Այդտեղ կար այն ամենը, որ խռնուում էր նրա լիշողութեան մէջ, երբ նա մի րոպէ առաջ լուռ, գլուխը խոնարհած ականջ էր դնում իւր անցկացրած կեանքի տպաւորութիւններին: Այդտեղ կային բնութեան ձայները, քամու հունչը, անտառի շշուռնը, գետի վշտոցը և անյայտ հեռաւորութեան մէջ լռող անմեկին ժխորը: Այս ամենը ընդելուզւում էր և հնչում այն առանձին խոր և սիրտ լայնացնող զգացողութեան շուքի (ֆոն) վրայ, որ բնութեան խորհրդաւոր զրուցը ծնեցնում է հոգու մէջ և որին շատ դժուար է մի որոշում տալը...: Թախք է...: Բայց ինչի՞ ուրեմն այդքան ախորժ...: Բերկրանք...: Բայց ինչի՞ դա այսքան խոր, այսքան անսահման տխուր է:

Մերթ ընդ մերթ հնչիւնները զօրանում էին, աճում, ամրանում: Երաժշտի դէմքը տարօրինակ կերպով խոժոռում էր: Կարծես նա ինքն էլ էր զարմանում այս նոյն իսկ իրեն համար անակնկալ մեղեդիների ոյժի վրայ, և դարձեալ մի ուրիշ բանի էլ օպասում...: Թւում էր, թէ հէնց այս է, մի քանի բաղխումով պիտի կարող լինի այս ամենը մի հզօր և սքանչելի ներդաշնակութեան վայելչակազմ հոսանքի վերածել, և այդպիսի վայրկեաններին ունկնդիրները թալկանում էին ալնկալութեամբ: Բայց դեռ չլրացած, մեղեդին մի տեսակ աղերսալի տրտունջ էր հանում և, փրփուր ու ցայտեր դար-

ձող ալիքի նման, խորտակու՞մ, և դառն վարանման ու հարցման ձայները թալկանալով հնչում էին դեռ երկար:

Կոյրը մի առ վայրկեան դադարում էր և ընդունարանում կրկին լռութիւն տիրում, որ միայն պարտիզի տերևների շշուռնջովն էր խանգարու՞մ: Ունկնդիրներին պաշարած և նրանց այս համեստ պատերից հեռու-հեռու սլացնող տպաւորութիւնը փչանում էր, և փոքրիկ սենեակը չորս բոլորքից մօտենում նրանց, և գէշերը մոլթ պատուհաններից ներս գիտում, մինչև որ երաժիշտը նորից ոլթերը հաւաքած՝ կրկին ստեղներին էր բաղխում:

Եւ ձայները կրկին հաստատուն էին դառնում ու, կարծես մի բան որոնելով, իրենց ամբողջականութեամբ աւելի բարձրանում, աւելի զօրանում...: Ժողովրդական երգի մեղեդիները, որ մերթ սէր և թախիժ էին արտայայտում, մերթ անցեալ տանջանքների ու փառքի լիշատակ, մերթ խիզախ երիտասարդական քէֆ և յոյս, ընդելուզւում, անորոշ ու շփոթ զողանջիւն և դաշնակների խուլ աղմուկ էին կազմում.—կոյրը փորձում էր իւր զգացումները սլափափախ և իրեն լաւ ծանօթ ձեւերով արտայայտել:

Բայց երգն էլ նոյն անվճիռ մնացած հարցումների վշտահար հնչիւններն արձակեց և, փոքրիկ ընդունարանի մէջ դողդողալով, լռեց:

XII

Երբ վերջին անմեկին դժգոհ ու վշտալի հնչիւններն էլ դողդողացին, Աննա Միխայլովնան նայեցաւ իւր որդուն և նրա դէմքի վրայ տեսաւ մի արտայայտութիւն, որ ծանօթ էր թւում իրեն՝—մօր լիշողութեան մէջ արթնացաւ հեռաւոր գարնան արեգակնա-

ին օրը, երբ իւր երեխան, գարնանային զրգուիչ բնութեան չափազանց պայծառ տպաւորութիւններից ընկճուած, ընկել էր գետափին:

Բայց այդ արտայայտութիւնը միայն մայրը նկատեց: Ընդունարանում աղմկալի խօսակցութիւն սկսուեց: Ստաւրուչենկօ-Հայրը Մակսիմին մի բան էր գորգուում. երիտասարդները, դեռ յուզուած ու զրգուած, երաժշտի ձեռքն էին սեղմում և նրան գեղարուեստագետի մեծանունն հռչակ գուշակում:

— Եւ այդ ճշմարիտ է, — հաստատեց մեծ եղբայրը: — Ժողովրդական մեղեդիի իսկական բնաւորութիւնը զարմանալի կերպով կարողացել էք իւրացնել: Դուք ըմբռնել և լիովին տիրել էք նրան: Բայց, ասացէք խնդրեմ, այն ինչ պիէս էր սկզբի ածածներդ:

Պետրոսը իտալական պիէսի անունը տուաւ:

— Հէնց այդպէս էլ կարծում էի, — պատասխանեց երիտասարդը: — Այդ պիէսն ինձ մասամբ ծանօթ է... Բայց դուք զարմանալի ինքնուրոյն ձև ունիք: Շատերն են ձեզանից լաւ ածում, բայց այդ պիէսը դեռ ոչ ոք ձեզ նման ածած չէ: Դա... կարծես իտալական երաժշտական լեզուի մալաուսական թարգմանութիւն է... Զեզ կանոնաւոր դպրոց է պէտք, և այն ժամանակ...

Կուրն ուշադրութեամբ լսում էր: Առաջին անգամն էր, որ նա այդ ջերմ խօսակցութիւնների կեդրոն էր դարձել, և նրա հոգու մէջ ծնունդ էր առնում իւր ութերի հպարտ գիտակցութիւնը: Միթէ այս հնչիւնները, որոնք երբէք իւր կեանքում այսչափ անգոհունակութիւն ու տանջանք պատճառած չէին իրեն, ինչպէս այս անգամ, միթէ դրանք կարող են այսպիսի ներգործութիւն ունենալ: Ապա ուրեմն ինքն էլ կարող է կեանքի մէջ պիտանացու լինել: Նա, ձեռները ստեղծների վրայ մեկնած, նստած էր իւր աթոռի վրայ,

ժրք այս խօսակցութեան աղմուկէ միջոցին մի ջերմ հպում զգաց իւր ձեռքին: Այդ Էւելինան էր նրան մօտեցել և, աննկատելի կերպով նրա մատները սեղմելով, ուրախ յուզմունքով շշնջաց.

— Լսեցի՞ր: Դու էլ անելու գործ կունենաս...: Մի տեսնէ՛իր, մի գիտենայ՛իր, թէ ի՞նչ կարող ես անել մեզ ամենքիս...:

Կոյրը ցնցուեց և շտկուեց:

Բացի մօրից ոչ ոք չնկատեց այդ կարճ տեսարանը: Մայրը կարմրատակեց, կարծես նորաբողբոջ սիրոյ անդրանիկ համբոյրը ստացած լինէր:

Կոյրը դեռ էլի նստած էր նոյն տեղը: Նա մաքառում էր իւր վրայ զեղուած նոր երջանկութեան տպաւորութիւնների դէմ, բայց գուցէ և զգում էր մօտալուտ փոթորիկը, որ արդէն անկերպարան և ծանր, սեւաթուր ամպի նման բարձրանում էր իւր ուղեղի խորքերից:

2. ԳԼՈՒԽ

I

Յաջորդ օրը Պետրոսը վաղ զարթեցաւ: Սենեակում հանգստութիւն էր տիրում. դեռ ևս տան մէջն էլ ցեղեկուայ շարժումը չէր սկսուել: Պատուհանից, որ ամբողջ գիշերը բաց էր մնացած, վաղ առաւօտուայ թարմութիւնը պարտիզից զեղւում էր ներս: Պետրոսը, չը նայելով իւր կուրութեան, շատ լաւ զգում էր բնութիւնը: Նա գիտէր, որ դեռ վաղ է, որ իւր պատուհանը բաց է՝ — տերեւների սօսաւիւնը, որ ոչնչով բաժանուած և հեռացած չէր, լսւում էր մեկին և մօտիկ: Պետրոսն այսօր այս ամենը առանձնապէս պարզ

էր զգում—մինչև անգամ նա գիտէր, որ արևը լուսաւոր
րել է իւր սենեակը և եթէ ձեռքը պատուհանից դուրս
մեկնէ, թփերից ցօղ կ'թափուի: Բացի դրանից նա այս
էլ էր զգում, որ նրա ամբողջ էութիւնը լցուած է մի
տեսակ նոր, դեռ չճաշակած զգացողութեամբ:

Ահա քանի ըսպէ է նա անկողնում պառկած ա-
կանջ էր դնում պարտիզում երգող մի թռչնի թռչ
ճուռողին և իւր սրտում աճող մի տարօրինակ զգացման:

«Այս ինչ էր եղել ինձ» — մտածեց նա և միևնույն
միջոցին նրա յիշողութեան մէջ հնչեցին այն խօսքերը,
որ երեկ երեկոյեան, մթնշաղին, հին ջրաղացի մօտ ա-
սել էր Էւելինան. «միթէ՞ դու երբէք չէիր մտածել այդ
մասին...: Ի՛նչ անհասկացողն ես եղել...»:

Այո, նա այդ մասին ամենեւին չէր մտածել: Էւե-
լինայի մօտիկութիւնը իրեն հաճոյք էր պատճառում,
բայց մինչև երէկ նա այդ բանը չէր հասկանում, ինչ-
պէս որ մենք չենք զգում օդը, որ շնչում ենք: Այդ
պարզ խօսքերը երէկ ընկան նրա հոգու մէջ այնպէս,
ինչպէս բարձրութիւնից ընկնում է քարը վճիտ ջրի
անդորր մակերևոյթի վրայ, — դեռ մի վայրկեան առաջ
անշարժ էր նա և խաղաղ անդրադարձնում էր արևի
լոյսն ու կապոյտ երկինքը... բայց մի հարուած — և նա
մինչև յատակը յուզուեց:

Այժմ նա զարթել էր վերանորոգուած ուժով, և
Էւելինան, իւր վաղուցուայ բարեկամուհին, մի նոր
լուսով լուսաւորուած երևեցաւ նրան: Մանրամասնա-
բար յիշելով այն բոլորը, որ պատահել էր երէկ, նա
զարմացմամբ ալանջ էր դնում նրա «նոր» ձայնի եղա-
նակին, որը նա երեակայութեամբ նորոգում էր իւր
յիշողութեան մէջ: «Սիրեցի... ինչ անհասկացող ես...»:

Պետրոսն արագութեամբ վեր թռաւ տեղից, շորե-
րը հագաւ և պարտիզի ցողապատ ուղիներով գէպի հին

ջրաղացը վազեց: Ջուրը խոխոչում էր, որպէս երէկ, և կեռասներինները նոյնպէս շշնջում, միայն երէկ մուծն էր, իսկ այժմ արեգակնային պայծառ առաւօտ: Եւ երբէք նա լոյսն այսպէս պարզ «չէր զգացել»: Ասես թէ անուշաբոյր խոնաւութեան հետ, առաւօտուայ թարմութեան զգացողութեան հետ միասին նրա մէջն էին թափանցում նաև այս զուարթ օրուայ ծիծղուն ճառագայթները, որ խտխտում էին նրա ջղերը:

II

Կարծես ամբողջ տպարանքն աւելի պայծառացած ու զուարթացած լինէր: Ասես թէ Աննա Միխայլովնան ինքն էլ էր երիտասարդացել: Մակսիմը լաճախակի կատակներ էր անում, թէպէտ և դարձեալ ծուխի ամպերի միջից, որպէս մօտից անցնող փոթորկի ուրոտ, լսում էր նրա փնթփնթոցը: Նա տրտնջում էր, թէ՛ ինչպէս երևում է ոմանք կարծում են, որ կեանքս մի հասարակ վէպի նման մի բան է՝ որը ամուսնութեամբ պիտի վերջանայ, և թէ կեանքի մէջ կան այնպիսի բաներ, որոնց վրայ արժէր որ ոմանք մտածէին: Պան Պոպելսկին, որ մի շատ հետաքրքրական կլորիկ մարդ էր դարձած—կարմիր դէմքով, հաւաստարպէս ու գեղեցիկ սպիտակացող մազերով,—երևի կարծելով թէ այդ խօսքերն իրեն էին ուղղուած, այսպիսի դէպքերում միշտ համաձայնում էր Մակսիմի հետ և անմիջապէս վեր կենում ու իւր գործին գնում: Իսկ նրա գործերը շատ լաւ էին գնում: Երիտասարդները քմծիծաղ էին տալիս և ինչ որ ծրագիրներ կազմում: Պետրոսը պէտք է իւր երաժշտական կրթութիւնն աւարտէր:

Միանգամ, աշնան, երբ արդէն հունձը վերջացած էր, Պոպելսկիներն ամբողջ ընտանիքով Ստաւրուչենկո-

լին հիւր գնացին: Ստաւրուչենկոյի կալուածքը Պոպելսկու ապարանքից 70 վերստ հեռու էր գտնուում, բայց այդ տարածութեան վրայ տեղի դերքը բոլորովին փոխուում է՝ Կարպատեան լեռների վերջին ճիւղերը, որոնք դեռ ևս Վոլընում ու Բուգի մերձակայքում երևում են, այստեղ անհետանում են և երկիրը տափաստանային Ուկրաինայի փոխարկւում: Այդ հարթավայրում, որ տեղ-տեղ ձորերով է կտրատուած, գտնուում են սարտէզների ու այգիների մէջ թաղուած գիւղերը, և վաղուց վարած ու ոսկեգոյն խոզաններով ծածկուած հորիզոնի վրայ այստեղ-այնտեղ երևում են բարձր շէրիմներ:

Առ հասարակ Պոպելսկիներն այսպիսի հեռաւոր ճանապարհորդութիւն անելու սովորութիւն չունէին: Պետրոսը իւր ծանօթ և շատ լաւ ուսումնասիրած գիւղի և մօտակայ դաշտերի սահմանից դուրս մոլորւում էր, խիստ կերպով զգում իւր կուրուծիւնը և դիւբագրգիւ ու անհանգիստ էր դառնում: Բայց նա այժմ հրաւէրն ուրախութեամբ ընդունեց: Արժանալիշատակ երեկոյից յետոյ, երբ նա միանգամից գիտակցել էր իւր զգացմունքն ու տաղանդի զարթոնող ոյժը, աւելի համարձակութեամբ էր վերաբերւում դէպի մութ ու անորոշ տարածութիւնը, որով շրջապատուած էր նրա արտաքին աշխարհը: Այդ տարածութիւնը նրա երեւակայութեան մէջ աւելի ու աւելի ընդարձակուելով, սկսել էր հրապուրել նրան:

Մի քանի օրեր շատ շուտ անցան: Պետրոսն այժմ երիտասարդների շրջանում անհամեմատ աւելի ազատ էր զգում իրեն: Նա անյադ ուշադրութեամբ լսում էր աւագ Ստաւրուչենկոյի հմուտ նուագն ու կոնսերվատորիայի և մայրաքաղաքում սարքուող նուագահանդէսների մասին պատմածները: Եւ ամեն անգամ, որ երի-

տասարդ հիւրընկալը սկսում էր ոգևորութեամբ գովասանել նրա երաժշտական թէպէտ անմշակ, բայց զօրեղ զգացմունքը, Պետրոսի դէմքը կարմրում էր: Նա այժմ արդէն հեռաւոր անկիւններում չէր թաք կենում, հապա, որպէս հաւասար մէկը, թէպէտ և փոքր ինչ իրեն զսպած, մասնակցում էր ընդհանուրի խօսակցութեան: Անհետացել էր նաև Եւելինայի մօտերքս ցոյց տուած սառնութիւնն ու զգուշութիւնը: Նա իրեն ազատ և ուրախ էր պահում ու իւր անակնկալ և պայծառ զուարթութեամբ, որ առաջ չուներ, ամենքին հրապուրում:

Կալուածքից մի տասը վերստ հեռու գտնւում էր Ք. վանքը, որ այդ կողմերում մեծ համբաւ ուներ: Մի ժամանակ դո մեծ դեր է խաղացել տեղական պատմութեան մէջ՝ շատ անգամ են թաթարների հրոսակները մորեխի նման պաշարել այդ վանքը և նետի ամպեր արձակել պարսպի վրայով. երբեմն ևս լեհական խայտաճամուկ գունդերը խիզախելով մագլցել են պարիսպների վրայ, կամ ընդհակառակն, կազակները կատաղաբար յարձակուել են, որպէս զի յետ իւրեն այդ կռուանը թաղաւորական զինուորների ձեռքից... Այժմ հին աշտարակները քանդուել են, պարսպի փոխարէն տեղ-տեղ միայն ցանկապատ է քաշած՝ գիւղական գործունեայ տաւարի երեսից բանջարանոցը ազատ պահելու համար, իսկ լայն խրամների մէջ կորեկ է բուսած:

Մի անգամ, աշնան վերջին, մի պայծառ և փաղաքուշ օր տան տէրերն ու հիւրերն այդ վանքը գնացին: Մակսիմն ու կանայք նստած էին լայն ու արձակ կառք, որ մեծ նաւակի նման օրօրւում էր իւր բարձր բարձերի վրայ, իսկ երիտասարդները, ի թիւս-որոց և Պետրոսը, ձիով էին:

Կոյրը ընտելացած միւս ձիերի տոփիւնին ու առջևից գնացող կառքի անիւների ձայնին, ազատ ու ար-

ձակ քշում էր ձին: Նայելով նրա ճարպիկ ու համար-
ձակ հեծուածքին, դժուար էր կարծել, թէ այդ հեծեա-
լը իւր ճանապարհը չէ տեսնում, հապա միայն ուղոր-
է խիզախօրէն անձնատուր լինել իւր ձիււ ընազդին:
Սկզբում Աննա Միխայլովնան վախժխելով լետ էր դարձ-
նում գլուխը, երկիւղ կրելով, որ ձին օտար էր և ճա-
նապարհն էլ անծանօթ: Իսկ Մակսիմը մենտորի հսար-
տութեամբ աչքի պոչովը դիտում էր ու քմծիծաղում
կանացի երկիւղի վրայ:

— Գիտէք ինչ կայ... — ասաց ուսանողը ձին կառ-
քի մօտ քշելով: — Այս ընդէիս միտս ընկաւ մի հետա-
քրքրական շիրիմ, որի պատմութիւնը մենք իմացանք
վանքի հնութիւնները քրքրելիս: Եթէ կամենաք կա-
րող ենք այն կողմը գնալ, հեռու չէ, գիւղի ծայրին է:

— Այդ ինչիցն է, որ հէնց մեր ընկերութեան մէջ
են ձեր միտքն ընկնում այդպիսի տխուր լիշողութիւն-
ներ, — ուրախ-ուրախ ծիծաղեց Էւելինան:

— Դրա պատասխանը վերջը կ'տամ: Շուռ տուր դէ-
պի Կայոդնա, Օստապի ցանկը. մուտքի մօտ կանգ կառ-
նես, — կանչեց նա կառապանին և, ձիււ գլուխը լետ
դարձնելով, քշեց գնաց իւր ընկերների մօտ:

Մի քանի ընդէից, մինչև կառքը փոշու մէջ թե-
թեակի դղրդալով ու տատանուելով գիւղական նեղ ճա-
նապարհով առաջ էր գնում, երիտասարդները սրարշաւ
անցան նրա մօտից և վէր գալով ձիանը կապեցին ցան-
կապատից: Նրանցից երկուսն ընդառաջեցին, որ կանանց
օգնեն, իսկ Պետրոսը իւր ձիււ թամբին լենած և, ըստ
սովորութեան, գլուխը քաշ, մտադրութեամբ ականջ էր
դրել, որ կարողանայ այս անծանօթ վայրում իւր դիր-
քը որոշել:

Այս աշնանային պայծառ օրը խաւար գիշեր էր
նրա համար, որ լոկ ցերեկուայ պայծառ ձայներով էր

կենդանացած: Նա լսում էր ճանապարհով եկող կառ-
քի ձայնն և նրան ընդառաջող երիտասարդների ուրախ
կատակները: Իւր կողքին ձիերը, սանձի պողպատեայ մա-
սերը զնդզնգացնելով, գլուխները ցանկապատի միւս կող-
մը, դէպի բարձր արօտն էին մեկնում...: Մօտակայ-
քում մի տեղից, երևի բանջարանոցից, երգի թույլ ձայն
էր գալիս, որ մեզմ քամու հետ դանդաղ ու մտախոհ
տարածւում էր: Ծառերի տերևները խշխշում էին, մի
տեղ արագիւն էր ճռճում, լսելի էր թռչնի թևերի
աղմուկն ու կարծես յանկարծ մի բան միտքն ընկած
աքլորի կուկուլիկուն, ջրհորի գլխին շինած ջրհանի ճրռ-
ռընչիւնը—այս բոլորը ցոյց էր տալիս, թէ գիւղական
աշխատաւոր օրը հեռուն չէ:

Եւ արգարև, նրանք ամենածայրի պարտիզի ցան-
կապատի մօտն էին կանգ առել...: Հեռաւոր ձայների
մէջ տիրապետողը վանքի զանգակի բարձր ու զիւ ղօ-
ղանջիւնն էր: Այս զանգակի ձայնիցն էր, թէ քամու
հունչից կամ թէ մի ուրիշ, գուցէ և դեռ իրեն համար
էլ անյայտ նշաններից, Պետրոսն զգում էր, որ այն կող-
մը, վանքի քամակին մի տեղ հողը յանկարծ կտրւում է,
գուցէ գետի ափին, և ապա տարածուած է հարթավայ-
րը, որտեղից գալիս հասնում են խաղաղ կեանքի անո-
րոշ, դժուար ըմբռնելի հնչիւնները: Այդ հնչիւններն
իւր ականջին հասնում էին բեկբեկ ու թույլ և լսողական
տպաւորութիւն թողնում հեռաստանի մասին, որի մէջ
առփայլում է, զգացւում մի լարուած, անորոշ բան այն-
պէս, ինչպէս որ մեզ համար երեկոյեան աղջամուղջի
մէջ առփայլում են հեռու տարածութեան գծերը...:

Քամին շարժում էր նրա մազերի խոպոպը, որ դուրս
էր ընկած գլխարկի տակից և, էօլեան¹⁾ քնարի երկար

¹⁾ Էօլեան քնարը—մի երկայն և նեղ արկղ է, որի մէջ

ձայնի նման, անցնում ականջի մօտով: Ինչ որ անմեկին լիշողութիւններ, հեռաւոր մանկութեան ընկերները շարժւում էին նրա մտքում և, երևակայութեամբը անցեալի մոռացութիւնից դուրս կորզուած, կենդանանում որպէս խարբալանք, հպումն, հնչիւն...: Նրան թւում էր, թէ այս հեռաստանի ղողանջիւնով ու երգի բեկորներով ընդելուզուած քամին իրեն մի հնաւուրց տխուր հեքեաթ է ասում այս երկրի, նրա անցեալի մասին, կամ անորոշ ու մութ ապագայի մասին:

Շուտով մօտ եկաւ կառքը, ամենքն էլ դուրս եկան և ցաւկապառն անցնելով մօտան ներս: Այդտեղ մի անկիւնում ընկած էր մի լայն տապանաքար, որ մոլախոտով ու արօտով ծածկուած, խորը մտել էր գետնի մէջ: Արօտի միջից աչքի էին ընկնում ագրիկոնի կանաչ տերևներն իրենց ալ կարմիր ծաղիկներով, լայնանիստ կռատուկը, որոմն իւր բարակ ցօղունով, որոնք տատանւում էին քամուց, և Պետրոսը լսում էր շիրմի վրայ նրանց լամրաձայն զրոյցը:

— Մենք դեռ նորերս իմացանք այս մահարձանի գոյութիւնը, — ասաց երիտասարդ Ստաւրուչենկոն, — մինչդեռ գիտէք ո՞վ է այդտեղ հանգչում: Մի ժամանակ լայտնի կտրիճ Իգնատ Խաթիկը:

— Այստեղ ես հանգիստ գտել հա, այժմ ծեր աւագակ, — ասաց Մակսիմը մտախոհ, — Ինչպէս է եղել, որ դա այստեղ, Կալոգնիա է ընկել:

— Հազար եօթհարիւր... թուին կազակներն ու թաթարները պաշարել են այս վանքը, որին լեհական զօր-

մի քանի լարեր են ձգուած՝ դաշնակաւոր լարուած. դնում են բարձր տեղեր, քամու առաջ. քանի քամին մեղմ է, այնքան թոյլ է հնչում նաև քնարը, իսկ քանի քամին զօրեղանայ, այնքան ուժեղ է հնչում նաև քնարը: Էօլը քամու թաղաւոր էր:

Մ. Թ.

քերն են տիրած եղել...: Գիտէք արդէն, որ թաթարները միշտ վտանգաւոր դաշնակից են եղած...: Երեւի պաշարուածները կարողացել են մի կերպ միրզային կաշառել, և գիշերը թաթարները լեհացիների հետ միաժամանակ յարձակուել են կազակների վրայ: Այստեղ, կալոգնիայում մթնով զարհուրելի կոտորած է եղել: Կարծեմ թաթարները ջարդուում են և վանքը էլի կազակների ձեռքն ընկնում. բայց գիշերուայ կռուի միջոցին կազակների տոմանն ընկնում է:

— Այս արկածին, — մտախոհութեամբ շարունակեց երիտասարդը, — մասնակից է եղել նաև մէկ ուրիշ անձ. նրա տասանաքառն էլ ենք այստեղ որոնել, բայց իզուր: Մի հին ձեռագիր խօսքերին նայած, որ մենք գտել ենք վանքում, Իգնատի կողքին թաղուած է մի երիտասարդ աշուղ, որ ուղեկցել է տոմանի արշաւանքներին և... կոյր է եղել...:

— Կոյր... արշաւանքներին, — վախեցած բացականչեց Աննա Միխայլովնան, որ իսկոյն երեւակայեց իւր որդուն գիշերային սարսափելի կոտորածի մէջ:

— Այո, կոյր: Ինչպէս երևում է դա Զապարոփէում յալտնի երգիչ է եղած... զոնէ նրա մասին այդպէս է ասում ձեռագիրը, որ լեհ-մալաուուս-եկեղեցական տաբօրինակ լեզուով է գրուած: Որքան յիշում եմ, միտքն այս է. ճնրա հետ էր նաև կազակաց բանաստեղծ Իւրկոն, որ երբէք Խաթիկից չէր բաժանուում և շատ սիրելի էր: Պիղծ թշնամին Խաթիկին սպանելով, մահացրեց նաև այդ Իւրկոյին, որի երգն ու քնարը նոյն իսկ անապատի գալլերին կարող էին մեղմացնել, բայց անիծեալները գիշերային յարձակման միջոցին չխնայեցին նրան: Եւ ասպետն ու երգիչը ամփոփուած են իրար մօտ, յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի յաւիտեանս ամէն...»:

—Տապանաքարը բաւական լայն է,—նկատեց մէկը: —Գուցէ հէնց երկուսն էլ այստեղ են հանգչում...

—Եւ ճշմարիտ որ, բայց տապանաքիրը մամուռտել, փչացել է...: Ա՛յ, տեսէք, վերևում տտամանի գնդագլուխ գաւազան ու փնջուխն է նկարած: Մնացածը մամուռից բոլորովին կանաչած է:

—Սպասեցէք, — ասաց Պետրոսը, որ խիստ մեծ յուզմունքով լսում էր այս ամենը:

Նա մօտեցաւ տապանաքարին, կռացաւ վրան և նրա բարակ մատները ագահաբար կպան տապանաքարի երեսը ծածկող մամուռի շերտին: Նա մամուռի արանքից շօշափում էր քարի դուրս ցցուած պինդ մասերը:

Մի ըոպէ, գէմքը բարձրացրած, յօնքերը կիտած նստած էր նա: Յետոյ սկսաւ կարգալ:

. . . «Իգնատիյ, մականուանեալ Խաթիկ... կամօքն Աստուծոյ... Թաթարաց նետից խոցուած...»

—Այդ մենք էլ էինք կարգացել, — ասաց ուսանողը:

Կոյրի մատները, որոնց յօդերը շղաճաբար լաւուած ու ծռուած էին, տապանաքարի տողերի վրայով աւելի ու աւելի ներքև էին իջնում:

—«Որին սպանեց»...

—«Պիղծերի զօրքը»... Իսկոյն վրայ բերեց ուսանողը... այդ խօսքերը գործածուած էին նաև Իւրկօյի մահուան նկարագրութեան մէջ... ուրեմն ուղիղ է, նա էլ այս միևնոյն տապանաքարի տակն է թաղուած...

—Այո, — «Պիղծերի զօրքը» — կարգաց Պետրոսը, — ախուհետեւ ամէն ինչ եղծուած է... սպասեցէք, ահա դարձեալ. «Թաթարների թրերով կոտորուած»... կարծես էլի մի խօսք կայ... բայց ոչ, էլ ոչինչ չէ մնացել: Արդարև, ախուհետեւ երգչի լիշատակը կորած էր հարիւրլիսնամեայ տապանաքարի լայն վերքի մէջ...

Մի քանի ըոպէ խորին լռութիւն տիրեց, որ լոկ

տերևները շշխնով էր խանգարուում: Մի երկար, երկիւղած հառաչանք խզեց լռութիւնը: Այդ մարգի տէրը Օստապն էր, որ վաղնջականութեան զօրութեամբ տիրացել էր հնաւուրց տտամանի վերջին բնակարանին և այժմ պարոններին մօտ եկած ապշած նայում էր, թէ ինչպէս մի երիտասարդ, անշարժ աչքերը վերև ուղղած, շօշափելով կարդում էր այն բառերը, որ անձրևն ու փոթորիկը հարիւրաւոր տարիների ընթացքում ծածկել էին աչք ունեցողներին:

— Փառքդ շատ, Աստուած,—ասաց նա երկիւղածութեամբ Պետրոսին նայելով:—Ինչ որ Աստուած տեսանողներին ծածկել է, կոյրին է ցոյց տալիս...

—Այժմ հասկանում էք, օրիորդ, ինչո՞ւ երգիչ Իւլիոն միտս ընկաւ,—հարցրեց ուսանողը, երբ հին կառքը նորից փոշոտ ճանապարհով դանդաղաբար դէպի վանքն ուղղուեց:

—Ես ու եղբայրս զարմանում էինք, թէ ինչպէս կարող էր կոյրը Խաժիկի ու նրա արագաշարժ գնդին ուղեկցել: Դնենք թէ այն ժամանակ Կաշեվոյ ¹⁾ չէր, այլ պարզ խմբապետ: Բայց յայտնի է, որ նա միշտ կամաւոր հեծեալ կազակների պարագլուխ է եղած, և ոչ հասարակ հայդամակների ²⁾: Սովորաբար աշուղները աղքատ ծերունիներ էին լինում, որ տոպրակն ուսերին տաղ ու խաղ ասելով գիւղէ գիւղ էին շրջում...: Մի-

¹⁾ Զապարոժիները կառավարում էին գետմանով Կաշեվոյի ընդհանուր իշխանութեան տակ. վերջինս էր նրանց դատն ու դատաստանն անողը: Մ. Թ.

²⁾ Հայդամակները լեհաց բաժնում կազմուած զապառուժեան կազակների զինեալ խմբերն են. նրանք երբեմն լեհական գիւղերի վրայ էին յարձակում ու աւարի առնում և երբեմն պրաւոսլաւներին: Յայտնի էր 1769-ին Մերոն Գուրայի խումբը, որ 700 հոգուց էլ բաղկացած և մեծ աւերածոյք էր գործում ռուսաց բաժնում և նոյն իսկ կանոնաւոր զօրքերին նեղում: Մ. Թ.

միայն այսօր, մեր Պետրոսի վրայ նայելով, յանկարծ աչքիս առաջ պատկերացաւ կոյր Իւրկոյի պատկերը՝ փանդին ուսին, ձիու վրայ...

— Գուցէ և կռիւների մէջ մտած... Գոնէ արշաւանքների, ինչպէս նաև վտանգի մէջ մտած..., մտախոհ շարունակեց երիտասարդը։ Ինչ ժամանակներ են եղել մեր Ուկրաինայում։

— Ինչ զարհուրելի բան, — հառաչեց Աննա Միխայլովնան։

— Ինչ հիանալի բան, — պատասխանեց երիտասարդը...

— Ներկայումս ոչ մի ալիպիսի բան չկայ. — կորեց Պետրոսը, որ նոյնպէս կառքին էր մօտեցել։

Յոնքերը վեր բարձրացրած և ականջ դրած ձիանոնց ոտնաձայնին, նա իւր ձին քշում էր կառքի կողքով։ Նրա դէմքը սովորականից դժգոյն էր և ներքին խոր յուզմունք տրտայտում... — Այժմ այդ ամենն անհետ կորել է, — կրկնեց նա։

— Ինչ որ կորչելու էր՝ կորել է, — մի տեսակ սառնութեամբ ասաց Մաքսիմը... — Նրանք ապրել են այնպէս, ինչպէս հասկացել են, իսկ դուք որոնում էք ձերը։

— Զեզ համար հեշտ է ասելը, — պատասխանեց ուսանողը, — դուք արդէն ձեռն առել էք կեանքից...

— Եւ կեանքն էլ իմն է առել ինձանից, — քմծիծաղեց գարիբալդիական ծերունի զինուորը իւր անթացուպերին նայելով։

Ապա, լռելուց յետոյ, աւելացրեց.

— Մի ժամանակ ես էլ եմ երազել Սեչայի, նրա ազմկալի հրապոյրների ու ազատութեան մասին... Նոյն իսկ Թիւրքիայում Սադրկի մօտ եմ եղել ¹⁾։

¹⁾ Չայկովսկին, որ Ուկրաինացի ռոմանտիկ է և յայտնի

— Յետոյ, — հարցրին երիտասարդները շտապով...

— Հէնց որ ձեր «ազատ դազախներին» տեսայ թուրք բռնակալի ծառայութեան մէջ՝ բժշկուեցայ...: Պատմական դիմակահանդէս է միայն և խարդախութիւն...: Ես հասկացայ, որ պատմութիւնն արդէն այդ ցնցոտին դուրս է չպրտել և թէ խնդրի գլխաւոր էութիւնը ոչ թէ այդ գեղեցիկ ձևերի մէջն է, այլ նպատակի...: Ես ահա այնուհետեւ վեր կեցայ ու գնացի Իտալիա: Նոյն իսկ այդ մարդկանց լեզուն չհասկանալով հանդերձ, ես պատրաստ էի նրանց նպատակների համար մեռնել:

Մակսիմը լուրջ և մի տեսակ անկեղծ ծանրութեամբ էր խօսում: Սովորաբար նա չէր մասնակցում այն բուռն վէճերին, որ լինում էին Ստաւրուպէնկոյի ու որդոյ մէջ, այլ միայն ծիծաղում էր բարեսրտութեամբ ժպտալով, երբ երիտասարդները, կարծելով թէ նա իրենց դաշնակիցն է, նրան էին դիմում: Այժմ, երբ այդ սրտայույզ դրամայի արձագանգները, որ բոլորի համար էլ այսպէս անակնկալ կերպով կենդանութիւն էր առել է Սագրել-փաշա անունով, աշխատում էր դազախութիւնը Թիւրքիայում կազմակերպել որպէս մի ինքնուրոյն քաղաքական ոյժ.

Մ. Հ.

Միխայիլ Չայկովսկին (1808—1886) լեհական շարժումից յետոյ (1830 թ.) շատ նշանաւոր լեհացիների հետ տեղափոխուեցաւ Պարիզ, ուր յոյս ունէին Ֆրանսիական կառավարութեան միջոցով Լեհաստանի անկախութիւնը ձեռք բերել: Ֆրանսիական կառավարութիւնը նրան ուղարկեց Կ. Պոլիս, ուր ծառայութեան մտնելով հաւատը փոխեց և մինչև փաշայութեան աստիճանի հասաւ: Նրա նպատակն էր ենիչէրիներէց և այլ խիզախ տարրերից դազախների նման զօրք կազմակերպել իւր հայրենիքը՝ Լեհաստանն ազատելու համար: Նրան միացան նաև ուրիշ նշանաւոր լեհացիներ, որոնց մէջ էր նաև հուշակաւոր լեհացի բանաստեղծ Ադամ Միցկևիչը (1798—1855), որ Իտալիայում լեհական լեզիօն կազմակերպելու անաջող փորձից յետոյ Լրիմի պատերազմի միջոցին անցաւ Կ. Պոլիս, միացաւ Սադրէկ փաշային և այնտեղ էլ մեռաւ: Չայկովսկին վերջերս հաշտուեցաւ ռուսաց կառավարութեան հետ, փոխադրուեցաւ Ռուսիա և անձնասպանութեամբ վերջ տուեց իւր կեանքին: Մ. Թ.

Հնաւուրց մամուլատ շիրմի վրայ, շօշափեցին Մակ-սիմին ևս, նա զգում էր, որ այդ անցեալի դիպուածքը մի զարմանալի կերպով, ի դէմս Պետրոսի, կապ ունէր իրենց ամենքի սրտին մօտիկ ապագայի հետ...:

Երիտասարդներն այս անգամ չհակաճառեցան,— գուցէ մի քանի րոպէ առաջ Օստապի մարգում զգացած տպաւորութեան տակ,— շիրիմը պարզ կերպով տպացուցանում էր, որ անցեալը մեռած էր,— կամ գուցէ և հին գինուորականի անկեղծութեան ազդեցութեան պատճառով...:

— Ուրեմն ի՞նչ է մնում մեզ անել,— կարճ լուռութիւնից յետոյ հարցրեց ուսանողը:

— Շարունակել նոյն մշտական կռիւր:

— Ո՞ր: Ի՞նչ ձևով:

— Որոնեցէք,— կարճ պատասխանեց Մակսիմը:

Ինչպէս երևում է Մակսիմը մի անգամ թողնելով իւր սովորական, թեթեակի հեգնական եղանակը, տրամադիր էր լրջօրէն խօսել: Իսկ այժմ այդ խնդրի մասին լրջօրէն խօսելու համար ժամանակ չէր մնացել...: Կառքը մօտեցաւ վանքի դրանը և ուսանողը, կռանալով, բռնեց Պետրոսի ձիու սանձից. Պետրոսի դէմքի վրայ, ինչպէս հայելու մէջ, պարզ երևում էր ներքին խոր յուզումը:

III

Սովորաբար վանք գնացողները՝ գնում էին դիտելու հին եկեղեցին, բարձրանում էին զանգակատունը, որտեղից հեռաւոր տեսարան էր բացւում: Եղանակը պարզ եղած միջոցին աշխատում էին տեսնել նահանգական քաղաքի սպիտակ բծերը և հորիզոնի վրայ Դնեպր գետի արտացոլումը:

Արևն արդէն դէպի մուտքն էր խոնարհում, որ

փոքրիկ խումբը, Մախսիմին վանական խուցերից մէկի պատշգամբում թողած, մօտեցաւ զանգակատան դոց դռան: Մի երիտասարդ, բարակ մարմնով մօնթ, վերարկուն հագին և սրածայր գլխարկը գլխին, մի ձեռքով դոց դռան կողպէքը բռնած կանգնել էր կամարի տակ: Նրանից ոչ հեռու, ահաբեկ եղած թուզունների երամի նման կանգնած էին մի խումբ երեխաներ. երևում էր, որ երիտասարդ մօնթի և այս կայտառ մանուկների խմբի միջև ընդհարում էր պատահել: Նրա բռնած փոքր ինչ սպառնական դիրքից և դռան կողպէքը բռնելու ձեւից երևում էր, որ երեխաներն ուզում էին պարոնների ետեւից իրենք էլ զանգակատուն բարձրանան, իսկ մօնթը չէր թողնում: Նրա դէմքը բարկացալտ էր և դժգոյն, և միայն տեղ-տեղ դէմքի վրայ կարմրած խալտեր էին երևում:

Մօնթի աչքերը տարօրինակ կերպով անշարժ էին...: Աննա Միխայլովնան առաջինն եղաւ, որ նկատեց այդ դէմքի ու աչքերի արտայայտութիւնը և ջղաձգաբար բռնեց էվելինայի ձեռքը:

— Կոյր է,— թեթեւակի վախեցած շշնջաց աղջիկը:

— Կամաց, — պատասխանեց մայրը, — բացի դրանից և...: Նկատում ես:

— Այո...:

Դժուար էր չնկատել այն նմանութիւնը, որ կար մօնթի և Պետրոսի դէմքի մէջ: Նոյն ջլալին դժգունութիւնը, նոյն մաքուր, բայց անշարժ բիւբերը, նոյն յոնքերի անհանգիստ շարժումները, յոնքերի, որոնք ամեն մի ձայնի վրայ լարւում էին և աչքերի վերեւում շարժւում, հէնց իմանաս վախեցրած միջատի շօշափուկներ լինին...: Նրա դիմադծերն աւելի կոպիտ էին, շարժումներն անտաշ, — բայց հէնց դրանից էլ աւելի աչքի էր ընկնում նմանութիւնը: Երբ որ նա ձեռքով կուրծքի

քը բռնած խուլ կերպով հազաց, Աննա Միխայլովնան աչքերը լայն բացած նայում էր նրան, ասես թէ նրա առաջ յանկարծ ուրուական էր երևացել...:

Մոնթը հազը վերջացնելով բաց արաւ դուռը և, շեմքում կանգնած, փոքր ինչ խոստով ձայնով հարցրեց.

— Երեխերքն այստեղ չեն: Կորէք, անիծեալներ, — ասաց նա ամբողջ մարմնով դէպի մանուկների կողմը ձգուելով և ապա, երիտասարդներին ներս թողնելով, մի այնպիսի ձայնով, որի մէջ շողոքորթութիւն ու ագահութիւն էր արտայայտուում, ասաց.

— Ժամահարիս մի բսն կ'բախշէք...: Զգոյշ գնացէք, — մութն է...:

Ամբողջ խումբը սկսաւ աստիճաններով վեր բարձրանալ: Աննա Միխայլովնան, որ սկզբում տատանուում էր անյարմար և դիք աստիճաններով բարձրանալու համար, այժմ մի տեսակ խոնարհութեամբ գնում էր միւսների ետևից:

Կոյր Ժամհարը դուռը գոցեց...: Լոյսը մարեցաւ և միայն մի քանի ժամանակից յետոյ Աննա Միխայլովնան, որ վեհերկոտ կանգնած էր ներքևում, մինչ երիտասարդներն իրար բռնաթելով սանդուխքի պտուտներից վեր էին բարձրանում, կարողացաւ նկատել մի աղօտ, մթնշաղի նման լոյսի հոսանք, որ քարէ հաստ բանուածքի միջից շեղակի անցքով ներս էր թափանցում: Այդ լոյսի դէմ ու դէմ երևում էին մի քանի փոշոտած, անկանոն ձևի քարեր...

— Քեռի ջան, քեռի, թող մտնենք, — դրան ետևից լսում էին մանուկների բարակ ձայնը: — Մեզ էլ թող, քեռի, սիրելի քեռի:

Ժամհարը բարկացած վազեց դէպի դուռը և բռնեց քանակներով կատաղաբար թակեց դրան երկաթածածկը:

— Կորէք, կորէք անիծուածներ... Գրողը տանի

ձեզ... — գոռում էր նա խոպոտ ձայնով և չարութիւնից թուքը կուլ տալով:

— Գոռ սառտանայ, — յանկարծ մի քանի զիլ ձայներ աղատասխանեցին նրան և դրան ետեւից լսուեցան տասնեակ բոբիկ ոտների վազելու ձայներ...

Փամհարը ականջ դրեց և ազատ շուռչ քաշեց:

— Գետինը մտնէք... իժի ծնունդներ... սե ցաւի հանդիպիք...: Օ՛հ, Տէր, Տէր արարիչ Աստուած իմ... ընդէր թողեր զիս..., — յանկարծ բողբոջիւն ուրիշ ձայնով ասաց նա, և նրա ձայնի մէջ արտայայտուած էր քաղմաչարչար և տանջուած մարդու յուսահատութիւն:

— Ո՛վ է անտեղ...: Ինչո՞ւ ես մնացել, — ասաց նա խստութեամբ, երբ ընդհարուեց Աննա Միխայլովնային, որ առաջին աստիճանների վրայ մնացել էր սառած:

— Գնացէք, գնացէք: Ոչինչ, — աւելացրեց նա աւելի մեղմ կերպով: — Սպասեցէք, բռնեցէք ինձանից...: Փամհարին մի բան կ'բախշէք, — կրկին հարցրեց նա առաջուայ անախորժ շողոքորթող ձայնով:

Աննա Միխայլովնան քսակից թղթէ փող հանեց և մթնում տուեց նրան: Կուրը շտապով փողը խլեց տիկնոջ ձեռքից, որ մեկնած էր դէպի նա և, աղօտ լուսով, որին արդէն հասել էին նրանք, Աննա Միխայլովնան տեսաւ, թէ ինչպէս նա թուղթը կպցրեց երեսին և սկսաւ մատներովը շօշափել: Տարօրինակ կերպով լուսաւորուած և դժգոյն դէմքը, որ այդքան նման էր իւր որդու դէմքին, յանկարծ միամիտ և ազահ ուրախութեան արտայայտութիւնից ալլակերպեցաւ:

— Ա՛յ շնորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ: Իսկապէս մանէթ է...: Կարծում էի ծաղր է... ծիծաղել էք ուզում կուրի վրայ...:

Խեղճ կնոջ ամբողջ դէմքն արտասուքից թրջուած էր: Նա շտապով սրբեց արտասուքը և բարձրացաւ վե-

ըն, ուր լսում էին իրենից առաջ անցած խմբի խառնակ ձայներն ու ոտքի խուլ տրոփը, կարծես պատի ետևում ջուր թափուելիս լինէր:

Երիտասարդները պտույտքներից մէկի մօտ կանգ առան: Նրանք արդէն բաւական բարձրացել էին և նեղ լուսամուտից, աւելի թարմ օդի հետ, ներս էր թափանցում աւելի մաքուր, թէպէտ և շաղուած լուսոյ փոքրիկ հոսանք: Այդտեղ պատի վրայ, որն առաւել ողորկ էր, բաներ էին գրուած: Դրանք մեծ մասամբ այցելուների անուններն էին:

Երիտասարդներն ուրախ-ուրախ նկատողութիւններ էին անում և իրենց ծանօթների անունները գտնում:

— Ահա և մի առած, — ասաց ուսանողը և փոքրինչ դժուարութեամբ կարդաց. «շատերն են սկսում, բայց քչերն աւարտում»... — Հաւանօրէն խօսքը այս զանգակատունը բարձրանալու մասին է, — աւելացրեց նա հանաքով:

— Ինչպէս ուզում ես հասկացիր, — կոպտութեամբ նկատեց ժամհարը՝ ականջը նրա կողմը դարձնելով, և նրա յոնքերն արագ ու անհանգիստ կերպով շարժում էին: — Այստեղ մի տուն էլ կայ, փոքր ինչ ներքե է: Ահա այդ կարդա...:

— Ո՛ւր է. այստեղ ոչինչ չկայ:

— Դու պնդում ես թէ չկայ, իսկ ես ասում եմ, որ կայ: Ձեզանից, աչք ունեցողներիցդ, շատ բան ծածուկ է մնում...

Նա երկու աստիճան ցած իջաւ և մթնում, ուր ցերեկուայ լոյսի թույլ ցոլմունքն արդէն անհետացած էր, ձեռներով շօշափելուց լետոյ ասաց.

— Ահա այստեղ է: Լաւ ոտանաւոր է, բայց ինչ օգուտ, առանց լապտերի չալիտի կարողանաք կարդալ...:

Պետրոսը մօտեցաւ նրան և ձեռքով պատը շփե-

լով հեշտութեամբ գտաւ գրուածքը, որ փորած էր պատի մէջ գուցէ դարեր առաջ վախճանած մարդու ձեռքով:

Մտիդ լինի մահու ժամը,
Մտիդ լինի փողի ձայնը,
Մտիդ լինի քու վախճանը,
Յաւիտենական տանջանքը:

— Նոյնպէս առած է, — դարձեալ ուզեց կատակ անել ուսանողը, բայց կատակը չսազեց:

— Դիւր չեկաւ, — նենգութեամբ ասաց ժամհարը: — Ի հարկէ, դու դեռ երիտասարդ ես, բայց նոյնպէս... ո՞վ գիտէ: Մահուան ժամը հասանէ որպէս Տէրն ի գիշերի...: Լաւ ոտանաւոր է, — ասաց նա նորից բոլորովին ուրիշ եղանակով...: — «Մտիդ լինի մահուանդ ժամը, մտիդ լինի փողի ձայնը...: Ահ, տեսնես թէ ինչ է ինչեւոք աշխտեղ, — վերջացրեց նա իւր խօսքը չարացած:

Մի քանի աստիճան էլ բարձրանալով նրանք բոլորն էլ հասան զանգակատան առաջին հրապարակին: Արդէն այս տեղն էլ բաւական բարձր էր, բայց պատի միջի բացուածքը առաւել անյարմար անցքով աւելի ևս բարձրն էր տանում: Վերջին հրապարակից ընդարձակ և հիանալի տեսարան էր բացւում: Արեւ արեւմտեան կողմում դէպի հորիզոնն էր խոնարհում, ցած տեղերում երկայն ստուեր էր ընկած, արեւելքում մթին ամպ էր հաւաքուած, հեռաստանը կորչում էր երեկոյեան մշուշի մէջ և միայն տեղ տեղ առիշեղ ընկած ճառագայթները կապտաւուն ստուերների միջից լուսաւորում էին մերթ սուղադած խճթի սպիտակ պատը, մերթ սուտակի նման բորբոքողոլ պատուհանի ապակին, մերթ հեռաւոր զանգակատան խաչի վառ կայծը:

Ամենքն էլ լուռ էին: Բարձրից փչող քամին, ագտաւ և երկրի գոլորշիներից մաքուր քամին, անցնում էր զանգակատան բացուածքներից ու շարժում զանգակների թովերը և, նոյն իսկ զանգակների մէջ մտնելով, ժամանակ տու ժամանակ երկարաւուն արձագանգ տալիս: Զանգակները մետաղական խաղաղ հունչ էին արձակում, և այդ հունչի մէջ մարդուս ականջին խփում էր նաև մի ուրիշ բան, հէնց իմանաս հեռուից անուրիշ նուագող երաժշտութիւն լինէր կամ թէ չէ այդ պղինձն էր խոր թառանչ արձակում: Անվրդով հանգիստ և խորին խաղաղութիւն էր սփռուած ստորև բացուած ամբողջ տեսարանի վրայ:

Բայց փոքրիկ խմբակի մէջ տիրող լուռութեանը մի ուրիշ պատճառ էլ կար: Կոյրերն երկուսն էլ, մի ընդհանուր պատճառից դրդուած, որ հաւանօրէն ծագում էր բարձրութեան և իրենց անօգնական վիճակի զգացողութիւնից, մօտեցան զանգակատան անցքին և, երկու ձեռքով բացուածքի պատին լենած, դէմքերը դարձրին դէպի երեկոյեան մեղմ քամին:

Այժմ ամենքի համար էլ նկատելի էր նրանց տարօրինակ նմանութիւնը: Ժամհարը տարիքով փոքր ինչ մեծ էր. լայն վերարկուն ծալքեր կազմած կախուած էր նրա վտիտ մարմնի վրայ, դէմքի գծերն էլ կոպիտ էին և կոշտ: Ուշադրութեամբ նայելուց աչքի էին ընկնում նաև նրանց տարբերութիւնը—ժամհարը շիկահեր էր, քիթը կոր, շրթունքները բարակ. նրա բեխն արդէն դուրս էր եկել, իսկ խճուճ մօրուսը ծածկել էր կզակը: Սովայն նրանց թէ շարժումները և թէ դիմագծերը, մանաւանդ շրթունքների ջղալին ծալքերն ու յոնքերի անդադրում շարժումները, մի այնպիսի տարօրինակ նմանութիւն ունէին, որ կարծես երկու կոյրերն էլ մի և նոյն բնագրի պատճենները լինէին:

նրանց մէջ երևում էր այն առանձին, ասես թէ ազգակցական նմանութիւնը, որով շատ սապատողներ դէմքով նման են լինում իրարու, հէնց գիտենաս հարազատ եղբայր լինին:

Պետրոսի դէմքը փոքր ինչ աւելի խաղաղ էր: Նրա վրայ ելևում էր սովորական թախիժը, որը ժամհարի վրայ աւելի սաստիկ էր թւում նրա սուր մաղձոտութեան և երբեմն չարասրտութեան պատճառով... Սակայն այժմս կարծես նա էլ էր հանգստացել: Քամու միապաղաղ հունչը կարծես թէ հարթում, հաւասարում էր նրա դէմքի բոլոր կնճիռները և նրա վրայ ևս զեղում այն խաղաղութիւնը, որ սփռուած էր անլոյս աչքերից ծածկուած տեսարանի վրայ... Նրա յոնքերը քանի գնում աւելի ու աւելի հանդարտ էին շարժւում:

Բայց ահա միաժամանակ նորից ցնցուեցան նրանց երկուսի յոնքերն էլ, կարծես ներքևում հովտից նրանց ականջին դիպաւ մի ձայն, որ մնացեալներից ոչ ոքի համար լսելի չէր:

— Զանգ են տալիս, — ասաց Պետրոսը:

— Այդ քսան վերստ հեռուն Եգորիէի զանգն է, — բացատրեց ժամհարը: — Նրանք երեկոյեան ժամը միշտ մեզանից կէս ժամ առաջ են ասում... Դու էլ լսեցիր: Ես էլ եմ լսում, ուրիշները չեն լսում:

— Ինչքան լաւ է այստեղ, — ասաց նա ցնորքների անձնատուր եղած: — Մանաւանդ տօներին: Դուք իմ զանգակ խփելս լսել էք:

Այդ հարցի մէջ արտայայտւում էր նրա միամիտ փառասիրութիւնը:

— Մի անգամ եկէք լսելու: Հայր Պանֆիլին... Դուք հայր Պանֆիլուն չէք ճանաչում: Նա յատուկ ինձ համար բերել տուաւ այս երկու մանր զանգակները:

Նա պատից հեռացաւ և քնքշութեամբ շօշափեց երկու մանր զանգակները, որոնք դեռ ևս, միւսներին նման, չէին սեւացել:

— Երևելի ձայն են պահում... Հէնց գիտենաս երգում են, ճիշտ որ երգում են... Մանաւանդ Ձատկին...

Նա վեր առաւ զանգակների թուղը և մատների արագ շարժումով դողդողացրեց նրանց արագ, հատընդհատ խփելով: Ձանգակների լեզուակներն այնքան թույլ էին դիպչում և միեւնոյն ժամանակ այնպէս պարզ էին հնչեցնում զանգակները, որ զանգահարութիւնը լսելի էր բոլորին, բայց ըստ ամենայն հաւանականութեան ձայնը զանգակատնից դուրս չէր գնում:

— Իսկ ահա այս—դոն, դոն, դոն...:

Այժմ նրա դէմքը փայլեց մանկական ուրախութեամբ, որի մէջ սակայն մի ինչ որ խղճուկ և ցաւալի բան կար:

— Բայց ինչ անեմ որ, զանգակներ բերել տուեց, իսկ նոր մուշտակ կարել չէ տալիս: Ժլատ մարդ է: Սառչում եմ այս զանգակատանը... Ամենից վատն աշնան է... Ցուրտ...

Նա կանգ առաւ և փոքր ինչ տկանջ դնելով շարունակեց.

— Ներքեւից կաղը ձեզ է կանչում: Գնացէ՛ք ժամանակ է:

— Գնանք,—ասաց Էվելինան ամենից առաջ վեր կենալով տեղից. նա մինչև այժմ, կարծես հմայուած, անթարթ նայում էր ժամհարին:

Երիտասարդները դէպի մուտքը գնացին, իսկ ժամհարը վերը մնաց: Պետրոսը, որ սկսել էր մօր ետեւից գնալ, լանկարծ կանգ առաւ:

— Գնացէ՛ք,—ասաց նա հրամայական ձայնով:— Ես էլ այս րոպէիս կ'գամ:

Ոտքի ձայները կտրուեցան, միայն էվելինան, Աննա Միխայլովնային իրենից առաջ հանելով, պատին կպած, շուռչը բռնած մնաց կանգնած:

Կոյրերը կարծում էին վերևում մենակ են: Մի քանի վարկեան, անշարժ ու անհամարձակ, մնացել էին մի բանի ականջ դրած:

— Ո՛վ կալ այստեղ, — հարցրեց ժամհարը:

— Ես:

— Դու էլ կոյր ես:

— Կոյր եմ: Դու վաղճւց ես կուրացել, — հարցրեց

Պետրոսը:

— Այգայէս եմ ծնուել, — պատասխանեց ժամհարը:

— Այստեղ մի ուրիշ կոյր էլ կալ, Ռոմանը, — նա եօթը տարեկանից է կուրացել...: Դու կարո՞ղ ես գիշերը ցեղեկից ջուկել:

— Կարող եմ:

— Ես էլ: Զգում եմ, որ լոյսը բացւում է: Ռոմանը չէ կարողանում: Բայց և այնպէս նրա վիճակն աւելի թեթեւ է:

— Ինչո՞ւ, — իսկոյն վրայ բերեց Պետրոսը:

— Ինչո՞ւ: Զգիտե՞ս ինչո՞ւ: Նա լոյս տեսել է, իւր մօրը լիշու՞մ: Հասկացա՞ր, — որ գիշերը չի քնում, մայրը երազն է գալիս...: Միայն թէ նրա մայրն այժմ արդէն պառւակել է, մինչդեռ նա միշտ նորատի է տեսնում նրան...: Իսկ դու երազ տեսնո՞ւմ ես:

— Ոչ, — խուլ ձայնով պատասխանեց Պետրոսը:

— Հէնց այդ է է: Երազ տեսնում են նրանք, որոնք լետոյ են կուրացել, իսկ ով որ կոյր է ծնուել...

Մռայլ ու խոժոր կանգնած էր Պետրոսը. հէնց իմանաւ ամպել էր նրա գէմքը: Ժամհարի լոնքերն էլ յանկարծ վեր-վեր բարձրացան և նրա աչքերի մէջ երևաց այն տանջանքը, որ շատ լաւ ծանօթ էր էվելինային:

— Մտրդ շատ անգամ մեղքի մէջ է ընկնում: Տէր Արարիչ Աստուած, Ամենասրբուհի Աստուածածին... թողէ՛ք գէթ մէկ անգամ, գէթ երազիս մէջ լոյս-խնդու-թիւնը տեսնեմ...

Նրա դէմքը ջղայնաբար ձգձգուեց և առաջուայ մաղձոտ եղանակով ասաց.

— Բայց չէ, չեն տալիս... կարծես երազումդ մի բան տեսնում ես, բայց որ զարթեցար—ամեն ինչ մոռանում ես...:

Նա յանկարծ կանգ առաւ և ականջ դրեց: Նրա դէմքը դժգունեց և մի ինչ որ ջղաձգական չար արտայայտութիւնից բոլորովին ալլանդակեցան դիմագծերը:

— Սատանի ճետերին ներս են թողել:— ասաց նա չարացած:

Արդարև, ներքեւը նեղ անցքից, հեղեղի ձայնի նրման, լսւում էին մանուկների քայլերն ու աղաղակները: Մի ըոպէ ամեն ինչ լռեց. հաւանօրէն երեխաները բարձրացել էին միջին հրապարակը և աղմուկը դէպի դուրս էր գնում: Բայց յետոյ մութ անցքը խողովակի նման ղողանջեց և մանուկների զուարթ խումբը, միմեանց առաջկտրուկ անելով, անցաւ Էվելինայի մօտով: Աստիճանների գլխին նրանք մի առ վայրկեան կանգ առան, բայց յետոյ միմեանց ետևից ծլկուեցան կոյր ժամհարի կողքից, որ չարութիւնից ալլանդակուած դէմքով բռունցքները դէս ու դէն էր ուղղում՝ աշխատելով փախուստ տուողներից մէկն ու մէկին հարուածել:

Յանկարծ անցքից դուրս եկաւ մի նոր մարդ: Երևի այդ Ռոմանն էր: Նրա դէմքը լայն էր, ծաղկատար և չափազանց բարի: Փակ կոպերը ծածկել էին աչքի խռոչները, շրթունքների վրայ ժպիտ էր խաղում: Նա անցնելով պատին հուպ եկած Էվելինայի կողքով, բարձ-

բացաւ վեր: Կոյր ընկերոջ բռունցքի հարուածը կողքից նրա վզին դիպաւ:

— Եղբայր, — ձայն տուաւ նա կլծալին, հաճելի ձայնով, — Եգոր, դարձեալ կռուի մէջ ես:

Նրանք ընդհարուեցան և սկսան իրար շօշափել:

— Ինչի՞ ես այս դեւերին ներս թողել, — սրտնեղած հարցրեց Եգորը:

— Էհ, վնաս չունի, — բարեհոգութեամբ պատասխանեց Ռոմանը. — անմեղ թռչնակներ են: Ի՞նչ ես դրանց այդպէս նեղում: Հը՛, չարաճճիներ, այստեղ էք...

Երեխերքը վանդակապատի անկիւնները քաշուած կուճ էին եկել, և նրանց տէքերից խորամանկութիւն և մասամբ երկիւղ էր ցայտում:

Եվելինան մթնում համը քալեր փոխելով արդէն առաջին անցքի կէսն էր հասած, որ իւր ետեւից լսեց երկու կոյրերի հաստատուն ոտնաձայնը, իսկ վերեւից նրան հասնում էր երեխաների ուրախական կանչն ու ճիչը, որոնք ամբողջ խմբով ընկել էին իրանց հետ մնացած Ռոմանի վրայ:

Խուճը լամբաքայլ դուրս էր գալիս վանքի լայն դռնից, որ զանգակատնից լսուեց զանգի առաջին ձայնը: Այդ Ռոմանն էր երեկոյեան ժամը խփում:

Արեւը մայր մտաւ, կառքը սլանում էր մթադնած դաշտերով. լուռւմ էր զանգի համաչափ, մեյլամաղձոտ ձայնը, որ կորչում էր երեկոյեան կապուտ մթնշաղի մէջ...

Ամբողջ ճանապարհին մինչև տուն հասնելը ոչ ոք ձայն չհանեց: Երեկոյեան երկար ժամանակ Պետրոսը չէր ելուում: Նա պարտիզի մութ անկիւններից մէկը քաշուած նոյն իսկ Եվելինայի ձայնին, որ կանչում էր նրան, պատասխան չտուեց, և շօշափելով հասաւ իւր սենեակն այն ժամանակ, երբ արդէն տանը ամենքն էլ պառկած էին...:

IV

Պապեղսիկները մի քանի օր էլ մնացին Ստաւրո-
չենկոյի տանը: Պետրոսը ժամանակ առ ժամանակ լի-
նում էր նոյն տրամադրութեան մէջ, ինչ որ ունէր մի
քիչ առաջ. նա կենդանանում էր և իւրատեսակ զուար-
թանում, փորձում էր նուազել իրեն համար նոր գոր-
ծիքներ, որոնց բաւական հարուստ ժողովածուն կար
Ստաւրոչենկոյի տաղ որդու մօտ և որոնք խիստ հե-
տաքրքրում էին Պետրոսին՝ իւրաքանչիւրն իւր լա-
տուկ ձայնն ունէր և զգացմունքի տուածին կողմերն
տրտալատում: Բայց և այնպէս նրա վրայ նկատելի էր
մի առանձին մռայլ տրամադրութիւն, և հոգու սովո-
րական դրութիւնն այժմ միայն պատահական առկա-
ծումն էր թւում ընդհանուր, աւելի ու աւելի մթա-
գնող ստուերի վրայ:

Կարծես լռելեայն պայման էին կապել, որ ոչ ոք
խօսք չբանայ վանքում պատահած դիպուածի մասին,
այնպէս որ ալդ ամբողջ ուղևորութիւնը հէնց իմանաս
բոլորովին մտքից ելած, մոռացուած լինէր: Սակայն
նկատելի էր, որ դա խոր տպաւորուել էր կոյրի հոգու
մէջ: Ամեն անգամ որ մենակ էր մնում, կամ երբ ը-
սէական ընդհանուր լուութիւն էր տիրում, երբ նրան
չէին գրաւում շրջապատողների խօսակցութիւնը, Պե-
տրոսը մտքի տուեն էր ընկնում և մի տեսակ դառնու-
թեան արտայայտութիւն երևում նրա դէմքին: Դա
ամենքին էլ արդէն ծանօթ արտայայտութիւն էր, մի-
այն թէ այժմ դա աւելի ազդու էր թւում և., խիստ
նմանում կոյր ժամհարին:

Դաշնամուրն ածելիս, երբ բոլորովին անձնատուր
էր եղած լինում, այժմ շատ անգամ արդէն նրա ա-
ծուածքի մէջ խառնւում էր զանգակների մանրաբեկ-

բեկ ղողանջիւնն ու բարձր զանգակատան պղնձի երկանր թառանչը...: Եւ այն, որի մասին ոչ ոք սխիտ չէր անուամ խօսել, — պարզ կերպով պատկերանում էր ամենքի տռաջ՝ մռալլ անցքերը, ժամհայի բարակ կազմն ու նրա թռքախտաւորի կարմրութիւնը, նրա քինախնդիր կանչն ու մաղձոտ արտունջը բաղդի դէմ... Ապա և երկու կոյրերը միւսնոյն դիրքով զանգակատանը կանգնած, դէմքի միատեսակ արտայայտութեամբ, զգայիւն յոնքերի միատեսակ շարժումներով...: Այն, ինչ որ հարազատները Պետրոսի անձնական առանձին յատկութիւններն էին համարում, միժմ կազմում էր մի ընդհանուր կնիք այն խաւար տարրի, որ իւր խորհրդաւոր իշխանութիւնը մէակեւ պտարս ծում է իւր բոլոր գոհերի վրայ:

— Ի՛նչ եմ ասում, Անիա, — Մակսիմը տուն վերադառնալուց յետոյ հարցրեց քրոջը: — Զգիտե՛ս, մեր ուղեւորութեան միջոցին ի՛նչ է պատահել...: Տեսնում եմ, հէնց այդ օրից Պետրոսը փոխուել է:

— Ախ, այդ բոլորը կոյրին հանդիպելու հետեանքն է, — հառաչելով պատասխանեց Աննա Միխայլովնան:

Նա հէնց նորերս երկու տաք մուշտակ ու փող էր ուղարկել վանք հայր Պանֆիլիին և նամակով խնդրել, որ ըստ չափու հնարաւորութեան թեթեացնէ երկու կոյրերի վիճակը: Առ հասարակ նա բարի սիրտ ունէր, բայց սկզբում Ռոմանին մոռացել էր և միայն էվելինան էր որ լիշեցրեց, թէ հաւկաւոր է երկսի վրայ էլ խնամք տանել: «Ո՛հ, անշուշտ, անշուշտ», — պատասխանեց Աննա Միխայլովնան, բայց պարզ երևում էր, որ նրա միտքը միայն մէկ կոյրովն էր զբաղուած: Նրա գլխարտութեան միացել էր նաև մի սնոտիապաշտական զգացմունք՝ — նրան թւում էր, թէ այդ նուիրաբերութեամբ պիտի կարողանար գութը շարժել մի խաւար

զօրութեան, որ արդէն մռայլ ստուերի նման կուտակուում էր իւր զաւակի գլխի վրայ...:

— Ի՞նչ կոյրի, — զարմացած հարցրեց Մակսիմը:

— Ա՛յն կոյրի, էլի... զանգակատան...:

Մակսիմը զարթացած անթացուպերը գետնին բաղխեց:

— Սա ի՞նչ անէ՞ք է, ոտազուրկ կոճղ լինելը: Մոռանում ես, որ ես զանգակատներ չեմ բարձրանում, ինչպէս երևում է կանանցից ոչ մի բան կարելի չէ իմանալ: Եվելինա, գոնէ դու փորձիր մի կարգին պատմելու, թէ քնչ պատահեցաւ զանգակատանը:

— Այնտեղ, — ցած ձայնով պատասխանեց Եվելինան, որ այս քանի օրս նոյնպէս դժգունել էր, — կոյր ժամհար կայ...: Եւ նա...:

Նա կանգ առաւ: Աննա Միխայլովնան ձեռներով ծածկեց իւր այրուող դէմքը, որի վրայով արտասուքն էր հոսում:

— Եւ նա շատ նման է Պետրոսին...:

— Եւ դուք ինձ ոչինչ չէք ասել: Ե՛հ, յետո՛յ: Այդ դեռ բաւական պատճառ չէ լաց ու սուգ անելու, Անիա, — աւելացրեց նա թեթեւ կշտամբանքով:

— Ա՛հ, սարսուփելի բան է, — պատասխանեց Աննա Միխայլովնան ցած ձայնով:

— Ի՞նչն է սարսուփելի: Որ նա քո որդո՛ւդ է նըման:

Եվելինան բազմիմաստ հայեացք ձգեց ծերունու վրայ, և նա լռեց: Մի քանի րոպէից Աննա Միխայլովնան դուրս գնաց, իսկ Եվելինան իւր մշտական ձեռագործը ձեռին մնաց տեղը:

— Երեւի դեռ ամեն բան չես պատմել դու, — բռնակական լռութիւնից յետոյ հարցրեց Մակսիմը:

— Ոչ: Երբ ամենքը ցած իջան, Պետրոսը մնաց: Նա

հրամայեց մօրը դնալ միւսներէ ետեւից, իսկ ինքը մնաց կոյրի հետ: Ես... նոյնպէս մնացի:

— Թաքուն լսելով, — համարեա մեքենաբար կրկնեց Ֆերուսի մանկավարժը:

— Ձկարողացալ... հեռանալ..., — ցած ձայնով պատասխանեց Էվելինան: — Նրանք իրար հետ խօսում էին որպէս...

— Որպէս համանման վշտի ընկերներ:

— Որպէս կոյրեր... Յետոյ Եգորը Պետրոսին հարցրեց, թէ երազում մօրը տեսնո՞ւմ է: Պետրոսը պատասխանեց. «չեմ տեսնում»: Բայց այն մէկն էլ չէ տեսնում: Մինչդեռ միւս կոյրը, Ռոմանը երազում տեսնում է իւր մօրը նորաւոր հասկում, թէպէտ մայրն արդէն պառաւել է...

— Լաւ լետոյ:

Էվելինան մտքի մէջ ընկաւ և ապա, Ֆերուսու վրայ ձգելով իւր կապոյտ աչքերը, որոնց մէջ այժմ մաքառումն և տանջանք էր երևում, ասաց.

— Միւսը, Ռոմանը, բարի է և հանդարտաբարոյ: Նրա դէմքը տխուր է, բայց չար չէ...: Նա աչքը բաց է ծնուել...: Իսկ սա...: Նա չափազանց տանջւում է, — յանկարծ խօսքը փոխեց Էվելինան:

— Ի սէր Աստուծոյ, ուղղակի ասա, — անհամբերութեամբ ընդհատեց Մակսիմը. — Իսկ սա չարասէրտ է...:

— Այո: Նա ուզում էր երեխերանց ծեծել և անիծում էր նրանց: Իսկ Ռոմանին երեխերքը սիրում են...:

— Ձար է և Պետրոսին նման...: Հասկանում եմ, — մտախոհութեամբ ասաց Մակսիմը:

Էվելինան դարձեալ լռեց և լետոյ, կարծես այդ խօսքերը ներքին ծանր մաքառման պատճառ լինէին, բոլորովին ցած ձայնով ասաց.

— Դէմքով երկուսն իրար նման չեն... դիմադժե-

ըր տարբեր են: Բայց արտայայտութիւնը...: Ինչ թւում էր, թէ առաջ Պետրոսի գէմքի արտայայտութիւնը փոքր ինչ նման էր Ռոմանին, բայց այժմ աւելի ու աւելի յաճախ նմանում է միւսին... բացի այդ...: Ես վախենում եմ... ես կարծում եմ...

— Ինչից ես վախենում: Եկ այստեղ, իմ խելացի փոքրիկս,—ասաց Մակսիմը չափազանց մեծ քնքշութեամբ: Եւ երբ աղջիկը, այդ դուրգուրանքից մեղմացած, աչքերն արտասուքով լի մօտեցաւ նրան, Մակսիմը իւր խոշոր ձեռներով շոյելով աղջկայ մետաքսանման մազերը, ասաց.

— Ի՞նչ ես կարծում: Ասա: Ինչպէս տեսնում եմ դու կարողանում ես մտածել:

— Ես կարծում եմ, որ... նա այժմ հաւատացած է, թէ... բոլոր կոյր ծնուողները չարասիրտ են լինում: Եւ նա համոզած լինի ինքն իրեն, թէ ինքն էլ... անպատճառ...

— Հ՛ր. դու բանը տես...,—ասաց Մակսիմը յանկարծ ձեռքը քաշելով:— Հապա գաւազ, մի չիբուխս ինչ տուր... Ա՛յ, այնտեղ պատուհանի վրայ է:

Մի քանի րոպէից ծխի բարդերը բարձրացան նրա գլխի վերեւը:

— Հ՛րմ... հա՛... վատ է,—մըթմըթում էր նա ինքն իրան:— Ես սխալուել եմ...: Անիան իրտուռնք ունէ՛ր՝— կարելի է տխրել և տանջուել այն բանի համար, որը ոչ մի անգամ չես փորձել: Իսկ այժմս բնազդման միացել է նաև գիտակցութիւնը, և այդ երկուքն էլ միևնոյն ուղղութեամբ պիտի գնան: Անիծեալ դէպք... Սակայն: Ինչպէս ասում են բիզը ջուլալում չի ծածկուիլ... Անպատճառ մի տեղից ծայրը պիտի դուրս գար...:

Նա բոլորովին թաղուեց կապոյտ ծուխի մէջ...: Ծերունու քառակուսի գլխում նոր մտքեր ու նոր վճիռներ էին վիտտում...:

Վ

Զմեռը եկաւ: Խորունկ ձիւնը եկել, ճանապարհները, դաշտերը, դիւղերը ծածկել էր: Ապարանքն ամբողջապէս սպիտակել էր, փափուկ ձիւնի ծիւերը բռնել էին ծառերի ճիւղերը, հէնց դիտենաս պարտէզը նորից սպիտակ տերեւներ էր արձակել...: Մեծ բուխարու մէջ կրակը ճարճատոււմ էր, ամեն մի դրսից ներս մտնող թարմութիւն և փափուկ ձիւնի հոտ էր բերում հետը...:

Զմեռային առաջին օրուայ հրապուրը իւր տեսակին մատչելի էր նաև կոյրին: Առաւօտը զարթնելով, նա միշտ մի առանձին առուգութիւն էր զգում և ձմռուայ դալը իմանում էր խոհանոց մտնող ծառաների ոտքի տրոփից, դռների ճռնչոցից, ամբողջ տան մէջ տարածուող հազիւ զգալի, սուր հոսանքներից, դրսում քայլերի ճռնչոցից, արտաքին ձայների մի առանձին «սառնութիւնից»: Եւ երբ Իօսիմի հետ նոր-նոր բացուած ճանապարհով ձի նստած դաշտ էր դուրս գալիս՝ մեծ հաճուքով լսում էր սահնակների հնչիւն ճրուինչն ու մի ինչ որ խուլ շրխկոցի ձայների, որ գետի միւս կողմից անտառը փոխարինում էր ճանապարհի ու դաշտի հետ:

Այս անգամ առաջին սպիտակ օրը կոյրի վրայ աւելի ևս տխրութիւն ձգեց: Առաւօտուանից իւր մեծ ձտքանի կօշիկը հագած, նա կուսական ձիւնի վրայ ոտքի հետքերը թողնելով—դէպի ջրաղացը գնաց:

Պարտիզում կատարեալ խաղաղութիւն էր տիրում: Քնքուռ սաւանով ծածկուած ստուած գետինը բոլորովին լուել, ոչ մի ձայն չէր արձակում: Բայց օդը, ընդհակառակն, աւելի զգայուն էր դարձած և պարզ ու լրիւ կերպով հեռուները հասցնելով և՛ ագռաւի կռա-

ւիւնը, և՛ կացնի հարուածը, և՛ ջարդուող ճիւղի թեթեւ ճալթոցը... Ժամանակ առ ժամանակ լսում էր մի տարօրինակ հնչիւն, ապակու ձայնի նման, որ ամենաբարձր աստիճանի հասնելով կարծես ահագին հեռաւորութեան մէջ խաղաղ լռում էր: Այդ մանուկներն էին քարեր արձակում գիւղական լճակի վրայ, որն առաւօտեան անդրանիկ սառցի բարակ ծածկոյթով էր բռնուած...

Ապարանքի լճակն էլ էր սառել, բայց ջրաղացի գետակը, թէպէտ ծանրացած ու մթագնած, դեռ շարունակում էր ծորել իւր բամբկուն ափերի միջով ու ջրալճելի արանքներում քչքչում:

Պետրոսը մօտեցաւ ամբարտակին և, ականջ կախելով, կանգ առաւ: Ջրի ձայնը փոխուել էր — ծանր էր ու մեղեդուց զուրկ: Կարծես մահացած շրջապատի ցրտութիւնն էր զգացւում նրա մէջ...

Պետրոսի հոգին էլ սառն էր և մռայլ: Մութ զգացմունքը, որը դեռ այն երջանիկ երեկոյեան ծագում էր իւր հոգու խորքից երկիւղ, անգոհունակութիւն և հարցապնդում ծնեցնելով, այժմ ընդարձակուել և հոգու մէջ բռնել էր այն տեղը, որ առաջ բերկրանքի և երջանկութեան զգացողութիւններին էր պատկանում:

Էվելինան ապարանքում չէր: Եասկուլսկիները աշնանը գնացել էին իրենց բարերար պառաւ գրաֆուհի Պոտոկցու մօտ, որը ծերունիներից պահանջել էր, որ իրենց աղջկանն էլ հետները տանեն: Սկզբում Էվելինան ընդդիմանում էր, բայց յետոյ զիջաւ հօր պահանջին, որին միացել էր նաև Մակսիմը:

Այժմ Պետրոսը, ջրաղացի մօտ կանգնած, մտաբերում էր իւր առաջուայ զգացողութիւնները, աշխատում էր վերականգնել նրանց նախկին ամբողջականու-

Թիւնն ու լրութիւնը և հարց էր տալիս իրեն, թէ զգում է արդեօք Էվելինայի բացակայութիւնը: Նա այդ զգում էր, բայց և գիտակցում, որ նրա ներկայութիւնն էլ իրեն երջանկութիւն չէ տալիս, հապա միայն պատճառում է մի առանձին տանջանք, որը նրա բացակայութեան միջոցին փոքր ինչ բթացել էր:

Դեռ նորերս էր, որ նրա ականջին հնչում էին Էվելինայի խօսքերը, յարութիւն առնում սիրոյ առաջին բացատրութեան բոլոր մանրամասնութիւնները. նա իւր մատները վրայ զգում էր նրա մետաքսանման մագերը, իւր կրծքի վրայ զգացել նրա սրտի բաբախումները: Եւ այդ բոլորից կազմակերպուել էր մի պատկեր, որ բերկրութեամբ էր լցնում նրան: Այժմ մի անկերպարան բան, նման այն ուրուականներին, որոնցով լցուած էր նրա երեւակայութիւնը, իւր մահաբեր շունչը փչել էր այդ պատկերի վրայ և ցիրուցան արել: Նա այլ ևս չէր կարողանում միաւորել իւր յիշողութիւնները և կազմել այն զգացմունքների ներդաշնակութիւնը, որով զեղուն էր նա առաջին ժամանակները: Արդէն հէնց սկզբից այդ զգացմունքի հիմքում ընկած էր մի ուրիշ բանի սերմը, և այժմ այդ «ուրիշ բանը» տարածուած էր նրա վրայ, որպէս մրկալից սևաթուր ամպ, որ բռնած է ամբողջ հորիզոնը:

Էվելինայի ձայնի հնչիւնները նսեմացել էին, և երջանիկ երեկոյեան պայծառ տպաւորութիւնների տեղ դատարկութիւն էր մնացել: Եւ կոյրի հոգու խորերից ծանր ճիգ գործ դնելով այդ դատարկութեան ընդառաջում էր մի բան, որպէս զի լքցնէ այդ դատարկութիւնը:

Կոյրն ուզում էր Էվելինային տեսնել:

Առաջ նա միայն հոգեկան բուրթ տանջանք էր զգում, բայց դա նրա հոգու մէջ անմեկին ձև ունէր,

նրան անորոշ կերպով էր վրդովում, ինչպէս տօթացող ատամնացաւը, որի վրայ դեռ ուշադրութիւն չենք դարձնում:

Կոյր ժամհարին հանդիպելուց այդ ցաւը գիտակցական տունջանքի սրովթիւն էր ստացել...:

Նա սիրել էր Էվելինային և կամենում էր նրան սեսնել:

Այսպէս էին անցնում օրերը լուռ և ձիւնով ծածկուած ապարանքում:

Ժամանակ առ ժամանակ, երբ երջանկութեան ընկէները պայծառ ու կենդանի կերպով պատկերանում էին նրա առաջ, Պետրոսը փոքր ինչ աշխոյժ էր ստանում և դէմքը բացւում: Բայց այդ երկար չէր, իսկ ժամանակ անցնելուց լետոյ նոյն իսկ այդ պայծառ ընկէներն էլ մի տեսակ անհանգիստ բնաւորութիւն ստացան՝ կարծես կոյրը վախենում էր. թէ մի գուցէ անհետանան և մէկ էլ չդառնան: Դրանից նրա վարմունքն անկանոն էր դառնում. բուռն քնքշութեան և զօրեղ նեարդային գրգիռին յաջորդում էին ճնշուած, անլոյս թախիծի օրերը: Իրիկունները մութ ընդունարանում դաշնամուրը լաց էր լինում և խորին ու ցաւազար տխրութեամբ ողբում, և նրա ամեն մի հնչիւնը ցաւ էր պատճառում Աննա Միխայլովնայի սրտին: Վերջապէս նրա ամենավատ երկիւղը կատարուեց՝ պատանու մանկական յուզիկ երազները նորոգուեցան:

Մի առաւօտ Աննա Միխայլովնան որդու սենեակը մտաւ: Որդին դեռ քնած էր, բայց տարօրինակ կերպով տնհանգիստ էր այդ քունը՝ աչքը կիսաբաց էր և աղօտ նայում կիսով չափ բարձրացած կոպերի տակից, դէմքը տփուր էր և անհանգստութիւն արտայայտում:

Մայրը ցանկանալով գտնել անհանգստութեան պատճառը, կանգ առաւ և ուշադիր հայեացքով դիտեց

որդուն: Բայց նա տեսնում էր միայն, որ այդ անհանգստութիւնը քանի դնում աւելանում էր և քնածի դէմքի վրայ աւելի ու աւելի պարզ կերպով դրոշմւում էր լարուած ճիգի արտայայտութիւնը:

Յանկարծ անկողնի վրայ մի հազիւ նկատելի շարժում զգաց: Ձմերային շրացուցիչ արևի պայծառ ճառագայթը կոյրի գլխավերևը պատին դիպչելով կարծես դողդողաց և թեթեակի ներքև սահեցաւ: Դարձեալ, դարձեալ... լուսաւոր շերտը գաղտագողի մօտենում էր կիսախուփ աչքերին, և քանի մօտենում էր, այնքան աւելանում էր նաև քնածի անհանգստութիւնը:

Աննա Միխայլովնան մնացել էր անշարժ, կարծես մղձաւանջի մէջ լինէր, և հաւաքել աչքը չէր կարողանում հեռացնել հրաբորբոք շերտից, որը այնպէս էր թւում, թէ թեթև, բայց և այնպէս նկատելի բարախումներով, մօտենում էր իւր որդուն դէմքին: Եւ այդ դէմքն աւելի ու աւելի գունատւում էր, երկարում և ծանր ճգունքի արտայայտութիւն առնելով սառչում, մնում: Ահա դեղնաւուն ցուքը հրհրատեցաւ մազերի մէջ, վառուեց պատանու ճակատի վրայ: Մայրն աւելի ու աւելի դէպի առաջ էր թեքւում՝ բնազդամբ կամենալով պաշտպանել իւր որդուն, բայց ոտները չէին շարժւում, ասես ճիշդ մղձաւանջի մէջ լինէր: Մինչդեռ կոյրի կոպերը բոլորովին բացուեցան, անշարժ բը բերի մէջ ճառագայթները ցուցին և գլուխը, դէպի լոյսն ընդառաջելով, նկատելի կերպով բաժանուեց բարձից: Ժպտի կամ լացի պէս մի բան ջղաձգաբար արտայայտուեց ու անցաւ կոյրի շրթունքների վրայով և ամբողջ դէմքը կրկին սառեց բուռն արտայայտութեան մէջ մնալով:

Վերջապէս մայրը յաղթեց իւր անդամները կաշկանդող անշարժութեան և, մահճակալին մօտենալով,

ձեռքը որդու գլխին դրաւ: Կոյրը ցնցուեց և զարթեցաւ:

— Մայրիկ, դո՛ւ ես, — հարցրեց նա:

— Այո, ես եմ:

Կոյրը վեր կացաւ: Կարծես դեռ թանձր մառախուղը ծածկել էր նրա գիտակցութիւնը: Բայց մի րոպէից ասաց.

— Ես դարձեալ երազ տեսաւ... Այժմ շուտ շուտ եմ երազ տեսնում, բայց... ոչինչ չեմ լիշում...:

VI

Պատանու տրամադրութեան մէջ անփարատելի տխրութեան փոխարինում էր ջղային ցասկոտութիւնը և, միևնույն ժամանակ, աւելանում էր նաև նրա զգացողութիւնների զարմանալի նրբութիւնը: Լսողութիւնը չափազանց սրուել էր. լուսն զգուժ էր իւր ամբողջ մարմնակազմով, և այդ բանը մինչև անգամ գիշերն էլ զգալի էր՝ նա կարողանում էր լուսնեակ գիշերը ջոկել խաւար գիշերից և շատ անգամ, մինչ ուրիշները քնած էին, նա լուռ և տխուր զբօսնում էր բակում՝ լուսնի երազական և բանդազուշային լուսին անձնատուր եղած: Եւ այդ ժամանակ նրա գունատ դէմքը միշտ դարձած էր լինում կապուտ երկնակամարի վրայ սահող հրալին գնդի կողմը և, սառն ճառագայթների պէծպէծին տուող ցուքերը արտափայլում էին նրա աչքերի մէջ:

Երբ այդ գունդը, որ քանի երկրիս մօտենում, այնքան էլ մեծանում էր, կարմրագոյն մէգով պատած հանդարտ կերպով սպիտակափառ հորիզոնի տակն էր մտնում, կոյրի դէմքն աւելի խաղաղում էր ու մեղմանում: Նա բարձրանում էր վերև և իւր սենեակը քաշւում:

Դժուար էր ասել, թէ ինչ էր մտածում նա այս երկար գիշերները: Ով որ որոշեալ հասակում ճաշակել է կատարեալ գիտակցական գոյութեան քաղցրութիւններն ու դառնութիւնները, նա էլ շատ կամ քիչ չափով ենթարկուած կ'լինի հոգեկան ճգնաժամի: Մարդս կեանքի գործունէութեան շեմքում կանգնած միջոցին աշխատում է որոշել իւր տեղը բնութեան մէջ, իւր նշանակութիւնը, իւր յարաբերութիւնը դէպի շրջապատող աշխարհը: Այդ մի տեսակ «մեռեալ կէտ է», և երանի նրան, որին կենսական ոյժի թափը անփորձ անց կ'կացնէ այդ դրութիւնից: Պետրոսի այս հոգեկան ճգնաժամն աւելի ևս բարդացած էր. այն հարցման, թէ՛ «ինչո՞ւ ենք ապրում», աւելացնում էր՝ «ինչո՞ւ է աշխարհումս կոյրն ապրում»: Վերջապէս այս ուրախութիւնից զուրկ մտածութեան աշխատանքի մէջ մտնում էր նաև մի տեսակ կողմնակի բան, մի տեսակ անգոհունակ կարիքի համարեա թէ ֆիզիկական ճնշումն, և այս արտայայտւում էր նրա բնաւորութեան վրայ:

Ծննդեան վրայ Եասկուլսկիները վերադարձան, և Էվելինան, ուրախ և զուարթ, ձիւնը մազերին, տմբողջովին թարմութեամբ ու ցրտով զեղուն, իրենց ագարակից դէպի ապարանք վազեց և սկսաւ գրկախառնել և համբուրել Աննա Միխայլովնային, Մակսիմին ու Պետրոսին: Սկզբում Պետրոսի դէմքն անաղնկալ ուրախութիւնից փայլեց, բայց լետոյ նորից յամառ տխրութիւնը տիրեց նրան:

— Գարծում ես թէ ես քեզ սիրում եմ, — խիստ կերպով հարցրեց նա նոյն օրը, երբ Էվելինայի հետ մենակ մնաց:

— Հաւատացած եմ, որ սիրում ես, — պատասխանեց Էվելինան:

— Իսկ ես՝ չգիտեմ, — խոժոռած նկատեց Պետրո-

սը: — Այո, չգիտեմ: Ուռաջ ես էլ հաւատացած էի, թէ աշխարհիս վրայ ոչ ոքին քեզանից աւելի չեմ սիրում, բայց այժմ՝ չգիտեմ: Թող ինձ, քանի դեռ ուշ չէ հետեւիր նրանց առածին, որոնք քեզ դէպի կեանք են հրաւիրում:

— Ինչի՞ ես տանջում ինձ:

— Տանջում եմ, — կրկնեց պատանին և նրա դէմքը դարձեալ յամառ եսականութիւն արտայայտեց: — Անշուշտ տանջում եմ: Եւ այսպէս ամբողջ կեանքի մէջ պիտի տանջեմ, և չտանջել կարող չեմ: Ես ինքս էլ չըզիտէի այդ, բայց այժմ գիտեմ: Եւ ես մեղաւոր չեմ: Նոյն այն ձեռքը, որ դեռ չծնուած ինձ զրկել է տեսութիւնից, այդ դաժանութիւնը դրել է իմ մէջս...: Մենք ի ծնէ կոյրելս ամենքս էլ այդպէս ենք: Թող ինձ... ամենքդ էլ թողէք ինձ, որովհետեւ ես սիրոյ փոխարէն լոկ տանջանք կարող եմ պատճառել...: Տեսնել եմ ուզում — հասկանում ես, ցանկանում եմ տեսնել և չեմ կարողանում այդ ցանկութիւնից ազատուել: Թէ որ գէթ մի անգամ, գէթ երազումս կարողանայի տեսնել երկինքն ու երկիրս, արեգակը...: Թէ որ այդպէսով կարողանայի տեսնել մօրս, հօրս, քեզ և Մակսիմին, գոհ կ'լինէի...: Ես միտս կ'պահէի, ես այդ լիշողութիւնը կ'տեղափոխէի բոլոր մնացեալ կեանքիս խաւարի մէջը...:

Եւ նա տարօրինակ յամառութեամբ կրկին նոյն միտքն էր արծարծում: Մենակ մնացած միջոցին նա վեր էր առնում զանազան առարկաներ, անօրինակ ուշադրութեամբ շօշափում էր և ապա մի կողմ դնելով աշխատում էր ըմբռնել ուսումնասիրած ձեւերը: Միևնոյն կերպով նա աշխատում էր ըմբռնել նաև զանազան պայծառ գունաւոր մակերևութիւնների տարբերութիւնը, որ նեարդային համադրութեան լարուած գիւրազգայնութեան շնորհիւ շօշափման միջոցով նսեմակի զգում

էր: Բայց այս ամենը նրա գիտակցութեան մէջ թափանցում էր միմիայն հէնց այն տարբերութեամբ, որ ունէին միմեանցից, բայց զուրկ զգայնական բովանդակութիւնից: Այժմ մինչև անգամ արեգակնային օրը գիշերային խաւարից նրանով էր տարբերում, որ պայծառ լոյսի ներգործութիւնը, մեր գիտակցութեանը անմատչելի ճանապարհներով ուղեղին հասնելով, լոկ աւելի զօրեղ կերպով էր գրգռում նրա յօգեբը:

VII

Մի անգամ Մակսիմն ընդունարան մտնելով տեսաւ, որ Եվելինան ու Պետրոսն այնտեղ են: Աղջիկը շփոթուած էր երևում: Պատանու գէմքը մռայլ էր: Կարծես Պետրոսի համար տանջուելու նոր պատճառներ գրտնելն ու դրանով թէ իրեն և թէ ուրիշներին չարչարելը մի տեսակ կարիք էր դարձած:

— Ահա այժմ էլ նա հարցնում է, թէ ինչ է նշանակում «կարմիր դղանջիւն», — ասաց Եվելինան Մակսիմին: — Ձեմ կարողանում բացատրել:

— Ի՞նչ է ուզեցածդ, — կարճ կերպով հարցրեց Մակսիմը Պետրոսին դառնալով:

Նա ուսերը վեր ձգեց:

— Ոչինչ առանձին: Եթէ հնչիւնները գոյն ունին և ես այդ գոյները չեմ տեսնում, նշանակում է, որ մինչև անգամ հնչիւններն էլ լրիւ մատչելի չեն ինձ:

— Երեխայութիւն և դատարկ բաներ, — պատասխանեց Մակսիմը խստութեամբ: — Ինքդ էլ լաւ գիտես, որ ասածդ ուղիղ չէ: Հնչիւնները քեզ առաւել լրութեամբ են մատչելի, քան թէ մեզ:

— Բայց ի՞նչ է նշանակում այդ ոճը... Հօ պէտք է դա մի բան արտայայտելիս լինի:

Մակսիմը մոքի մէջ ընկաւ:

—Դա պարզ համեմատութիւն է, ասաց նա։—Որովհետեւ թէ ձայնը և թէ լոյսը իսկապէս շարժումից են առաջանում, ուստի և պէտք է որ նրանք շատ յատկութիւններով նման լինին իրարու։

—Ի՞նչ յատկութիւններ կարող են լինել այստեղ։— Երկրագնդի շարունակեց հարց ու փորձ անել Պետրոսը։— «Կարմիր ղողանջիւն»... ինչպիսի՞ ղողանջիւն է դա իսկապէս։

Մակսիմը մտքի մէջ ընկաւ։

Նա մտաբերեց այն բացադրութիւնը, որ վերաբերւում է տատանման (թուերի *) յարաբերութեան, բայց և գիտէր, որ Պետրոսին հարկաւորն այդ չէր։ Մանաւանդ նա, որ առաջին անգամ լոյսի ածականը գործ էր դրել հնչիւնի համար, անկասկած բնագիտութիւն չէր իմանում, մինչդեռ մի որ և իցէ նմանութիւն տեսել էր դրանց մէջ։ Որտե՞ղ է այդ նմանութիւնը։

Ծերունու գլխում մի այսպիսի նմանութիւն ծնուեց.

— Սպասիր, — ասաց նա։— Բայց չգիտեմ, թէ պիտի կարողանամ ինչպէս հարկն է հասկացնել քեզ...։ Թէ ինչ բան է կարմիր ղողանջիւնը, այդ ի՞նչ էլ կարող ես ինձ չափ իմանալ։— Դու այդ շատ անգամ լսել ես քաղաքում, մեծ տօներին, միայն մեր կողմերում ոճի այդ դարձուածքը գործածական չէ...

— Այո, այո, սպասիր, — ասաց Պետրոսը արագութեամբ դաշնամուրի խուփը բանալով։

Նա իւր վարժ ձեռներով բաղխեց ստեղները և ածեց տօնական զանգահարութեան նմանութեամբ։ Նմա-

*) Ռուսաց եկեղեցիների զանգահարութիւնը նման չէ մեր զանգահարութեան. մինչ մեր զանգերը հատ ընդ հատ են խլուփում, ռուսացը բոլոր 4, 5, 6 և աւել զանգերը միասին, որոշ կարգով են խլուփում, որի միջոցին երկու մանր զանգակները շարունակ զնգզնգում են և ձայն պահում Ծ. Թ.

նութիւնը կատարեալ էր: Մի քանի ոչ-բարձր հնչիւնների դաշնակը (ակկորդ) կարծես մի տեսակ ստուեր էր կազմում խորքում, իսկ նրա վրայ, ցատկոտելով ու տատանուելով, նկատուում էին առաւել շարժուն և պայծառ հնչիւնները: Ընդհանուր առմամբ դա նոյն բարձր և զուարթարար ղողանջն էր, որով զեղուն է լինում տօնական օրուայ օդը:

— Այ՛ո, — ասաց Մակսիմը, — շատ հման է, և մենք, աչք ունեցողներս, քեզանից լաւ չէինք կարող իւրացնել այդ: Գիտե՞ս ինչ կայ... երբ ես մի մեծ կարմիր տարածութեան եմ նայում, դա իմ աչքի վրայ նոյնպէս մի տեսակ առաձգաբար յուզուող բանի անհանգիստ տպաւորութիւն է գործում: Այնպէս է թւում, թէ այդ կարմրութիւնը փոխուում է՝ — իւր ներքեւն առաւել խոր, մութ շուք թողնելով, նա տեղ-տեղ առաւել պայծառ, արագութեամբ երես բարձրացող և նոյնպէս արագութեամբ էլ իջնող շարժումներ, ալիքներ է կազմում, որոնք չափազանց խիստ ներգործում են աչքի վրայ, — գոնէ իմ աչքիս վրայ:

— Այդ ճշմարիտ է, ճշմարիտ է, — աշխուժով ասաց Էվելինան, — ես էլ նոյնն եմ զգում և չեմ կարողանում երկար ժամանակ նայել կարմիր մահուդէ սրփռոցի ...

— Ինչպէս որ շատերն էլ չեն կարողանում տօնական զանգահարութիւնը լսել: Շատ կարելի է, որ իմ համեմատութիւնս ուղիղ է, և ես ուզում եմ իմ համեմատութիւնս աւելի առաջ տանել: Կայ նաև «շիկակարմիր» (մորու գոյն) զանգահարութիւն, ինչպէս նաև այդպիսի գոյն: Դրանք երկուսն էլ շատ մօտ են կարմրին, միայն առաւել խոր են, միապաղաղ և քնքուշ: Երբ զանգակը երկար ժամանակ գործածուի, այն ժամանակ նրա ձայնը յարդարւում, կանոնաւորւում է: Նրա

ձայնի մէջ անհետանում են ականջ ծակող կողմերը, և ահա այդ ժամանակ դրա ձայնը կոչւում է շիկակարմիր (մորիի գոյն): Նոյն տպաւորութիւնն է ստացւում նաեւ երբ մի քանի յարմարաւոր ձայն պահողներ են ընտրւում խմբի մէջ:

Դաշնամուրը Պետրոսի ձեռների տակ փոստային կառքի զանգակների ձայն հանեց:

— Ոչ,— ասաց Մակսիմը.— Ես կ'ասէի, որ այդ չափազանց կարմիր է...:

— Հա, լիշեցի:

Եւ գործիքն աւելի հարթ ձայներ հանեց: Ձայները բարձրից, աշխուժով և պայծառ սկսուելով քանի գնում աւելի ու աւելի քնքուշ էին դառնում: Այդպէս են հնչում եռաձի կառքի կամարի տակ յարմարաւոր ընտրութեամբ կախուած զանգակները, երբ կառքի զընդգընդոցը հանդարտ ու համաչափ, առանց զիլ հնչման, աւելի ու աւելի խաղաղելով հեռանում է փոշոտ ճանապարհով երեկոյեան անյայտ տարածութեան մէջ, մինչև որ վերջին ձայները կորչում, անհետանում են հանգիստ դաշտերի լռութեան մէջ:

— Հէնց այդ է, ասաց Մակսիմը: Տարբերութիւնը հասկացար: Մի ժամանակ,— դեռ երեխայ էիր,— մայրդ աշխատում էր քեզ ձայների միջոցով հասկացնել գոյները:

— Այո, միտքս է: Ինչո՞ւ այն ժամանակ չթողիր, որ շարունակէր: Գուցէ կարող կ'լինէի հասկանալ:

— Ոչ, — պատասխանեց ծերունին մտախոհութեամբ, — ոչինչ չէր դուրս գալ: Սակայն, ես կարծում եմ, որ ընհանրապէս գոյներից ու ձայներից ստացուող տպաւորութիւնները հոգեկան որոշեալ խորութեան մէջ միահանգոյն են դարսւում: Ասում ենք՝— նա ամեն բան կարմիր լուսով է տեսնում: Այդ նշանակում է, թէ մարդս ուրախ տրամադրութեան մէջ է: Միւսնոյն տրամադրու-

թիւնը կարելի է առաջ բերել նաև ձայների որոշեալ համագստութեամբ: Առ հասարակ ձայներն ու գոյները համանման հոգեկան շարժումների նշանակներ են:

Ծերունին չիբուխը վառեց և ուշադրութեամբ Պետրոսին նայեցաւ: Կոյրն անշարժ նստած էր և, ըստ երեւոյթին, ագահութեամբ ականջ դնում Մակսիմի ասածներին: «Շարունակեմ արդեօք», մտածեց ծերունին և մի քիչ յետոյ, մտախոհութեամբ, կարճես ականջով իւր մտածութեան տարօրինակ ուղղութեան անձնատուր եղած, շարունակեց.

— Հը՛մ, հը՛մ: Տարօրինակ մտքեր են ծնւում գլխումս...: Պատահական երեւոյթ է սա թէ՛ բնական, որ մեր արիւնը կարմիր է: Գիտես... երբ գլխումդ մի միտք է ծնւում, երբ այնպիսի երազներ ես տեսնում, որոնց ազդեցութիւնից, զարթնելուց յետոյ, դողում ես կամ արտասւում, երբ մարդս բոլորովին իւր կրքերին է անձնատուր լինում, — այդ նշանակում է, որ արիւնը սրտից աւելի ուժով է խփում և կարմիր առուակներով դէպի ուղեղը հասնում: Եւ նա կարմիր է...:

— Կարմիր...ջերմ..., — մտախոհութեամբ ասաց պատանին:

— Հէնց այդ է, որ կարմիր և ջերմ է: Եւ ահաւասիկ կարմիր գոյնը, ինչպէս նաև «կարմիր» հնչիւնները մեր հոգու մէջ թողնում են լոյս, գրգիռ և կրքի մասին մի գաղափար, որ անուանւում է «ջերմ», բուռն, տաք: Զարմանալի է, որ նկարիչներն էլ կարմրաւուն երանգներին «ջերմ» անունն են տալիս:

Մակսիմը մեկնուելով և իրեն ծխի քուլաներով շրջապատած, շարունակեց.

— Եթէ դու գլխիդ վերևը ձեռքովդ շարժում գործես, կիսաշրջան կ'գծես: Այժմ երևակայիր, որ ձեռքդ անսահման երկայն է: Եւ եթէ որ այն ժամանակ ձեռ-

քովդ նորն շարժումն անէիր, անսահման հեռաւորութեան մէջ մի մեծ կիսաշրջան գծած կ'ընէիր... Ահա այդպէս էլ մենք հեռու երկնքի կիսազնդած կամարն ենք տեսնում մեր գլխի վերեւը. դա հարթ է, անսահման և կապոյտ... Երբ երկինքը կապոյտ ենք տեսնում, մեր հոգու մէջ անդորրութեան և պարզութեան տպաւորութիւն ենք զգում: Իսկ երբ սևաթուր ամպերը լուզող և պղտոր գծազրութիւններով ծածկում են երկինքը, այն ժամանակ մեր հոգու պարզութիւնն էլ խառնակում է անորոշ վրդովմունքով: Հօ դու էլ ես ըզգում, երբ մրրկաբեր ամպ է մօտենում:

— Այո, զգում եմ, թէ ինչպէս կարծես մի բան վրդովում է հոգիս...:

— Ուղիղ է: Մենք սպասում ենք, թէ երբ է ամպերի ետեւից դարձեալ այդ խորին կապուտակն է երեւալու: Փոթորիկը կանցնի և երկինքը վերստին միւսնային է մնալու. մենք այդ դիտենք և այդ պատճառով էլ խաղաղ սպասում ենք փոթորկի անցնելուն: Մօրդ աչքերը կապոյտ են, Էվելինայինը նոյնպէս:

— Ինչպէս երկինքը... — ասաց կոյրն լանկարծ զարթնած քնբշութեամբ:

— Այո: Կապոյտ աչքը պարզ հոգու նշան է համարում: Այժմ քեզ կանաչ գոյնի մասին ասեմ: Երկիրս ինքն ըստ ինքեան սև է, ծառերի բուններն էլ սև կամ դորշ են դարնանք. բայց հէնց որ ջերմ ու լուսաւոր ճառագայթները սկսում են տաքացնել մութ մակերեւոյթները, սկսում են դրանց միջից կանաչ արօտ, կանաչ տերև դուրս գալ: Կանաչի համար լոյս ու ջերմութիւն է պէտք, բայց ոչ չափազանց լոյս ու ջերմութիւն: Դրա համար էլ կանաչը խիստ հաճելի է մարդուս աչքին: Կանաչը ասես թէ մի տեսակ ջերմութեան խառնուրդն է խոնաւ զովութեան հետ. դա

մարդուս լիշեցնում է խաղաղ և գոհ կեանք, առողջութիւն, բայց ոչ կիրք և ոչ էլ այն, ինչ որ մարդիկ երջանկութիւն են անուանում... Հասկացա՞ր արդեօք:

— Ու...չ. պարզ չէ...: Բայց և այնպէս, խնդրեմ շարունակիր:

— Ե՛հ, ինչ արած...: Լսիր, շարունակեմ: Քանի ամառը տաքանայ, այնքան էլ կարծես կանաչը կենսական ոյժի առատութիւնից կ'ճնշուի. տերեւները խոնջացած ներքեւ են խոնարհւում և եթէ արեւի տօթն անձրեւի խոնաւ զովութեամբ չմեղմանայ, կանաչը բոլորովին կարող է գունաթափ լինել: Դրա փոխարէն աշնան վրայ թափկացած սաղարթի միջև պտուղն է լցւում ու հասունանում: Պտղի այն կողմը, որ դէպի լոյսն է դարձած, աւելի կարմիր է լինում. ասես թէ բուսական բնութեան կեանքի ամբողջ ուժը, բոլոր կիրքը դրա մէջ լինի կեդրոնացած: Ինչպէս տեսնում ես կարմիր գոյնն այստեղ էլ—կրքի գոյնն է և դա՛ կրքի նշանակն է կազմում: Այդ գոյնը յափրութեան, մեղսագործութեան, կատաղութեան, զայրոյթի և վրէժխնդրութեան գոյնն է: Ամբոխը խռովութիւնների ժամանակ իւր ընդհանուր զգացմունքի արտայայտութիւնը տեսնում է կարմիր դրօշակի մէջ, որը որպէս բոց փողփողում է նրա գլխին...: Բայց դու դարձեալ չես հասկանում:

— Ոչինչ, շարունակիր:

— Հասնում է աշնան վերջը: Պտուղը ծանրացել է. դա պոկ է գալիս և գետին ընկնում...: Նա մեռնում է, բայց նրա մէջ ապրում է սերմը, իսկ այդ սերմի մէջ, «հնարաւոր դրութեամբ», ապրում է նաև նրա ամբողջ սպազան իւր շքեղ սաղարթով և իւր նոր պտղով: Սերմը գետնի վրայ է ընկնում. իսկ երկրի վերև արդէն խոնարհ բարձրանում է սառն արեւը, փչում

է սառն քամին, անցնում են սառն ամպերը... Ոչ մի-
այն կիրքը, հապա նոյն իսկ կեանքն էլ հանգարտում
է խաղաղ, աննկատելի կերպով...: Երկիրս աւելի ու ա-
ւելի իւր սեռութեամբ երևան է գալիս կանաչի միջից,
երկնքի երեսին սառն գոյներ են տիրապետում...: Եւ
ահա հասնում է այն օրը, երբ այս խաղաղած ու լը-
ռած, ասես այրիացած երկրի վրայ միլիօնաւոր ձիւնի
հատիկներ են թափւում, և ամբողջ երկիրս դառնում
է հարթ ու հաւասար, միագոյն, սառն և... սպիտակ:
Սպիտակը — սառն ձիւնի գոյնն է, ամենաբարձր ամպե-
րի գոյնը, — որոնք սահում են երկնային բարձունքի
անհասանելի ցրտութեան մէջ, — ալլա վեհապանծ և
անպտուղ լեռնային գագաթների գոյնն է...: Դա նշա-
նակ է անաչառութեան և սառն, բարձր սրբութեան,
ապագայ անպտուղ կեանքի նշանակ: Իսկ ինչ վերաբեր-
ւում է սև գոյնին...

— Գիտեմ, — ստաց կոյրը: — Դա նշանակում է —
չկան ձայներ, չկայ շարժում... գիշեր է...:

— Այո, և դրա համար էլ դա տիրութեան և
մահու նշանակն է...:

Պետրոսը ցնցուեցաւ և խուլ ձայնով ասաց.

— Ինքդ ասացիր՝ մահուան: Իսկ ինձ համար ամեն
բան սև է... միշտ և ամեն տեղ սև է:

— Ո՛չ, ուղիղ չէ, — խիստ կերպով պատասխանեց
Մակսիմը, — քեզ համար գոյութիւն ունին ձայներ, ջեր-
մութիւն, շարժում... քեզ շրջապատում է սէրը. . Շա-
տերն իրենց աչքերի լոյսը կ'տալին փոխարէն այն ա-
մենի, որ դու անմտաբար արհամարհում ես...: Բայց
դու չափազանց եսամոլութեամբ գուրգուրում ես քու
վիշտդ...:

— Այո, — բացականչեց Պետրոսը կրքով, — բայց ես
ակամայ եմ գուրգուրում վիշտս. որտեղ փախչիմ նրա-

ձեռքից, երբ նա ամեն տեղ հետս է:

— Եթէ որ դու կարողանայիր հասկանալ, թէ աշխարհումս այնպիսի վիշտ կայ, որ հարիւր անգամ ծանր է քու վշտից, մի այնպիսի վիշտ, որի հետ համեմատած քու ապահով և կարեկցութեամբ շրջապատուած կեանքդ, երանութիւն է, — այն ժամանակ...

— Սուտ է, սուտ է, — բարկութեամբ ընդհատեց կոյրը նոյն չափազանց գրգռուած ձեով, — Վերջին աղքատի հետ կ'փոխէի կեանքս, որովհետեւ նա ինձանից բաղդաւոր է: Կոյրերին ամենեւին հարկուոր էլ չէ հոգատարութեամբ շրջապատել. դա մեծ սխալ է...: Պէտք է կոյրերին ձգել ճանապարհի վրայ, այնտեղ էլ թողնել, — թող ողորմութիւն խնդրեն: Եթէ ես հասարակ աղքատ լինէի, նուազ դժբաղդ կ'լինէի: Առաւօտից կ'մտածէի այն մասին, թէ ինչպէս պէտք է ճաշ ճարեմ, կ'հաշուէի ստացած կոպէկները և կ'վախենայի, թէ քիչ եմ ստացել: Այնուհետեւ կուրախանայի, որ ժողովարարութիւնս աջող է եղել. այնուհետեւ փող կը հաւաքէի գիշերելու տեղի համար: Բայց եթէ այդ չը յաջողուէր, այն ժամանակ քաղցից ու ցրտից կ'տանջուէի... իսկ այս ամեն օրական մանր հոգսերից լետու ես ոչ մի ազատ ըռպէ չէի ունենալ, և այդ զրկանքներից աւելի քիչ կ'տանջուէի, քան թէ այժմս եմ տանջուում...:

— Կարծում ես, — սառն կերպով հարցրեց Մակսիմը և Էվելինայի կողմը նայեցաւ: Ծերունու հայեացքի մէջ վիշտ և կարեկցութիւն ցուաց: Աղջիկը նստած էր դժգոյն և մտախոհ:

— Վստահ եմ, — յամառութեամբ և կոշտութեամբ պատասխանեց Պետրոսը: — Ես այժմ շատ անգամ նախանձում եմ Եգորին, այն՝ որ զանգակատանն էր: Շատ անգամ առաւօտները զարթնելով, մանաւանդ երբ դուր

սը բուք ու բորան է լինում, լիշում եմ Եգորին՝— ահա նա բարձրանում է վեր...
— Նա մըսում է, — վրայ բերեց Մակսիմը:

— Այո, մըսում է, դողում, հազում: Եւ նա անիծում է Պանֆիլին, որ մուշտակ կարել չէ տալիս: Յետոյ նա սառած ձեռներով բռնում է թոկերն ու առաւօտեան ժամն է տալիս: Եւ մոռանում է, որ կոյր է...: Որովհետեւ այդտեղ աչք ունեցողն էլ կ'մըսէր...: Իսկ ես չեմ մոռանում և ես...

— Եւ դու անիծելու տեղիք չունիս:

— Այո: Անիծելու ոչ մի տեղիք չունիմ: Իմ կեանքըս լոկ կուրուլթեամբ է լի: Ոչ ոք յանցաւոր չէ, բայց ամենայնպէս աղքատից էլ անբաղդ եմ...

— Չեմ վիճիլ, — սառն կերպով ասաց ծերունին: — Գուցէ և ճշմարիտ է այդ: Յամենայն դէպս, եթէ քու վիճակդ աւելի վատ էլ լինէր, գոնէ գուցէ ինքդ աւելի լաւ կ'լինէիր:

Նա դարձեալ իւր վշտակցական հայեացքը ձգեց աղջկայ վրայ և անթացուպերը թրխկացնելով դուրս գնաց սենեակից:

Այս խօսակցութիւնից յետոյ Պետրոսի հոգեկան դրութիւնն աւելի ևս վատացաւ և նա աւելի ևս խորասուզուեց իւր չարատանջ աշխատանքի մէջ:

Երբեմն նա աջողութիւն էր ունենում՝— նա առ վայրկեան մի գտնում էր այն զգացողութիւնները, որոնց մասին խօսել էր Մակսիմը, և դրանք միանում էին այն գաղափարի հետ, որ նա կազմել էր տարածութեան մասին: Մուլթ և տխուր երկիրս գնում հեռանում էր մի ինչոր հեռաւորութեան մէջ. նա չափում էր բայց սահման չկար: Իսկ դրա վերեւում կար մի ուրիշ բան...: Յիշողութեան միջից անցնում էր դղրդող որոտը, յարութիւն առնում ընդարձակութեան

և երկնային տարածութեան պատկերը: Յետոյ որոտը լռում էր, բայց այնտեղ, վերևում մի բան էլի մնում էր,—մի բան, որ հոգու մէջ վեհութեան և պարզութեան զգացողութիւն էր ծնեցնում: Ժամանակ առ ժամանակ այդ զգացողութիւնը մեկին էր դառնում—դրան միանում էր Եվելինայի և մօր ձայնը, «որոնց աչքը երկնքի նման է», այն ժամանակ երևակայութեան հեռաւոր խորքերից առաջ սահող և չափազանց որոշ ձև ստացած պատկերը լանկարծ անհետանում էր և ուրիշ սահմանի մէջ մտնում:

Այս բոլոր մութ պատկերացումները տանջում էին նրան և գոհացում չէին տալիս: Դրանք մեծ ճիգերի արդիւնք էին և այնքան անորոշ էին, որ ընդհանուր առմամբ նա զգում էր անգոհունակութիւն և հոգեկան բութ ցաւ, որը զուգընթաց էր հիւանդ հոգու բոլոր ուժգնութիւններին, հոգու, որ իզուր ճիգ էր անում իւր զգացողութիւններին լրութիւնը վերահաստատել:

VIII

Գարունը մօտեցաւ:

Պոպելսկու տպարանքից վաթսուն վերստ հեռու, Ստաւրուչենկոյի ագարակի հանդիպակաց կողմը, փոքրիկ քաղաքում կաթողիկոս մի հրաշագործ պատկեր կար: Գործին հմուտ եղողները կատարեալ ճշգրտեամբ որոշում էին դրա հրաշագործական ոյժը—ով որ պատկերի տօնին ոտով ուխտ գալու լինէր, Քրիստոս օրուայ թողութիւն» էր ստանում, այսինքն բոլոր նրա քսան օրուայ ընթացքում կատարած անօրէնութիւնները միւս աշխարհում ի հաշիւ չպիտի առնուէին: Ուստի և իւրաքանչիւր տարի, գարնան սկզբին մի որոշեալ օր փոքրիկ քաղաքը կենդանանում էր և անճանաչելի դառնում: Հին

մատուռը իւր ուխտի օրը զարդարւում էր գարնան առաջին կանաչով և գարնան առաջին ծաղիկներով. քաղաքում տարածւում էր զանգի ուրախ ղօղանջիւնը, դղրդում էին պաների կառքերը, և ուխտաւորները խուռն բազմութեամբ տեղաւորւում էին փողոցներում, հրապարակներում և մինչև անգամ դաշտում: Միմիայն կաթօլիկները չէին այստեղ եկողները: Հրաշագործ պատկերի համբաւը շատ հեռուներն էր տարածուած և ուխտ էին գալիս նաև ցաւազար և վշտաբեկ պրաւոսլաւները, գլխաւորապէս քաղաքացիներից:

Ուխտի օրը մատրան երկու կողմում ճանապարհի վրայ անհուն բազմութիւնը շարէ շար կանգնած էր: Եթէ մէկը փոքրիկ քաղաքի շրջակայ բլուրներից մէկի վրայից դետելու լինէր այս տեսարանը, պիտի թուէր, թէ այդ հօկայական մի վիշապ էրնկած մատրան շուրջ ճանապարհի վրայ, որ անշարժ պառկած ժամանակ առ ժամանակ միայն իւր բազմերանգ փուլերն է տատնում: Բազմութեամբ լցուած ճանապարհի երկու կողքին երկ-երկու շարք զետեղուած էր աղքատների խուռն բազմութիւնը. նրանք ձեռները մեկնած ողորմութիւն էր խնդրում:

Մակսիմն իւր անթացուպերով և նրա կողքից Պետրոսը Իօսիմի ձեռքից բռնած դանդաղ քայլերով փողոցն անցնելով դէպի դաշտ էին գնում:

Բազմաձայն ամբոխի ժխորը, հրէայ վաճառականների կանչը, կառքերի դղրդիւնը, — այս բոլոր աղմուկը, որ վիթխարի ալիքի նման ծփում էր որպէս լաւէտ շարժուն, յուզուող ալիք, ի մի թնդին ձուլուելով, մնացել էր նրանց ետևը: Բայց այդտեղ էլ, թէպէտ ամբոխն աւելի նոսր էր, շարունակ լսելի էր հետևակ մարդկանց ոտքի տոփիւնը, կառքերի ձայնը, ժարդկանց խօսն ու

գրուցը: Չուժտկների մի ամբողջ կարաւան *) գալիս էր դաշտի կողմից և ճռնչալով դանդաղշարժ պտտուում դէպի կողքի քուչան:

Պետրոսը հլութեամբ Մակսիմի ետեւից գնալով աւնուշադէր կերպով ականջ էր դնում այս կենդանի աղմուկին. նա շարունակ վերարկուի փեշերն իրար վրայ էր բերում, որովհետեւ ցուրտ էր, և գնալիս գլխում պտտում էր իւր ծանր մտքերը:

Բայց լանկարծ, մինչ հւր եսամոլութեան վրայ էր կեդրոնացած, մի բան այնպէս ուժգին շանթեց նրա ուշադրութիւնը, որ նա ցնցուեցաւ և լանկարծ կանգ առաւ:

Քաղաքի շէնքերի վերջին շարքն այստեղ վերջանում էր, և փոստային լայն ճանապարհը ցանկապատերի ու պարապ տեղերի միջով մտնում էր քաղաք: Բարեպաշտ մարդիկ մի ժամանակ այդտեղ, հէնց դաշտի մուտքի կողքին մի քարէ սիւն էին կանգնել՝ վրան սրբի պատկեր ու մի լապտեր դրած, բայց լապտերը վերևում միմիայն քամուց ճռնչում էր և երբէք չէր վառուում: Հէնց այդ սիւնի տակ, աչք ունեցող մրցակիցների երեսից առաւել շահաւէտ վայրերից լետ մղուած, խմբուած էին կոյր մուրացկանները: Նրանք նստած էին փայտէ պնակները ձեռներին և մերթմընդ մերթ նրանցից մէկն ու մէկը խղճալի ձայնով երգում էր.

— Ողորմութիւն արէք... ողորմացէք խղճուկ կոյրին...

Օրը ցուրտ էր և մուրացկաններն առաւօտից նրստած էին այստեղ, դաշտից փչող սառն քամու առաջ: Նրանք կարող չէին պտտել այս³ ամբոխի մէջ, որ տա-

*) Չուժտկ—չարվարդար. Ղրիմում սովորաբար «չոմախ» կոչում են մալաուոս չարվարդներին: Ծ. Թ.

քանային, և նրանց ձայնի մէջ, հերթով ծանր երգ ասելիս, անգիտակցական տրտուհի էր արտայայտուում իրենց կրած մարմնական տանջանքի և կատարեալ անօգնականութեան մասին: Պայնի առաջին հնչիւնները դեռ ևս մեկին էին լսուում, բայց յետոյ ճնշուած կրծքներից դուրս էր գալիս մի տեսակ աղեկտուր գանգատ, որ վերջանում էր ցրտից խաղաղ դողդողացող սարսուռով: Բայց և այնպէս, նոյն իսկ երգի վերջին ամենացած հնչիւններն անգամ, որոնք համարեա թէ խեղդուում էին փողոցային ժխորի մէջ, մարդկային ականջի հասնելով լսողներին ապշեցնում էին անմիջական տանջանքի այն ահագին մեծութեամբ, որ պարունակուում էր նրանց մէջ:

Պետրոսը կանգ առաւ, և նրա կերպարանքն այլանդակուեց, կարծես ի դէմս այս չարատանջ հեծկլտոցի նրա առաջ լսողական ուրուական լինէր երևեցած:

— Ինչի՞ վախեցար, — հարցրեց Մակսիմը: — Սա նոյն այն երջանիկներն են, որոնց հէնց նորերս նախանձում էիր, — այդ կոյր աղքատներն են, որ այստեղ ողորմութիւն են խնդրում...: Փոքր ինչ մըսում են իհարկէ, բայց քու կարծիքովդ դրանով նրանց վիճակն աւելի է թեթեւանում:

— Հեռանանք, — ասաց Պետրոսը նրա ձեռքից քաշելով:

— Հը՛ր, ուզում ես հեռանալ: Ուրիշի տանջանքը տեսնելիս քու հոգու մէջ մի այլ դրդում կարելի չէ գտնել: Սպասիր, ուզում եմ քեզ հետ լրջօրէն խօսել և ուրախ եմ, որ այդ հէնց այստեղ է լինելու: Դու նեղանում էիր, որ ժամանակները փոխուել են, որ գէշերային կռիւների մէջ այժմ կոյրերին չեն կոտորում, ինչպէս աշուղ-Իւրկային էին կոտորել, դու զայրանում ես, որ Եգորի նման դու էլ չես կարող մէկին անիծել, մինչդեռ քու սրտումդ անիծում ես քեզ մօտիկ անձերին

այն պատճառով, որ նրանք ահա այս կոյրերի վիճակը խել են քեզանից: Երգւում եմ պատուիս վրայ, որ դու գուցէ և արդար ես: Այո, երգւում եմ հին զինուորականի պատուովս, ամեն մարդ իրաւունք ունի իւր վիճակը տնօրինելու, իսկ դու արդէն մարդ ես: Լսիւ թէ ինչ եմ ասելու քեզ՝ — եթէ դու ուզում ես ուղղել մեր սխալը, եթէ ուզում ես ճակատագրի երեսին շարժել այն բոլոր առաւելութիւնները, որով կեանքը օրօրօցից սկսած շրջապատած է եղել քեզ, և կ'ոգես փորձել ահաւասիկ այս դժբաղդների վիճակը... ես, Մակսիմ Եացենկոս, խոստանում եմ քեզ իմ յարգանքս, օգնակաւութիւնս և օժանդակութիւնս...: Լսում ես ասածս, Պետրոս Եացենկո: Ես քեզանից մի քիչ միայն մեծ էի, երբ կեանքս կրակի ու կռուի մէջ ձգեցի...: Ինչ համար էլ լաց է եղել մայրս, ինչպէս որ քեզ համար ևս պիտի լայ: Եւ, Աստուած վկայ, կարծում եմ, որ իմ ասածս իրաւացի էր, ինչպէս որ իրաւացի կ'լինի նաև քու անելիքդ...: Ամեն մարդու էլ ճակատագիրը մի անգամ մօտենում է և ասում — ընտրիր: Այժմ քեզ մնում է կամենալ...: Խվեդոր Կանդրբա, այստեղ ես, — ձայն տուեց նա կոյրերի կողմը դառնալով:

Մի ձայն ճարճատուն խմբի միջից բաժանուելով պատասխանեց.

— Այստեղ եմ...: Այս դռնք էք, Մակսիմ Միխայլովիչ:

— Ես եմ: Մի շաբաթից ասած տեղս արի:

— Կ'գամ, պան: — Եւ կոյրի ձայնը նորից խմբին միացաւ:

— Ահաւասիկ դու կ'տեսնես մի մարդ, — ասաց Մակսիմ բարկացալտ աչքերով, — որ իրաւունք ունի ճակատագրի և մարդկանց վրայ գանգատ անելու: Նրանից սովորիր վիճակիդ համբերել...: Մինչդեռ դու...

— Պանիչու, գնանք, — չարացած ասաց Իօսիմը ծերունու վրայ ցասմամբ լի հայեացք ձգելով։

— Ոչ, սպասիր, — բարկացած կանչեց Մակսիմը։ — Դեռ ոչ ոք առանց սև փող ձգելու անցած չէ կոյրերի մօտից։ Միթէ դու առանց այդ էլ անելու պիտի փախչիս։ Դու միայն քու կուշտ նախանձովդ դէպի ուրիշի քաղցը՝ սրբապղծութիւն գործել գիտես...

Պետրոսը գլուխը վեր բարձրացրեց, կարծես հարուածք ստացած լինէր։ Նա գրպանից հանեց փողի քսակը և դէպի կոյրերը գնաց։ Ձեռնափայտի միջոցով առաջին կոյրին գտնելով, ձեռքով շօշափեց փայտեայ պնակը, որի մէջ սև փողեր էին ձգած և իւր փողերը խնամքով դրեց ամանի մէջ։ Մի քանի անցորդներ կանգ առան և զարմացած նայում էին այդ լաւ հագնուած և գեղեցիկ պանիչին, որ շօշափելով ողորմութիւն էր տալիս կոյրին, որը նմանապէս շօշափելով ընդունում էր։

Մինչդեռ՝ Մակսիմը կրունկի վրայ շուռ եկաւ և կաղ ի կող առաջ գնաց փողոցով։ Նրա դէմքը կարմիր էր, աչքերն այրում...։ Ինչպէս երևում է նրա մէջ բռնկուել էր այն զայրոյթը, որը շատ լաւ յայտնի էր ամենքին, որոնք ճանաչում էին նրան երիտասարդ ժամանակը։ Եւ այժմ արդէն դա իւր ամեն մի խօսքը ձշռող մանկավարժը չէր, այլ մի կրքոտ մարդ, որ իւր վառ ցասման ազատութիւն էր տուել։ Միայն աչքի պոչով Պետրոսին նայելով, ծերունին փոքր ինչ մեղմացաւ կարծես։ Պետրոսի երեսը մեռելի գոյն էր ստացել, յոնքերը կիտած էին և դէմքը խորապէս լուգուած։

Յուրտ քամին նրա ետեւից բարձրացնում էր փոքրիկ փողաղբի փողոցների փողին։ Իսկ այնտեղ, կոյրերի մէջ վէճ ու աղմուկ բարձրացաւ Պետրոսի տուած փողերի առթիւ։

VIII

Մըսելոնց էր արդեօք, թէ հոգեկան երկարատև տագնապի հետևանք, թէ վերջապէս այդ երկուսն էլ միացել էին, միայն յաջորդ օրը Պետրոսը ջղալին տենդով բռնուած, պառկած էր իւր սենեակում: Նա այլանդակուած դէմքով շուռ ու մուռ էր գալիս մահճի մէջ՝ ժամանակ առ ժամանակ կարծես մի բանի ականջ դնելով, և ճիգ էր թափում մի տեղ վազել-գնալ: Փոքրիկ քաղաքի ծերուանի բժիշկը զարկերակն էր նայում և խօսում աշնան սառն քամու մասին. Մակսիմը խոժոռել էր և քրոջ երեսին չէր մտիկ տալիս:

Հիւանդութիւնը ծանր էր: Երբ ճգնաժամը հասաւ, հիւանդը քանի օր էր, որ համարեա անշարժ պառկած էր: Վերջապէս երիտասարդ մարմնակազմը յաղթող հանդիսացաւ:

Մի անգամ, աշնանալին մի լուսաւոր առաւօտ, պայծառ ճառագայթը պատուհանից ներս թափանցեց և ընկաւ հիւանդի գլխավերևը: Աննա Միխալլովնան այդ բանը նկատելով, Էվելինային ասաց.

— Վարագոյրը քաշիր... Շատ եմ վախենում այդ լուսից...

Աղջիկը վեր կացաւ որպէս զի պատուէրը կտարէ, բայց յանկարծ, առաջին անգամ լսուեց հիւանդի ձայնը և Էվելինան կանգ առաւ:

— Ոչ, ոչինչ, Խնդրեմ... թողէք մնալ...

Կանայք երկուսն էլ ուրախացած խոնարհեցան դէպի նա:

— Լսում ես... ես այստեղ եմ..., — ասաց մայրը:

— Այո, պատասխանեց նա և լռեց, կարծես աշխատում էր մի բան մտաբերել:

— Հա..., — ասաց նա ցած ձայնով և յանկարծ ու-

զեց վեր կենալ:—Նա... Ֆէօդօրն եկաւ արդէն, —
հարցրեց նա:

Էվելինան նայեց Աննա Միխայլովնայի երեսին.
վերջինս ձեռքով հիւանդի բերանը փակեց:

—Հանգիստ, հանգիստ: Մի խօսիր—քեզ վնաս է:

Պետրոսը մօր ձեռքը հուպ տուաւ իւր շրթունք-
ներին և համբոյրներով ծածկեց: Նրա աչքերի մէջ ար-
տասուք երևաց: Նա երկար լաց էր լինում և այդ
նրան թեթեւացրեց:

Մի քանի օր նա մի տեսակ մեղմ մտախոհ դուռ-
թեան մէջ էր, բայց ամեն անգամ, որ Մակսիմն անց էր
կենում նրա սենեակի մօտով, վրդովմունքի արտայայ-
տութիւնը երևում էր նրա դէմքին: Կանախք այդ բա-
նը նկատեցին և Մակսիմին խնդրեցին, որ հեռու մնայ:
Սակայն մի անգամ Պետրոսը ինքը խնդրեց, որ Մակ-
սիմին կանչեն և իրենց մենակ թողնեն:

Ներս մտնելով, Մակսիմը բռնեց նրա ձեռքը և
սկսաւ քնքշանքով շօյել:

—Դէ լաւ, լաւ, զաւակս, —ասաց նա:—Ես կար-
ծեմ պէտք է քեզանից ներողութիւն խնդրեմ...

—Հասկանում եմ, —պատասխանեց Պետրոսը ինքն
էլ նրա ձեռքը սեղմելով:—Դու ինձ դաս տուիր, և ես
շնորհակալ եմ դրա համար:

—Կորչին դասերը, —պատասխանեց Մակսիմը, ան-
հանգստութեան ծամածուութիւն անելով:—Չափազանց
երկար ժամանակ մանկավարժ լինելը—մարդուս բթա-
մտացնում է: Ոչ, այդ անգամին ամենեւին դասի մա-
սին չէր մտածածս, հապա ուղղակի սաստիկ նեղացել
էի թէ քեզ և թէ ինձ վրայ...

—Ուրեմն դու ճշմարիտ ուզում էիր, որ ես...

—Ուզում էի, ուզում էի...: Ո՞վ գիտէ մարդուս
կատաղած ժամանակ նրա ուզածը...: Ես ուզում էի,

որ դու հասկանալիբ ուրիշի վիշտը և քո վշտի թարկը տալիբ...

Երկուսն էլ լռեցին...

— Այն երգը, — մի քիչ լետոյ տաաց Պետրոսը... — զառանցանքիս միջոցին էլ լիշում էի ալդ երգը...: Իսկ ով է ալդ Ֆեօդորը, որին դու կանչեցիր:

— Ֆեօդոր Կանդըբան իմ հին ծանօթս է:

— Նա էլ... ի ծնէ կոյր է:

— Աւելի վատ՝ նրա աչքերը պատերազմի մէջ են այրուած:

— Եւ նա թափառում է և ալդ երգը երգում...

— Այո, և դրանով իւր քրոջ բազմաթիւ որբերն է պահում: Եւ դեռ ամեն մի մարդու համար ասելու մի ուրախ խօսք ու կատակ էլ գտնում:

— Հա... — մտախոհութեամբ հարցրեց Պետրոսը: — Դո՛ւ գիտես, բայց այդտեղ մի գաղտնիք կայ: Եւ ես կուզէի...

— Ի՞նչ կուզէիր դու, տղաս...

Մի քանի րոպէից քալի ձայներ լսուեցան և Աննա Միխայլովնան ներս մտաւ անհանգստութեամբ նախելով նրանց դէմքին. ըստ երևոյթին նրանք յուզուած էին խօսակցութիւնից, որը նրա գալով ընդհատուել էր...

Երիտասարդ մարմնակազմը մի անգամ հիւանդութեանը լաղթելուց լետոյ, շատ շուտով վերջ տուաւ և նրա մնացորդներին: Արդէն երկու շաբաթից Պետրոսը ոտքի վրայ էր:

Նա սաստիկ փոխուել էր, մինչև անգամ դէմքի գծերն էլ էին փոխուել — նրանց վրայ ալ ևս առաջուայ ներքին սուր տանջանքի արտայայտութիւնը չը կար: Բարոյական խիստ ցնցումն այժմ խաղաղ մտախոհութեան և մեղմ տխրութեան էր փոխարկուած:

Մակսիմը վախենում էր, թէ մի գուցէ սա ժա-

մանակաւոր փոփոխութիւն լինի, որը կարող էր առաջացած լինել հիւանդութեան շնորհիւ նեարդային լարման նուազումից: Մի անգամ, միջնաշաղի միջոցին, Պետրոսը իւր հիւանդութիւնից յետոյ առաջին անգամ մօտեցաւ դաշնամուրին և սկսաւ ըստ սովորականին ստեղծագործել: Մեղեդիները, նման իւր տրամադրութեան, տխուր էին և միապաղաղ: Բայց ահա յանկարծ, խաղաղ թախիծով լի ձայների միջից դուրս պրծան կորերի երգի առաջին ձայները: Մեղեդին իսկոյն խանգարուեց... Պետրոսն արագութեամբ վեր թռաւ տեղից, նրա դէմքն ալլանդակուել էր, և աչքերի մէջ արտասուք երևում: Ըստ երևութին նա դեռ չէր կարողացել տիրապետել կենսական աններդաշնակութեան այն զօրեղ տպաւորութեանը, որ այդպիսի ճարճատուն և ծանր արտոնջի ձևով մատչելի էր եղել նրան:

Նոյն երեկոյեան Մակսիմը դարձեալ երկար ժամանակ առանձնացած խօսում էր Պետրոսի հետ: Այնուհետեւ շաբաթներ անցան և կոյրի տրամադրութիւնը նոյնը մնաց: Թւում էր, թէ իւր անձնական վշտի չափազանց սուր և եսական գիտակցութիւնը, որը հոգու մէջ դատարկութիւն էր առաջացնում և ճնշում նրա բնածին եռանդը, այժմ տատանուել էր և տեղի տուել մի այլ բանի: Նա նորից իրեն համար նպատակ էր դնում, ծրագրներ կազմում. նրա մէջ ծնունդ էր առնում կեանքը, բեկուած հոգին ընձիւղներ արձակում՝ նման հիւանդ ծառի, որի վրայ գարունը իւր կենսատու շունչն է փչում... Ի միջի ալլոց վճռեցին, որ հէնց այդ ամառ Պետրոսը Կիւ դնայ, որպէս զի աշնանը յալտնի դաշնակահարից դաս առնէ: Միևնոյն ժամանակ նա և Մակսիմը պնդեցին, որ միայն երկուսով դնան:

IX

Յունիսի մի տաք գիշեր երկու ձի լծած մի կռուք գիշերելու համար կանգ առաւ անտառի փեշին, դաշտի մէջ: Առաւօտեան արշալուսին երկու կոյրեր անց կացան գիւղական ճամբով: Նրանցից մէկը երաժշտական մի պարզ, նահապետական գործիքի կոթն էր պտտուած՝ փայտէ գլանիկը պտտուում էր դատարկ արկղի ծակի մէջ և շփուում ձիգ քաշած լարերին, որոնք միապաղաղ և տխուր տգգոց էին հանում: Մի ծերունի մարդու փոքր ինչ խմբամանող ձայն առաւօտեան աղօթք էր երգում:

Ճանապարհովն անցնող խախոյները, որ բռնած ձուկն էին տանում, տեսան, թէ ինչպէս կոյրերին հրաւիրեցին դաշտում գիշերած կռուքի մօտ, որի շուրջ, փռած գորգի վրայ գիշերող աղա մարդիկ էին նստոտած: Երբ մի քիչ անցած սալլորդները ձիաները ջրելու համար աղբիւրի մօտ կանգ առան, տեսան, որ կոյրերն անցան իրենց կողքով, բայց այս անգամ նրանք երեք հոգի էին: Առջևից գնում էր մի ծերունի. նա երկար ձեռնափայտով թխթխկացնում էր իւր առաջը. նա երկար սպիտակ բեխեր ունէր և ալեւոր մագերը ծփում էին քամուց. նրա ճակատը ծածկուած էր հին վէրքերով, որոնք ասես թէ այրուածքի հետեանք լինէին. աչքերի տեղում լոկ փոսեր էին: Նրա ուսին ձգած էր մի լայն երիզ, որը կապուած էր միւսի գոտկին: Երկրորդը մի բարձրահասակ երիտասարդ էր՝ սաստիկ ծաղկատար, մաղձոտ դէմքով: Երկուսն էլ սովոր քալլերով առաջ էին գնում՝ անլոյս աչքերը դէպի վեր բարձրացրած, ասես թէ իրենց ճանապարհն այնտեղ որոնելիս լինէին: Երրորդը դեռ բոլորովին պատանի էր. նրա հագին գիւղական նոր շոր էր, դէմքը դժգոյն և կարծես թեթեւակի ահաբեկած. նրա քալլերն անհաս-

տատ էին, ժամանակ առ ժամանակ կանգ էր առնում կարծես ետևում մի բանի ականջ էր դնում, որով և միևնույն շարժման արգելք լինում:

Ժամը տասնի մօտերքին նրանք արդէն բաւական հեռու էին գնացել: Անտառը հորիզոնի վրայ կապուտ շերտ էր թւում: Զորս բոլորքը տափաստան էր, և առջևից լսում էր արևից տաքացող թերի ձայնը, որ ձգուած էր գիւղական փոշոտ ճանապարհը կտրող խճուղու (պողոտայի) ուղղութեամբ: Կոյրերը դուրս էին եկել խճուղի և դէպի աջ շուռ եկել, երբ նրանց ետևից ձիանոնց տրոփ և խճերի վրայով անցնող երկաթէ դռներով պատած անուռի խշխշոց լսուեց: Կոյրերը շարքով կանգնեցին ճանապարհի մօտ: Փայտէ գլանակը նորից տղզաց լարերի վրայով և ծերունին երգեց.

— Ողորմե՛ք — ցէ՛ք խեղճ կոյրերին....:

Օղակի տգտգոցին միացաւ նաև միւս լարերի ձայները, որոնք փոփոխւում էին պատանու մատների շարժումով:

Փողը զնգալով ընկաւ Կանդըբայի ոտների մօտ: Անիւնների դղրդոցը լռեց. կառքը կանգ առաւ ինչպէս երևում է ուղևորները դիտում էին, թէ ինչպէս են կոյրերը փողը գտնելու: Կանդըբան իսկոյն գտաւ փողը և նրա դէմքի վրայ գոհունակութեան նշան երևաց:

— Աստուած բաներդ աջողի, — ասաց նա կառքի կողմը դառնալով:

Կառքի մէջ մի ալևոր պարոն էր նստած, իսկ երկու անթացուպ ցցուած էին կողքերից:

Ծերունին ուշադրութեամբ պատանի կոյրին էր նայում...: Պատանին դժգոյն, բայց արդէն հանգստացած, կանգնած էր: Հէնց որ լսուեց երգի առաջին ձայնը, նրա ձեռները ջղաձգաբար շարժուեցան լարերի վրայ՝ կարծես ուզելով ձայնի խորդութիւնները ծածկել....:

կառքը առաջ շարժուեց, բայց ծերունին դեռ երկար ժամանակ իւր ետևն էր դառնում:

Անուի դղրդիւնը շուտով հեռաւորութեան մէջ լռուեց: Կոյրերը դարձեալ շարք ընկան և խճուղով առաջ շարժուեցին...:

— Թեթեւ ձեռք ես ունեցել, Իւրիյ, ասաց կոյր ծերունին: — Շատ լաւ էլ ածում ես...:

Մի քանի րոպէից մէջ տեղի կոյրը հարցրեց.

— Որ Պոչտե ես գնում, ղուխտ ես արել...: Հոգովդ համար:

— Այո, — պատասխանեց պատանին ցած ձայնով:

— Կարծում ես աչքդ կ'ըացուի...:, — նորից հարցրեց նա դառն ժպիտով...:

— Պատահում է, — փափկութեամբ ասաց ծերունին...:

— Շատ եմ ման եկել, ալգպիսի բանի չեմ պատահել, — խոփուած նկատեց ծաղկատարը և նրանք դարձեալ լուռ իրենց ճանապարհը շարունակեցին:

Արևն աւելի ու աւելի էր բարձրանում. երևում էին միայն խճուղու սպիտակ գիծը, որ լարի պէս ձգգուած էր ուղիղ, կոյրերի մոլթ պատկերն ու առաջից գնացող կառքի սև կէտը: Կառքը Կիւ էր գնում, կոյրերը կրկին գիւղական ճամբան դուրս գալով դէպի Պոչտե ուղղուեցան:

Շուտով Մակսիմը Կիւից նամակ ուղարկեց: Նա գրում էր, թէ երկուսն էլ առողջ են և ամեն բան լաւ է գնում:

Իսկ այդ միջոցին երեք կոյրերը միշտ առաջ էին գնում: Այժմ երեքի քայլերն էլ համաչափ էին: Առջևից կրկին փալտը թրխթրխկացնելով գնում էր Կանդրեան, որ ճանապարհները շատ լաւ գիտէր և տօներին ու տօնավաճառների միջոցին միշտ կարողանում էր

իւր ժամանակին հասնել մեծ գիւղերը: Ամբոխը փոքրիկ խմբի ներդաշնակ ձայների վրայ հաւաքւում էր նրանց շուրջ և փողերը զնգզնգալով շարունակ թափւում էին Կանգրբալի գլխարկի մէջ:

Երկիւղն ու վրդովմունքը վաղուց էին պատանու երեսից հեռացել և տեղի տուել մի այլ զգացմունքի: Ամեն մի նոր քայլին նրան ընդ առաջ էին գալիս անծանօթ, ընդարձակ, անպարփակելի աշխարհի հնչիւնները, որոնք այժմ փոխարինում էին խաղաղ ապարանքի ծով և օրօրող շշուկներ...: Անլոյս աչքերը լախանում էին, կուրծքն ընդարձակւում, ականջն առւել ևս սրանում. նա կարողացաւ ճանաչել իւր ուղեկիցներին՝ բարեհոգի Կանգրբալին և մաղասկոտ Կուզմային. երկար ժամանակ թափառեց չումակների ճռնչացող սալերի հետ, գիշերներ անց կացրեց դաշտում խարուկի մօտ, լրսեց տօնավաճառանոցների ու վաճառանոցների ժխորն ու աղմուկը, ճանաչեց աչազուրկների ու տեսնողների վշտերը, որից նրա սիրտը վշտահար ճլլւում էր...: Եւ զարմանալի բան — նա այժմ այդ բոլոր զգացողութիւնների համար իւր հոգու մէջ տեղ էր գտնում...: Նա բոլորովին ընտելացել էր կոյրերի երգին և օր օրի վրայ, այդ մեծ ծովի աղմուկի ներգործութիւնից, նրա հոգու խորքում աւելի և աւելի լուում էին անձնական ձգտումները դէպի անհնարինը...: Եւ իւր սուր լիշողութեամբ նա իսկոյն ըմբռնում էր ամեն մի նոր երգ և մեղեդի, իսկ երբ ճանապարհին սկսում էր իւր գործիքի վրայ փորձել անել, մինչև անգամ Կուզմայի մաղձոտ դէմքի վրայ էլ հանդարտ գորով էր երևում: Քանի մօտենում էին Պոչաւին, այնքան էլ կոյրերի խմբերն էին աւելանում:

Աշնան վերջերքին, ի զարմանա ամենքի, պանիչը անակնկալ կերպով, աղքատի շորեր հագած, երկու կուրերի հետ ձիննապատ ճանապարհով ապարանք վերադարձաւ: Բոլորն էլ այն էին ասում, թէ ուխտ արած լինելով Պոչաւ էր գնացել, որպէս զի Պոչաւի Աստուածածնից բժշկութիւն գտնէ:

Սակայն նրա աչքերը դարձեալ առաջուալ նման վճիտ էին և առաջուալ նման էլ չէին տեսնում: Բայց հոգին, անկասկած, բժշկուել էր: Սարսափելի մղձաւանջը կարծես բոլորովին անհետացել էր ապարանքից...: Երբ որ Մակսիմը, որ շարունակում էր Կիւից գրել, վերջապէս նոյնպէս վերադարձաւ, Աննա Միխայլովնան այս խօսքերով դիմաւորեց նրան.

— Ես երբէք, երբէք այդ արածդ չպիտի ներեմ:— Բայց նրա դէմքը բոլորովին հակասում էր իւր խիստ խօսքերին...:

Երկար գիշերներին Պետրոսը պատմում էր իւր թափառական կեանքի մասին, և մթնշաղի միջոցին դաշնամուրն ալիս ձիւն մեղեդիներ էր ածում, որ առաջ ոչ ոք լսած չէր...: Կիւ գնալու միտքը մի տարով յետաձգեցին և ամբողջ ընտանիքը Պետրոսի յոյսերով ու ծրագրներով էր ապրում...:

Է ԳԼՈՒԽ

I

Նոյն աշնան Էվիլինան ծերունի Եսկուկիներին յալտարարեց, որ հաստատապէս վճռել է ապարանքի կուրի հետ ամուսնանալ: Պառաւ-մայրը լաց եղաւ, իսկ հայրը, պատկերների դիմացը աղօթելուց յետոյ յալտ-

նեց, թէ իւր կարծիքով հէնց այդպէս է Աստուծոյ կամ-
քը այդ խնդրի վերաբերմամբ:

Հարսանիքն արին: Պետրոսի համար նորաբողոք, եր-
ջանիկ կեանք սկսուեցաւ, բայց այդ երջանկութեան մէջ
իսկ մերթ ընդ մերթ մի տեսակ անհանգստութիւն էր
երևում — ամենաքաղցր ընկերներում նա այնպէս էր ժըպ-
տում, որ այդ ժպտի արանքից երևան էր գալիս մի տը-
խուր տարակուսանք, թէ ինքն այս երջանկութիւնն օրի-
նական և հաստատուն չէ համարում: Իսկ երբ որ նրան
հաղորդեցին, թէ գուցէ նա և հայր լինի, նա երկիւղի
արտայայտութեամբ լսեց այդ լուրը:

Բայց և այնպէս նրա ներկայ կեանքը, որ անց էր
կացնում ինչպէս լրջօրէն իւր վրայ աշխատելով, այն-
պէս և վրդովմամբ իւր կնոջ և որդու վրայ միտք անե-
լով, նրան ժամանակ չէին տալիս իւր առաջուայ ան-
պտուղ տանջանքների վրայ կեդրոնանալու: Ժամանակ
առ ժամանակ, այս հոգսերի միջոցին էլ, իւր հոգու մէջ
դարձեալ լարութիւն էին առնում իւր լիշողութիւնը՝
կոյրերի խղճալի ողբի մասին: Այդ ժամանակ նա գնում
էր գիւղ, որի ծայրին այժմ Փէօդոր Կանդըբալի նոր
խրճիթն էր շինած: Կանդըբան վեր էր առնում իւր գոր-
ծիքը, կամ երկար ժամանակ նրանք նստած զրոյց էին
անում, և Պետրոսի մտքերը խաղաղ ընթացք էին ստա-
նում, իսկ ծրագրներն նորից հաստատւում, ամրանում:

— Նա այժմ դէպի արտաքին լուսական գրողմանե-
րը նուազ զգայուն էր դարձել, իսկ առաջուայ ներքին
աշխատութիւնն հանգստացել էր: Օրգանական վրդովիչ
ոյժերը քնել էին. և այլ ևս կամքի գիտակցական ձգտ-
մամբ չէր զարթեցնում նրանց — որպէս զի տարբեր զգա-
ցողութիւններն ի մի ձուլէ: Այս անպտուղ տանջանքի
տեղ՝ այժմ կենդանի լիշողութիւններ և յօսեր էին բռն-
նել: Բայց, ո՞վ գիտէ, — հոգեկան անդորրութիւնը գուցէ

նպաստում էր միայն օրգանական անգիտակ աշխատութեանը, և այդ նսեմ, բաժան-բաժան զգացողութիւնները միմեանց ընդառաջելու համար աւելի ևս աջողութեամբ ճանապարհ էին բանում նրա ուղեղի մէջ: Այսպէս, շատ անգամ ուղեղը մարդուս քնած ժամանակն ազատօրէն այնպիսի գաղափարներ ու պատկերներ է ստեղծագործում, որ նա երբէք կամքի միջոցով չպիտի կարողանար ստեղծագործել:

II

Նոյն այն սենեակում, ուր Պետրոսն էր ծնուել, լուռութիւն էր տիրած և այդ լուռութեան մէջ միայն երեխի հեկեկացող լացի ձայնն էր լսուում: Նրա ծնուելուց արդէն մի քանի օր էր անցած, և Էվելինան արագ-արագ կազդուրւում էր: Բայց դրա փոխարէն Պետրոսը այդ քանի օրերը ճնշուած էր՝ կարծես մօտալուտ վտանգ զգալով:

Բժիշկը, մանկանը իւր ձեռքն առնելով, տարաւ պատուհանին մօտիկ տեղաւորեց: Նա արագութեամբ բաց արաւ վարագոյրը, ներս թողեց պայծառ լոյսի ճառագայթը և գործիքները ձեռին խոնարհեցաւ մանկան վրայ: Պետրոսն էլ գլուխը քաշ ձգած, դարձեալ միևնույն կերպով ճնշուած ու անզգայ, այդտեղ էր նրստած: Ըստ երևոյթին նա բժշկի արածներին ոչինչ նշանակութիւն չէր տալիս և կանխօրէն գիտէր հետեանքը:

— Անշուշտ նա կոյր է, — կրկնում էր Պետրոսը: — Երանի ծնուած չլինէր:

Երիտասարդ բժիշկը չէր պատասխանում և լուռ իւր դիտողութիւններն էր շարունակում: Վերջապէս նա վեր դրեց իւր աչագէտ գործիքն ու սենեակի մէջ լսուեց նրա վստահ և հանդարտ ձայնը:

— Բիբլ կծկւում է, կասկած չկայ, երեխան տեսնում է:

Պետրոսը ցնցուկեց և արագապէս ոտքի ելաւ: Այդ շարժումն ապացոյց էր, որ նա բժշկի խօսքերը լսել էր. բայց նրա դէմքի արտայայտութեանը նայելով, պէտք էր կարծել, թէ նա այդ խօսքերի իմաստը չէր հասկացել: Դողդողուն ձեռքով պատուհանի տախտակին լեցած, նա կանգնած տեղը սառած մնաց՝ — նրա դժգոյն դէմքը վերև էր նայում, դիմագծերն անշարժ էին:

Մինչև այդ րոպէն նա մի տարօրինակ յուզման մէջ էր: Նա կարծես ինքն իրեն չէր զգում, սակայն, միևնոյն ժամանակ նրա բոլոր ջղերն արթուն էին և ակնկալութիւնից դողդողում:

Նա ճանաչում էր խաւարը, որով շրջապատուած էր: Նա անջատել էր իրենից այդ խաւարը, նա զգում էր, որ դա իրենից դուրս է՝ իւր բոլոր անսահմանութեամբ: Խաւարը կուտակւում էր իւր վրայ, իսկ ինքը գրկում էր նրան, կարծես ուզում էր մենամարտել հետը: Նա ընդառաջ էր գնում այդ խաւարին և ուզում էր իւր զաւակը պաշտպանել այդ խուլ խաւարի անպարփակելի և տատանուտ ովկիանոսի դէմ:

Եւ, քանի բժիշկն իւր պատրաստութիւններն էր տեսնում, բոլոր ժամանակ նա այդ դրուժեան մէջ էր: Նա առաջ էլ էր վախենում, բայց առաջ նրա սրտում յուսոյ նշույլներ կային, բայց այժմ տաժանելի և զարհուրելի վախը լարման ծայրահեղ աստիճանին էր հասել և տիրապետել վերջին աստիճանի գրգռուած նեարդերին, իսկ յոյսը, սրտի ամենախոր գաղտնարաններում թագ կացած, կտրուել էր: Եւ լանկարձ ալս խօսքերը, թէ «երեխան տեսնում է», տակն ու վրայ ալին նրա արամադրութիւնը: Վախը ական թոթափել յորձանք առաւ, յոյսն էլ վայրկենապէս հաւածո դարձաւ և լու-

սաւորեց կոյրի զգուշուն կերպով ոգևորուած հոգեկան կազմը: Դա լանկարծական լեղաշրջումն էր, կատարեալ հարուած, որ կայծակի նման շշմեցնող, պայծառ ճառագայթի պէս ներս խուժեց խաւար հոգու մէջ: Բժըշկի երկու խօսքերը կարծես ալրել, կրակէ ճանապարհ էին բացել նրա ուղեղի մէջ...: Կարծես նրա ներսում մի տեղ կայծ բորբոքուեց և լուսաւորեց մարմնակազմի բոլոր գաղտնարանները...: Նրա ներսն ամեն ինչ ցնցուեց, և նա ինքն էլ դողդողաց, ինչպէս դողդողում է պինդ ձգուած լարը լանկարծական հորուածից:

Եւ նրա գեռ նախ քան ծնուելը խաւարած աչքերի առաջ, ցոլացող փայլակից լետոյ, լանկարծ տարօրինակ ուրուականներ լուսավառուեցան: Ճառագայթներ էին դրանք, թէ հնչիւններ, նա իրեն հաշիւ չէր տալիս: Դրանք փայլում էին՝ նման երկնակամախի դմբէթի, թաւալում էին՝ նման երկնքի երեսի պայծառ արեգական, ալեկոծւում էին՝ նման կանաչ տափաստանների շշուռչին ու խշխշոցին, տատանւում էին՝ նման մտախոհ թեղօշի տերեւներին:

Սա միայն առաջին ակնթարթն էր, և նրա լիշողութեան մէջ միայն առաջին ակնթարթի խառն զգացողութիւնները մնացին: Միւս բոլոր մնացեալը նա լետոյ մտահան էր արել: Նա միայն յամառութեամբ պընդում էր, թէ այդ մի քանի ակնթարթի սիջոցին նա տեսել է:

Թէ ինչ էր տեսել, և ինչպէս էր տեսել, և տեսել էր իսկապէս,—բոլորովին անյայտ մնաց: Նրան շատերն ասում էին, որ այդ անկարելի է, բայց նա իւրն էր պնդում և հաւատացնում, թէ տեսել է երկինքն ու երկիրս, մօրը, կնոջն ու Մակսիմին...

Մի քանի վարկեան նա կանգնած միայն՝ դէմքը պայծառացած ու վերև բարձրացրած: Նա այնքան տա-

րօրինակ էր, որ ամենքն էլ գէպի նրան դարձան և լռեցին: Ամենքին էլ այնպէս էր թւում, թէ այդ սենեակի մէջ տեղը կանգնած մարդը, որին խիստ լաւ ճանաչում էին, նա չէր, հապա մի ուրիշ, անծանօթ մէկը: Իսկ այն, առաջուայ մարդը, յանկարծ տիրած խորհրդաւորութեամբ շրջապատուած, անհետացել էր:

Եւ նա այդ խորհրդաւոր դրութեան մէջ միայն մի քանի վայրկեան էր մենակ մնացել...: Ժամանակ անցնելուց յետոյ այդ վայրկեաններէց մնացել էր միայն գոհացում ստանալու զգացմունքն ու այն տարօրինակ հաւատը, թէ այն ժամանակ ինքը տեսել է:

Կարող էր մի այդպիսի բան պատահել:

Կարող էր լինել, որ լուսական անորոշ և անմեկին զգացողութիւնները, որոնք մեզ անյայտ ճանապարհներով թափանցում էին խաւար ուղեղի մէջ, այն ըուպէներին, երբ կոյրն ամբողջովին սարսման մէջ էր և ձգտում էր ընդառաջելու արև օրուան, — այժմս, ոգեւորութեան յանկարծական ըուպէին, արտայայտուէին ուղեղի մէջ, ինչպէս որ լուսանկարչական միզամած նեգատիւի (ապակի) վրայ արտայայտուում են պատկերները...:

Եւ նրա անլոյս աչքերի առաջ պատկերացաւ կապոյտ երկինքը և պայծառ արևը, և վճիտ գետակն այն բլրակի հետ, որի վրայ նա այնքան շատ տպաւորութիւններ էր ստացել և դեռ մանկական հասակում այնքան լաց էր եղել...: Եւ ապա ջրաղացը, և աստղազարդ գիշերները, երբ նա սաստիկ տանջուում էր, և տխուր ու լուռ լուսինը...: Եւ փոշեղից գիւղական ճանապարհը, և խճուղու գիծը, և սալերի շարքն իրենց անիւների փայլփլուն դողերով, և խայտաճամուկ ամբօխը, որի մէջ նա ինքը կոյրերի երգն էր երգել...:

Գուցէ նրա ուղեղի մէջ կուտակուած էին, ցնո-

րական երևույթների նման, անյայտ լեռներն, և հեռուն ընկած էին անյայտ հարթավայրերը, և երևակայական հրաշալի ծառերը տատանւում էին անյայտ գետերի խողաղ մակերևութի վրայ, և երևակայական արեգակն իւր պայծառ լուսով լուսաւորում էր այս պատկերը, — այն արևը, որին նայել էին նրա նախորդների անթիւ սերունդները...:

Կամ գուցէ այս բոլորը անկերպարանք զգացողութիւններ կազմած վիտոսւմ էր նրա խաւար ուղեղի այն խորքում, որի մասին խօսել էր Մակսիմը, և ուտեղ ճառագայթներն ու ձայները միապէս զուարթ կամ տխուր, ուրախ կամ թախծագին տպաւորութիւն են գործում...:

Եւ նա գուցէ յետոյ յիշել էր այն վայելչագեղ դաշնակը, որ առ վայրկեան մի հնչել էր նրա հոգում մէջ, մի դաշնակ, որի մէջ ի մի էին ձուլուած բոլոր նրա կեանքից ստացած տպաւորութիւնները, բնութիւնից ստացած զգացողութիւնները և կենդանի սէրը:

Ո՞վ գիտէ...

Միայն այսքանս էր յիշում, թէ ինչպէս այդ խոր հրդաւոր դրութիւնն իջել էր իւր՝ վրայ և ինչպէս հեռացել էր իրենից: Այդ վերջին ակնթարթին պատկեր-ձայներն իրար խառնուել, իրար էին հիւսուել՝ զնգզնգալով ու տատանուելով, գողգողալով ու լռելով, ինչպէս դողդողում է և լռում ձիգ քաշած լարը՝ — նախ բարձր և ուժեղ կերպով, ապա ասելի ու ասելի նուաղ, հազիւ լսելի ձայնով...: Այնպէս էր թւում, թէ մի բան հսկայական շառաւղի վրայով գլորւում է դէպի խոլ խաւարը...:

Ահա դա գլորուեց և լռեց:

Խաւար և լռութիւն...: Դեռ մի ինչ որ անմեկին երևոյթներ փորձում են վերածնուել խորին մթութեան

միջից, բայց դրանք արդէն ոչ ձեռնին, ոչ եղանակ,
ոչ գոյն...: Միայն ներքևում մի տեղ հեռուից հնչե-
ցին ձայնաշարերի հիւսերը, խալտաճամուկ շարքերով
ակօսեցին խաւարը և նոյնպէս գլորուեցան տարածու-
թեան մէջ.....:

Այն ժամանակ յանկարծ արտաքին ձայները դար-
ձեալ իրենց սովորական ձևով հասան նրա ականջին:
Նա կարծես զարթնեց, բայց դեռ էլի կանգնած էր
պայծառացած և բերկրալից, և մօր ու Մակսիմի ձեռ-
ներն էր սեղմում:

— Այս ինչ եղաւ քեզ, — վրդովուած ձայնով հարց-
րեց մայրը:

— Ոչինչ... ինչ թւում է, թէ ես... ձեզ բոլորիդ
տեսայ: Ես հօ... քնած չեմ:

— Իսկ անժամ, — լուզուած հարցրեց մայրը: — Յիշում
ես, պիտի լիշես արդեօք:

Կոյրը խոր թառանչ քաշեց:

— Ոչ, — պատասխանեց նա ուժգնութիւն գործ
դնելով: — Բայց վնաս չունի, որովհետեւ... ես այդ ա-
մենը... նրան... երեխին... և ամենքին... տուի:

Նա օրօրուեց և ուշքը կորցրեց: Նրա դէմքը դեղ-
նեց, բայց բերկրալից գոհութեան ցոլքը դեռ խաղում
էր նրա դժգոյն դէմքի վրայ:

Վ Ե Ր Ջ Ա Ր Ա Ն

Երեք տարի էր անցել:

Կիւնուժ, կոնտրակտի *) միջոցին խուռն ժողովուրդ էր հաւաքուած մի օտարոտի երաժշտի նուագը լսելու համար: Նա կոյր էր, բայց հրաշալի համբաւ էր պըտը տուժ նրա երաժշտական տաղանդի և նրա անձնական ճակատագրի մասին: Պատմում էին, որպէս թէ թափառաշրջիկ կոյրերի խումբը նրան մանուկ հասակում գողացած է եղել մի հարուստ ընտանիքի միջից, մինչև որ յայտնի պրոֆեսսորը ուշադրութիւն է դարձրել նրա երաժշտական զարմանալի տաղանդի վրայ: Ուրիշներն ասում էին, թէ նա ինքն է, մի ինչ որ սիրային դիպուածից դրդուած, գնացել մուրացկանների մօտ: Ինչ և իցէ, կոնտրակտի դահլիճը լեփ լեցուն էր, և արգիւնքը (որ հասարակութեան համար անյայտ բարեգործական նպատակի էր յատկացրած) կատարեալ էր:

Դահլիճում խորին լռութիւն տիրեց, երբ դարեւանդակի վրայ երևաց խոշոր, գեղեցիկ աչքերով և դրժգուն դէմքով երիտասարդը: Ոչ ոք չէր կարծիլ թէ նա կոյր է, եթէ որ աչքերն անշարժ չլինէին և եթէ նրան չառաջնորդէր մի նորատի, խարտեաշ կին, ինչպէս ասում էին, երաժշտի կինը:

— Զարմանալի չէ, որ նա այդպէս զօրեղ տպաւորութիւն գործէ, — քննադատի մէկը խօսում էր հասարակութեան մէջ: — Զարմանալի եղերեղեղական կերպարանք ունի:

Եւ արդարև, այս մտադիր ուշադրութիւն արտայայտող դժգոյն դէմքը, և անշարժ աչքերը, և ամբողջ

*) Յիշեցնենք, որ Կիևի տօնավաճառանոցը կոնտրակտ է կոչուում: Մ. Հ.

կերպարանքը մարդկանց տրամադրում էին հանդիսատես լինելու մի առանձին, անսովոր բանի:

Հարաւային-Ռուսիայի հասարակութիւնը առ հասարակ իւր ազգային մեղեդիները սիրում է և գնահատում, բայց այստեղ նոյն իսկ կոնտրակտ եկած խառնիճաղանճ ամբոխն անգամ մի անգամից ենթարկուել էր երաժշտական չափազանց անկեղծ արտայայտութեան ներգործութեանը: Հայրենի բնութեան կենդանի զգացմունք և ժողովրդական մեղեդիի անմիջական աղբիւրների հետ զգաստ ինքնուրոյն կապ էր արտայայտուում այն յանպատրաստից հնչող եղանակների մէջ, որ հոսում էր կոյրի մատների տակից: Այդ եղանակը, որ հարուստ էր գոյներով, դիւրաթեք էր և երգեցիկ, հնչուն հոսանքի նման առաջ էր խաղում՝ մերթ բարձրանալով որպէս հանդիսաւոր օրհներգ, մերթ գեղգեղելով որպէս սրտաբուխ տխուր նուագ: Ժամանակ առ ժամանակ թւում էր՝—մէկ՝ փոթորիկն է գլորդալով որոտում երկնքի երեսին անսահման տարածութեան մէջ ճայթելով, մէկ՝ լոկ տափաստանի քամին է մեղմիկ հնչում արօտի մէջ, բլրակի վրայ՝ անցեալի անմեկին անուրջները երգելով:

Երբ կոյրը դադար առաւ, ահագին դահլիճը լցուեց հիացմամբ պաշարուած ամբոխի բուռն ծափահարութեամբ: Կոյրը գլուխը քաշ գցած նստել էր և զարմացած ականջ դնում այս գորդիին: Բայց ահա նա դարձեալ բարձրացրեց ձեռները և ստեղներին խփեց: Բազմամբոխ դահլիճն ական թոթափել լռեց:

Այդ միջոցին ներս մտաւ Մակսիմը: Նա ուշադրութեամբ դիտեց ամբոխը, որ մի զգացումով համակուած իւր հրաբորբոք, անլազ աչքերը կոյրին էր սևեռած:

Ծերունին ունկնդրած սպասում էր: Այս ամբոխի մէջ ամենից աւելի նա էր հասկանում այս հնչիւնների կենդանի դրաման: Նրան թւում էր, թէ կոյրի յան-

պատրաստից արտադրած այս զօրեղ նուագը, որ այսպիսի ազատութեամբ բղխում էր կոյրի հոգուց, յանկարծ, առաջուայ նման, կընդհատուի մի այնպիսի լուղիչ, ցաւագար հարցմամբ, որ կարող է նոր վէրք բանալ իւր կոյր սանի հոգու մէջ: Բայց ձայները քանի զնում աճում էին, ամրանում, լրանում, աւելի ու աւելի տիրանում և ներգործում միացած և շնչասպառ ամբոխի վրայ:

Եւ քանի Մակսիմն աւելի ականջ էր դնում, այնքան էլ կոյրի նուագի մէջ պարզ կերպով լսում էր իրեն յայտնի եղանակը:

Այո՛ սա նոյնն է, այդ աղմկալից փողոցը: Լուսազեղ, որոտընդոտ, կենսալի ալիքը փշրուելով, փայլելով և հազարաւոր հնչիւնների բաժանուելով առաջ է գլորւում: Դա մերթ բարձրանում է, մեծանում, մերթ կրկին իջնում և հեռաւոր, անյուռ գրգռոց դառնում և բոլոր ժամանակը պահպանում իւր հանդարտ, սիրուն-անկիրք, սառն և անկարեկից ձեւը:

Եւ յանկարծ Մակսիմի սիրտը կոտրուեց: Առաջուայ նման երաժշտի ձեւների տակից հառաչանք դուրս եկաւ:

Դուրս եկաւ, հնչեց և սառած մնաց: Եւ դարձեալ կենդանի գղորդը հնչեց՝ առաւել պայծառ և զօրեղ, փայլուն և շարժուն, երջանիկ և լուսավառ....:

Այս լոկ անձնական հառաչ, լոկ կոյր տանջանք չէր արդէն: Արտասուքի կաթիլները դուրս ծորեցին ծերունու աչքերից: Արտասուք էր երևում նաեւ նրա հաւանների աչքերի մէջ:

— Նրա աչքը բացուել է արդարեւ, այո, նրա աչքը բացուել է, — մտածում էր Մակսիմը....:

Պայծառ և առոյգ մեղեդու միջից, որ տափաստանի քամու նման երջանիկ էր հնչում և ազատ, և որ-

պէս դա՛ անհոգ, կեանքի խալտաճամուկ և ընդարձակ աղմուկի միջից, ժողովրդական երգի մերթ թախճալի և մերթ վեհ եղանակի միջից, աւելի ու աւելի յաճախ աւելի ու աւելի յամառօրէն ու զօրեղ կերպով դուրս էր պրծնում մի ինչ որ սրտաճմլիկ ձայն:

— Այդպէս, այդպէս, զաւակս,—իւր մտքում քաջայերում էր Մակսիմը,—ուրախութեան և երջանկութեան միջոցին վրայ հասիր դրանց...:

Մի ըսպէից արդէն ահագին դահլիճի մէջ կախարդուած ամբօխի վրայ զօրեղ և սրտաճմլիկ կերպով միմիայն կոյրերի երգն էր իշխած:

— Ողորմութիւն արէք... ողորմեցէք:

Բայց դա լոկ ողորմութեան խնդիր չէր և ոչ խղճալի աղերս, որ խեղդւում է փողոցի ժխորի մէջ: Դրա մէջ կար այն ամենը, ինչ որ առաջ էլ կար, երբ, դրա ազդեցութիւնից, Պետրոսի դէմքը գունատուել էր և նա չկարողանալով դիմանալ իւր սիրտը կրծող ցաւին թողել էր դաշնամուրն ու փախել: Այժմ նա իւր մէջ յաղթել էր այդ փոքրողութիւնը, և կենսական ճշգրութեան խորութեամբ ու սարսափով ընկճում էր այս ամբօխի հոգիները...: Դա մի խաւար էր պայծառ լոյսի վրայ, դա վշտի իշողութիւն էր՝ երջանիկ կեանքի մէջ...:

Կարծես ամբօխի գլխին կայծակ լինէր տրաքած և ամեն մի սիրտ դողդողում էր, հէնց իմանաս կոյրը իւր արագ սահող ձեռներով շօշափելիս լինէր նրանց սիրտը: Դաշնամուրը վաղուց էր լռել, բայց ամբօխը մեռելային լռութիւն էր պահում:

Մակսիմը գլուխը խոնարհած մտածում էր.

«Այո, նրա աչքը բացուած է...: Նա իւր հոգու մէջ փոխանակ կոյր և եսական անյագ տանջանքի կրում է կեանքի զգացողութիւնը, նա զգում է և մարդկային վիշտ, և մարդկային բերկրանք. նրա աչքը բացուել է

և նա կարող կ'լինի բաղդաւոր մարդկանց լիշեցնել, թէ աշխարհումս անբաղդ մարդիկ էլ կան...»:

Նւ ծերունի գինուորականն աւելի ու աւելի ցած էր խոնարհում իւր գլուխը: Ահաւասիկ ինքն էլ կատարեց իւր դործը, ինքն էլ իզուր չէր ապրել աշխարհումս. դրան ապացոյց էին այս կատարեալ ոլժը, այս տիրական հնչիւնները, որ զեղուած էին դահլիճի մէջ, իշխել էին ամբոխի վրայ :

Այսպէս ահա առաջին սնգամ ասպարէզ մտաւ կոյր երաժիշտը:

Վ Ե Ր Զ